

Nr. 1 (50) 2023 m.

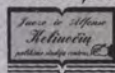
ISSN 1822-6221

Prie Nemunėlio

ROKIŠKIO KRAŠTO KULTŪROS ŽURNALAS

LEIDĖJAS

Juozo ir Alfonso Keliuočių
palikimo studijų centras

PARTNERIS

Rokiškio rajono savivaldybės
Juozo Keliuočio viešoji biblioteka

RĖMĖJAI

Spaudos, radijo ir televizijos
rėmimo fondas (*Parama projektui*
„Romuvos keliais“ 8 tūkst. eurų)

Rokiškio rajono savivaldybė

VISUOMENINĖ

REDAKcinė KOLEGIJA

Alicija Matiukienė (ats. redaktorė)
Rasa Vingelienė
Algimantas Šablinskas
Nijolė Šniokienė
Rita Viskaitienė

Leidiniui fotografavo
Albinas Kuliešis
prozvilgsnis@yahoo.com

Nepriklausomybės a. 16
LT-42117 Rokiškis
www.keliuociucentras.rvb.lt
El. p. keliuociucentras@gmail.com
Telefonas 8 458 51502

Pirmajame žurnalo viršelyje –
Suvainiško (Rokiškio r.)
Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia.
Nuotrauka Albino Kuliešio.

Ketvirtajame žurnalo viršelyje –
Rokiškio dvaro alaus daryklos fragmentas.
Nuotrauka Albino Kuliešio.

Išleido leidykla „Margi raštai“
Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius.

Tiražas 500 egz.
ISSN 1822-6221

Žurnalas „Prie Nemunėlio“ –
prenumeruojamas leidinys.

Prenumerata priimama
„Lietuvos pašto“ skyriuose
Leidinio indeksas – 5729

Turinys

- 3.... JOLITA MIEŽELAITIENĖ. Epochos portretistas
- 7.... ALEKSANDRA ALEKSANDRAVIČIŪTĖ. Skulptoriaus
Leono Žuklio 100 metų jubiliejus
- 9.... GRAŽINA ŽUKLYTĖ-DAUNORAVIČIENĖ. Mano Tėvas
- 15.... VIOLETA ALEKNIENĖ. Kunigas Juozapas Matelionis
- 32.... REDA KISELYTĖ. Vadovas buvo kūrėjas, o ne griovėjas...
- 34.... IEVA DEVIATNIKOVAITĖ. M. Römeris vasario 16 dieną
- 37.... ŽANETA SKERSYTĖ. Solistė Judita Butkytė-Komovienė:
kiek vaidmenų sukūriau – tiek gyvenimų nugyvenau
- 43.... ELIGIJUS DAUGNORA. Vaižgantas ir „Naujoji Romuva“
- 48.... MIGLĖ MORKŪNAITĖ-VERVEČKIENĖ. Tautodailininkas
Vidmantas Zakarka įkvėptas Šepkos, gyvenantis arti Dievo
- 51.... DAIVA VILKICKIENĖ. Literatūrinė pažintis su Ukraina
- 62.... REDA KISELYTĖ. Miškininkas, vyndarys Raimundas Nagelė
apie gamtos stebuklus, Suvainiškį ir spurdančią laimę
- 67.... IRENA VARNIENĖ. Poezija, paveikta vienatvės
- 72.... AGNĖ ARŽUOLAITĖ. Dianos Zviedrienės šlamančių žolynų
pasaka
- 75.... REGINA ŠIMĖNIENĖ. Pasienis ne skiria, o suartina
- 83.... VILĖ SARULIENĖ. Spalvingas Valentino pasaulis
- 87.... ARVYDAS JUOZAITIS. Vigilija *post scriptum*

Rokiškio Juozo Keliuočio
viešosios bibliotekos
Informacijos ir kraštotyros skyrius

23/3362

K 008(124.5)
Pr-95

Mieli skaitytojai,

mėgstamiausių vasaros skaitinių įvairovėje liekame ištikimi savo krašto kultūros ir istorijos pažinimo šaltiniui – naujam žurnalo „Prie Nemunėlio“ numeriui. Išskirtinė proga leidinyje prisiminti iškilų menininką ir pedagogą, Rokiškio garbės pilietį, skulptorių Leoną Žuklį, kurio šimtmetis šiemet minimas galerijų ir muziejų salėse skulptoriaus darbų parodomis, buvusių profesoriaus mokinių, kolegų publikacijomis viešojoje erdvėje ir šiltais artimųjų prisiminimais. Kviečiame pasigrožėti L. Žuklio figūrinių kompozicijų, dekoratyvinių skulptūrų, portretinių biustų meniškumu žurnale pristatomoje medžiagoje, skirtoje menininko gyvenimui ir kūrybai. Mūsų skaitytojams, ypač rokiškėnams, garsioji Žuklių giminė siejasi su širvišku lyrizmu apgaubtomis gimtųjų Degučių erdvėmis, kur Žuklių giminės pradžių pradžia, kur su didele meile ir duokle autentiškai puoselėjami šios giminės amžinojo poilsio ženklai.

Išskirtinių asmenybių galerijoje pasakojame apie kunigo Juozapo Matelionio asmenybę, veiklą Panemunėlio parapijoje, išsaugotus poetės M. Olkinaitės dienoraščius bei kunigo tremties kančių kelį. Skaitytojų laukia susitikimas ir su Mykolu Rōmeriu: sekant jo dienoraščių įrašais, turime galimybę sužinoti, kaip prieskario Lietuvoje buvo minima vasario 16-oji, kokį vaidmenį šventės scenarijuje atliko pats prof. M. Rōmeris. Sužinosime, koks buvo Vaižganto ir kultūros gyvenimo žurnalo „Naujoji Romuva“ santykis vertybinių nuostatų kontekste. Šio žurnalo įkūrėją, redaktorių, rokiškėną Juozą Keliuotį sutinkame rašytojo Arvydo Juozaičio vigilijoje, kuria autorius liudija susitikimų, pokalbių, patirties ir pažinimo laiką su Juozu Keliuočiu kaip neįkainojamą palikimą Lietuvos kultūros istorijai.

Žurnale pristatome dailininkę, filosofinio gamtos grožio tapytoją Dianą Zviedrienę, kraštiečių, kuriančių dar vaikystėje paslaptimi tapusius objektus ir pasakojančių savo paveikslų galias istorijas. Žurnalo viešnia – kraštiečių, Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro solistė Judita Butkytė-Komovienė, teatro miuziklų pagrindinių vaidmenų atlikėja. Dirbti scenoje – tai joje gyventi pasinėrus į režisūrinį sumanymą, savo vidinių galių ir talento dėka sutarti su kuriamo personažo vaidmeniu.

Už bendradarbiavimą rengiant žurnalo numerį dėkoju Klaipėdos valstybiniam muzikiniam teatrui. Straipsnių autoriams dėkoju už tekstus ir įdomius pašnekovus, prisiminimų sklaidą ir meninę kūrybą. Dėkoju leidyklai „Eglė“ už sutikimą pasidalinti naujai leidžiamos knygos dalimi. Už iliustracijas, nuotraukas, meninį apipavidalinimą dėkoju žurnalo fotografui, už žurnalo dizainą – leidyklos „Margi raštai“ kūrybinei grupei.

Malonių vasaros skaitymų!

Su pagarba,

Alicija Matiukienė

redaktorė,

Juozo ir Alfonso Keliuočių

palikimo studijų centro pirmininkė

Epochos portretistas

JOLITA MIEŽELAITIENĖ

Menotyrininkė

Mokytojas...

Jis sakydavo Mykolas Angelas, o aš vis perklausdavau – Mikelandželas? Įstrigo atmintyje ir mokytojo gestas – nykščiu ore brėžiamas piešinio kontūras.

Skulptorius, profesorius Leonas Žuklys (1923–2023) iškeliavo amžinybėn sulaukęs 100 metų. Per savo įspūdingai ilgą gyvenimo ir kūrybos kelią akademinio piešimo

pagrindų išugdęs tokį menininkų būrį, kad jų sąrašą būtų galima kaip rankraštį, rastą Saragosoje, suvynioti į šimtmetrinį ritinį. Profesoriaus Leono Žuklio indėlis išleidžiant į savarankišką kūrybos kelią grafikus, skulptorius, interjero specialistus, tapytojus dirbant Dailės institute nuo 1952-ųjų ir vadovaujant Piešimo katedrai nuo 1980-ųjų iki 1990-ųjų neginčijamas, tarytum

milžiniškas kolosas įsitvirtino kultūros lauke.

Erdvėlaikis lyg žaizdras...

Įdomus ir aktualus šių dienų kontekste menininko gebėjimas tokiu nedėkingu kūrybai laikotarpiu akademizmo stiliaus suformuotam realistui atlaikyti sovietų ideologijos „presingą“, neįklimpti

Leonas Žuklys. *Madona*, 1996 m.
Visos nuotraukos Jolantos Gegelevičiūtės

Leonas Žuklys. *Motinystė*. Vilnius, 2000 m.

Leonas Žuklys. *Taika*. Marijampolė, 1987 m.

iki kaklo į prisitaikymo alternatyvas. Leono Žuklio studijos prasidėjo Antrojo pasaulinio karo metu, o diplominį darbą „Tapyba“ jam teko gintis Kauno taikomosios dailės institute taikos ir sovietų okupacijos metais, 1949-aisiais. Daugumai menininkų, likusių gimtinėje, reikėjo rinktis: tapti ideologijos įrankiu ar užsiimti pedagogine veikla, žanrinių, nedidelių skulptūrų meistrais, ugdyti amatininko, bet ne kūrybininko mentalitetą. Marksų, leninų, komunarų L. Žuklys nesiveržė nei lipdyti, nei skaptuoti, nei iš bronzos lieti. Valsietiška santūrus Degučių kaimo nagingo meistro sūnus nesivaržė dėl valstybės užsakymų. Tikslios, klasikinės, realistinės formos dailininkas galėjo puikiai „sužaisti“ ideologinės propagandos korta. Bet taip neįvyko...

„Tekintojo S. Tarnausko“ (1954 m.) ir „Darbininko“ (1967 m.) biustai – tai ir visa duoklė. Medyje išskaptuotas tekintojo biustinis portretas šiandien daugiau primena LDK ūsuoto bajoro figūrą nei proletariato atstovą.

Leonas Žuklys visą savo aktyvų kūrybinį gyvenimą buvo laikmečio „figūrinio paveikslo“ antrajame plane. Daugiau žinoma jo pedagoginė piešimo veikla, nors skulptorius paliko solidžių teminių, paminklinių, antkapinių, portretinių, sakralinių skulptūrų. Atsakymo ieškočiau keliuose epochos scenarijuose. Viena vertus, tai absoliučiai kūrybinį individualumą niveliuojantis laikmetis. Labai gerai atsimentu, kaip vienas menotyros katedros dėstytojas pasimėgaudamas prašydavo studentų išvardinti skulptūrų ant Žaliojo tilto autorius.

Skulptoriai skirtingi, bet stilius buvo vienas.

Sovietinės ideologijos ruporais tapo dauguma L. Žuklio bendraamžių skulptorių: Juozas Kėdainis, Bronius Pundzius, Bronius Vyšniauskas, Napoleonas Petrulis, Konstantinas Bogdanas...

Kita prielaida, kodėl L. Žukliui teko antraplanis menininko vaidmuo – ryški skulptoriaus Juozo Mikėno meninė veikla, kuris neabejotinai buvo ir L. Žuklio mentorius, sektinas pavyzdys. Atsiradęs terminas „Juozo Mikėno skulptūros mokykla“ ilgą laiką skambėjo kaip etalonas, kvietimas lygiuotis, aukščiausia skulptūros siekiamybė. „Mikėniškoji“ mokykla lakoniškai apibūdinama taip: monumental, apibendrinanti forma, masivi figūra, specifinis moters tipažas.

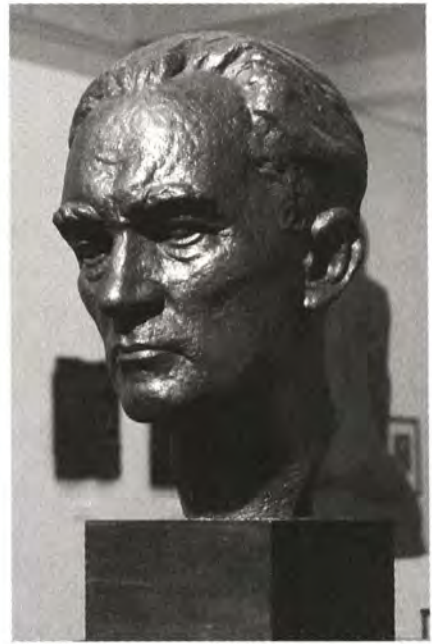
Teminėse Leono Žuklio skulptūrose „Talkininkė“ (1963 m.),

„Duona“ (1969 m.), „Pabaigtuvės“ (1972 m. bronzos), „Taika“ (1987 m. bronzos) ši „mikėniškoji“ skulptūros tradicija akivaizdi, bet su viena išlyga – visos figūros vaizduojamos judesyje: pakeltomis rankomis, priklaupusios, žengiančios viena koja į priekį, pasukusios galvą į šoną. Šie kompoziciniai sprendimai, nors ir nedidele dalimi, pajvairino figūrinių skulptūrų meninę, stilistinę monotonią.

Portretinis panteonas...

Kai Leono Žuklio dirbtuvėje-studijoje, piešiant klasikinę Antinojaus, Apolono ar Mikelandželo vergo gipso galvą, imdavo varginti nuobodulys, profesorius, šiaip jau

santūrus ir mažakalbis žmogus, „ištraukdavo“ kokią nors istoriją apie žymų iš natūros portretuojamą asmenį. Akimirksniu formali piešimo pamoka pavirdavo Jameso Joyce'o romanų ištrauka. Taip nutiko, kai profesorius papasakojo apie pusbrolio poeto Pauliaus Širvio pasiūlymą sukurti rašytojo Vinco Mykolaičio-Putino portretą. Jaunam pradedančiam skulptoriui mintis pasirodė įžūli, bet masinanti. Mykolaitis-Putinas sutiko pozuoti. Romano „Altorių šešėly“ autoriui akivaizdžiai patiko rezultatas, nes užsisakė net du skulptūros egzempliorius. L. Žuklys neslėpė, kad 1958-aisiais iš medžio sukurtas biustas buvo nelengvas uždavinys.

Leonas Žuklys. Vincas Mykolaitis-Putinas, 1958 m. LNM

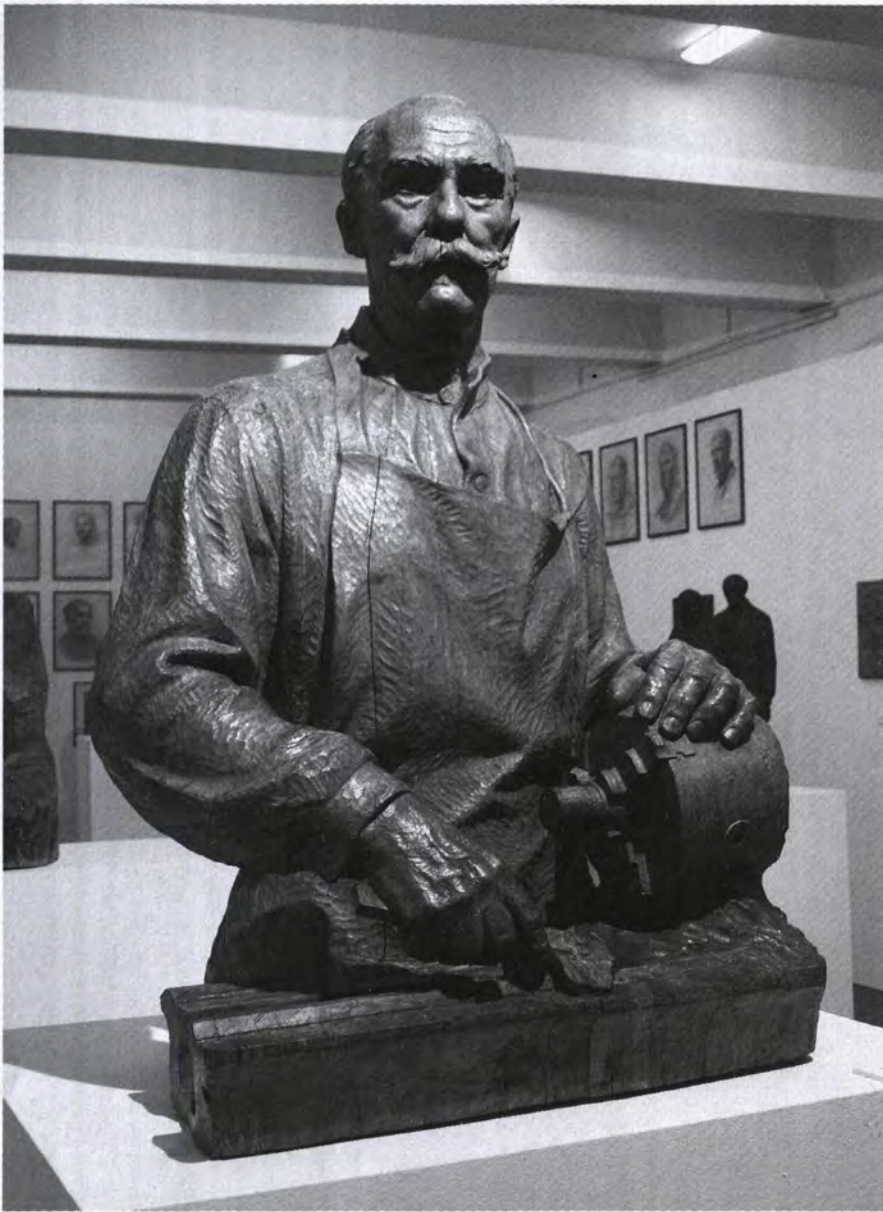

Formos ir panašumo pagavos sunkumai tęsėsi, kol skulptoriui pavyko „pagauti“ prieštaringos ir sudėtingo charakterio asmenybės veido išraišką. Po tokių istorijų su aiškia moralo potekste gipso galvų pabodusi stričiuotė kaipmat „atgydavo“.

Istorija įdomi ir kita prasme: L. Žuklys itin vertino darbą iš natūros, bendravimą ir energetinę jungtį su portretuojamu asmeniu.

Portretinių reljefų serija – nebylus, plastiškai iškalbingas, materialus kultūros metraštis. Kurdamas portretą, skulptorius stengėsi kuo tiksliau perteikti individo bruožus, portretuojamojo panašumą. Akademiškai klasikinės formos „kietumas“, tikslus grafinis veido siluetas – skiriamasis L. Žuklio stiliaus bruožas ir kitų dviejų tarpukario skulptorių J. Zikaro ir V. Kašubos *alter ego*. V. Kašuba dėstė Leonui Žukliui Kauno taikomosios dailės institute iki pasitraukimo 1947 m. į egzilį. Dekoratyvi, realistiškai tiesmuka forma, dėmesys plastikos detalėms, šriftui – tai vėlyvesnioji skulptoriaus

Leonas Žuklys. Šeima, 1982 m. Vilnius

Leonas Žuklys. Tekintojas S. Tarnauskas, 1954 m. LNM

kūrybos tendencija. Nutolimas nuo „mikėniškosios“ apibendrintos, sunkiasvorės formos, atsigręžiant į *art deco* inspiruotą plastiką.

Net negalėčiau atsakyti, kurią formą reljefuose – apskritimo (medaliono) ar stačiakampio – dailininkas labiausiai mėgo. Greičiausiai tai priklausė nuo vaizduojamo asmens profesijos, veido bruožų ar net amžiaus ir lyties. Menotyrininkas Romualdas Alekna medalioniniuose, bareljefiniuose ir horeljefiniuose portretuose įžvelgė skulptoriaus:

„optimalias galvos, medaliono erdvės ir bordiūro mastelių proporcijas, o šriftas tampa vienu iš svarbiausių meninių elementų.“

Skulptorius tarsi kruopštus metraštinkininkas įamžino mokslininkų, gydytojų, rašytojų, kompozitorių, menininkų ir savo šeimos portretus.

Šeimos Evangelija...

Leonui Žukliui, tradicinio sukirpimo skulptoriui ir krikščioniško mentaliteto žmogui, šeima buvo svarbi ir suvokiama kaip pamatinis

žmonijos ramstis. Vyro ir moters sąjunga be išlygų. Jo skulptūrose įkūnijama paprasta gyvenimo formulė: meilė, santuoka, palikuonys. Ta nepajudinama dailininko nuostata atsispindėjo skulptūros formoje (aptakioje) ir kompozicijoje (ovalas, iščių, kiaušinio kontūras), ir medžiagoje (granitas). Šie bruožai plika akimi matomi skulptūrose „Šeima“ (1982 m., granitas) ir „Svaja“ (1991 m., granitas). Ko gero, į šeimos temą Leonas Žuklys „sudėjo“ visus švelnumo, susirūpinimo, globos jausmus. Kaip įmanydamas menininkas savo kūriniais gynė tvirtą požiūrį į šeimą ir moters misiją.

Šeimos tema netiesiogiai, bet susijusi ir su sakralinės skulptūros atgimimu, o gal tiksliau tąsa, kurią pavyko skulptoriui išplėtoti sulaukus Lietuvos nepriklausomybės...

Donatello madona...

Baigusi piešimo pamokas ir įstojusi į Dailės instituto (dabartinė Dailės akademija) menotyros specialybę, gavau iš mokytojo dovaną – renesanso skulptoriaus Donatello madonos gipso kopiją. Kaip visuomet, žodžių nešvaistantis profesorius palinkėjo nepamiršti piešimo... Aišku, klasikinį piešimą mečiau į šoną, bet pamokų niekada nepamiršiu...

Dabar, kai google naršyklėje suvedu žodį „madona“, visagalys internetas pirmiausia „išmeta“ popžvaigždės Madonos nuotraukas ir visą gausybę prekės ženklų ir tik patikslinusi paiešką atrandų paaiškinimą – tai Jėzaus motina Marija.

Tad neabejoju, kad profesorius nepamokslaudamas, nebaksnodamas pirštu jaunam žmogui padovanojo dar vieną pamoką – pasikliauti nepajudinamomis vertybėmis, tikėti tuo, kas amžina...

Skulptoriaus Leono Žuklio 100 metų jubiliejus

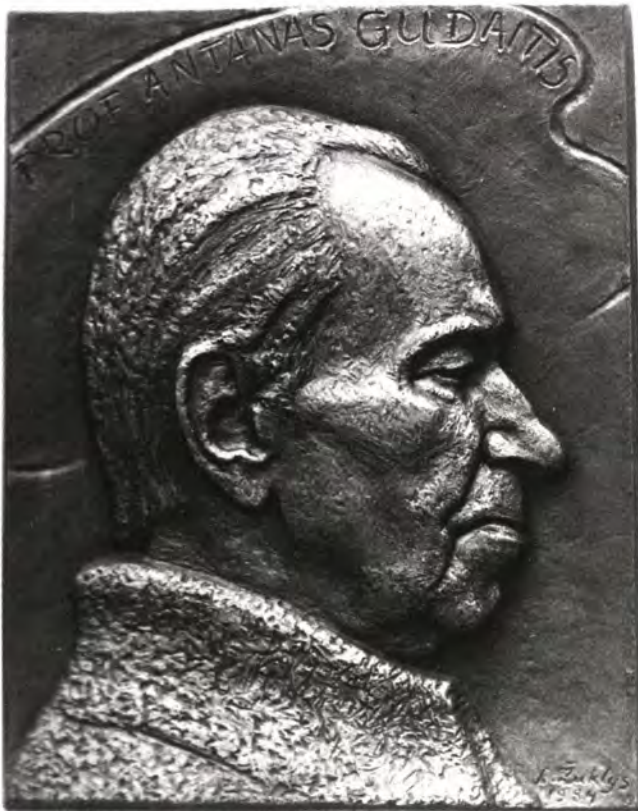
Prof. ALEKSANDRA ALEKSANDRAVIČIŪTĖ

VDA absolventų atmintyje skulptorius Leonas Žuklys pasiliks ne tik kaip menininkas. Daugeliui jis buvo pirmasis akademinio piešimo dėstytojas, kuris paklojo profesijos pamatą – „pastatė“ nepatyrusių ranką taip, kaip vokalistų mokytojai „pastato“ būsimųjų dainininkų balsus. Piešti – tai ne vien vaizduoti. Tai reiškia analizuoti, konstruktyviai mąstyti ir matyti savo darbo visumą. Turbūt daugelis pastebi, kad dailininko,

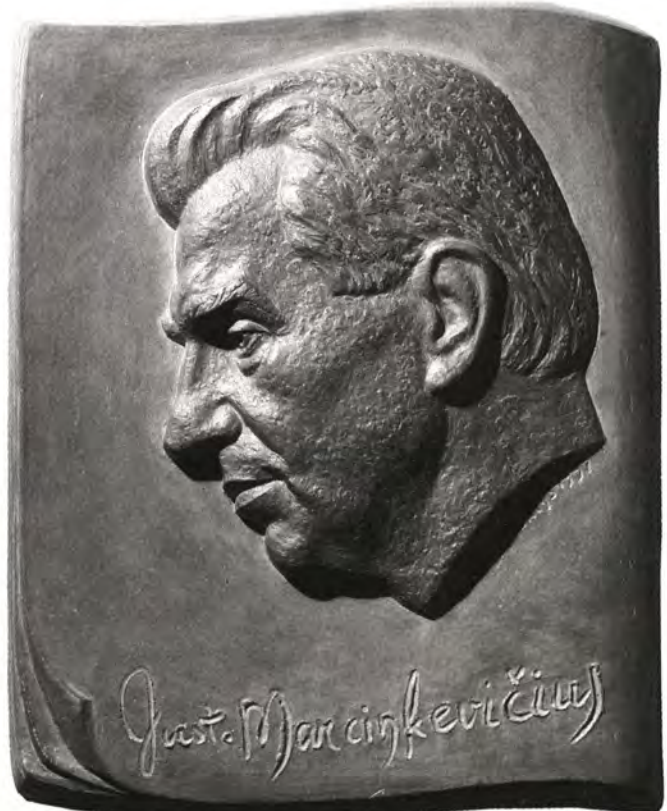
įgijusio sistemingą išsilavinimą, kūriniai skiriasi nuo menininko savamokslio nepriklausomai nei nuo jo pasirinkto meninio stiliaus ir medijos, nei nuo talento ar kitų individualių savybių. Ankstesnių kartų dailininkams klasikinio piešimo pamokos tapdavo pirmu žingsniu į kūrybinę savianalizę.

L. Žuklys būsimiems menininkams dėstė piešimą 45-erius metus. 1942–1949 m. jis studijavo skulp-

tūros specialybę Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute. Dar tebesimokydamas, 1948 m. ėmė dėstyti žemesniųjų kursų studentams akademinį piešimą. 1951 m. Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą sujungus su Vilniaus dailės institutu, pedagogas persikėlė į Vilnių. 1985–1990 m. jis buvo Piešimo katedros vedėjas. 1981 m. L. Žukliui suteiktas profesoriaus vardas.

Leonas Žuklys. Prof. Antanas Gudaitis, 1984 m.
Visos nuotraukos Jolantos Gegelevičiūtės

Leonas Žuklys. Poetas, akademikas Justinas Marcinkevičius, 1997 m.

Leonas Žuklys. Andrius Dručkus, 2019 m.

Leonas Žuklys. Paulius Širvyys, 2020 m.

L. Žuklys dalyvaudavo parodose nuo 1950 metų. Kūryboje jis buvo ne mažiau nuoseklus ir ištikimas sau, kaip ir pedagoginiame darbe. Buvo ir liko grynas, autentiškas realistinės figūratyvinės kūrybos atstovas. Jaunystėje daugiausia kūrė iš medžio, vėliau – bronzos ir granito. Skulptorius yra pastatęs nemažai antkapinių paminklų ir keletą objektų viešosiose erdvėse (pvz., „Arka“ Rokiškio Nepriklausomybės aikštėje, bendraautoris Gediminas Žuklys, 1999).

Leonas Žuklys. Motina, 1973 m.

Labiausiai žinomos, miestiečiams pažįstamos jo skulptūros: „Šeima“ Vilniaus Santuokų rūmų sode, 1982; „Motinystė“ Antakalnio klinikų kieme, 2000; paminklas Motiejui Valančiui Kauno Rotušės aikštėje, 2005. Didžiausią jo palikimo dalį sudaro portretai: biustai, reljefai, o paskutiniu gyvenimo laikotarpiu ir medaliai. Nesunku suprasti, kiek kūrinių susikaupė per septyniasdešimt kūrybos metų. Jam pozavo iškilūs tuometinės visuomenės, kultūros ir akademinio pasaulio žmonės. Vienintelį Vinco Mykolaičio-Putino biustą iš natūros nulipdė būtent L. Žuklys. Autoriaus santykis su portretuojamuoju išliko nekintamas. Tai pagarbus, ne familiarus požiūris, santūri distancija, atsižvelgiant į asmens nuopelnus ir pozityvias savybes. Leono Žuklio portretai išsamiai pristatyti jo kūrybos albume, išleistame 2013 m. dailininko 90 metų jubiliejaus proga¹.

Leonas Žuklys yra retas kūrybinio ilgaamžiškumo pavyzdys. Net ir per pastarąjį dešimtmetį jis lipdė kamerines skulptūras, mažosios plastikos kūrinius, bareljefus, realizavo keletą pačiam skulptoriui itin reikšmingos religinės tematikos kūrinių. 2020–2022 m. L. Žuklys nuotoliniu būdu dalyvavo Telšių tarptautinėse medalių stovyklose.

Minint profesoriaus 100 metų sukaktį, galerija „Akademija“ ruošėsi atidaryti jai skirtą parodą (kuratorė Deimantė Žuklytė-Gasperaitienė). Skulptorius jos nesulaukė: iki jubiliejaus ir parodos pritrūko vieno mėnesio. Paroda atidaryta kovo 20 dieną. Pirmajame galerijos aukšte eksponuojamas vienas paskutiniųjų bareljefų ciklą, sukurtų 2021–2022 metais. L. Žuklys įamžino buvusius savo mokytojus iš Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto: skulptorius Juozą Mikėną, Vytautą Kašubą, Juozą Kėdainį, Viktorą Palį ir Juozą Zikarą (nėra tik akvarelisto Česlovo Kontrimo). Žvelgiant į šiuos beveik šimtamečio autoriaus sukurtus portretus, kyla mintis, jog visa jo kūryba buvo tiesioginė Kauno meno mokyklos skulptūrinės tradicijos atšaka. Gyva grandis, sujungusi dvi Lietuvos kultūros epochas. Ypatingas santykis siejo skulptorių su Juozu Zikaru, kuriam yra paskyręs ir bareljefą, ir medalį. Vėlyvučiu laikotarpiu skulptoriaus braižas šiek tiek pakito, bet jo akis išliko taikli, neišnyko gebėjimas pagauti portretinį panašumą, pastangos perteikti gyvą žvilgsnį.

Antrajame galerijos aukšte eksponuojami ankstesnių dešimtmečių kūriniai, tarp jų keli biustai iš gausios jo nulipdytų biustų kolekcijos. Vieni sėkmingiausių – V. Mykolaičio-Putino ir gydytojo Lino Sidrio portretai. Skulptorius įvairiais laikotarpiais yra sukūręs dailininkų Antano Gudaičio, Vinco Kisarausko, Lietuvos politikos istorinių veikėjų, iškilių dirigentų ir muzikų, poetų, dvasininkų bareljefų bei medalių. Ypač paskutiniaisiais gyvenimo metais Leonas Žuklys laikė savo pareiga užfiksuoti išskirtines asmenybes, Lietuvos žmogiškąją istoriją, kurios liudytojas ir dalyvis buvo jis pats.

Nuoroda

¹ Leonas Žuklys, sudarytojai L. Žuklys, J. Bernotaitytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017.

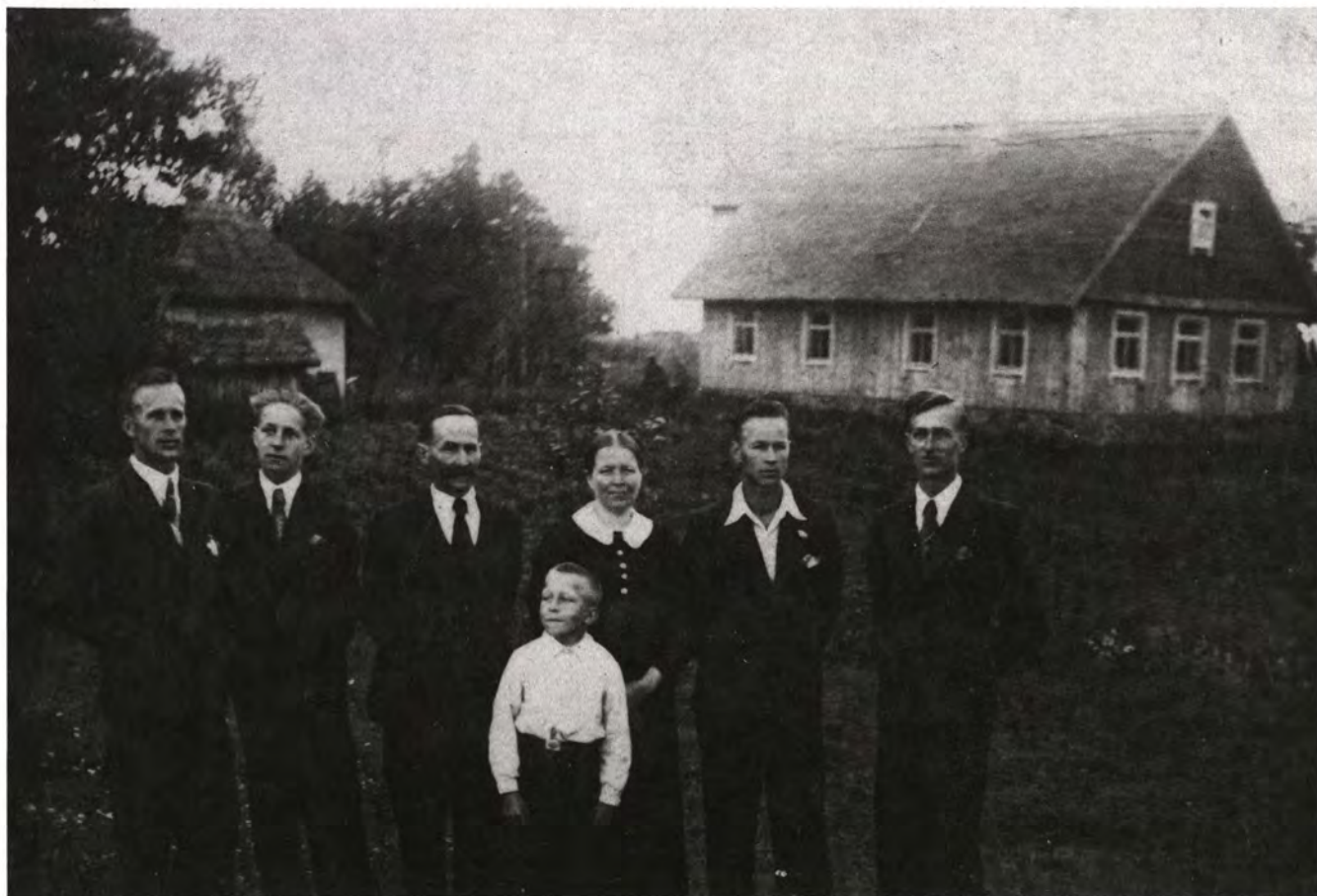
Mano Tėvas

GRAŽINA ŽUKLYTĖ-DAUNORAVIČIENĖ

Mano senelius Veroniką ir Pranciškų galima vadinti dar ikirevoliucinio Peterburgo jaunuoliais, darbo emigrantais iš Lietuvos. Apmąstydamą jų ir savo tėvo Leono Žuklio (1923–2023) gyvenimą, manau, kad didelę reikšmę turėjo faktas, jog abu seneliai buvo pažinę ir ikirevoliucinio Sankt Peterburgo aukštuomenės gyvenimą. Senelis Pranciškus Peterburge dirbo aukšakaliu. Aristokratiškos išvaizdos

ir nevalstietiškų manierų, be akcento kalbantį meistrą pastebėjo kunigaikščio Andrejaus Gagarino (1855–1920) dvariškiai ir pasamdė rūmuose dirbti kamerdineriu. Bendravimas su labai apsišvietusiu, senos kilmingos giminės didiku, inžinieriumi, konstruktoriumi ir netgi mokslininku atsiliepė tolesniam gyvenimui. Po revoliucijos ir kunigaikščio mirties į Lietuvą su dviem mažamečiais sūnumis grįžusi

Žuklių šeima nusipirko žemės ir įsikūrė Degučių kaime prie Aleksandravėlės. Kunigaikščio menes pakeitė į valstiečio namus Lingavoje, kaip savo sodybą patys vadino, ir pradėjo sunkius valstietiškos būties darbus. Vienok Peterburgo gyvenimo patirtis įsirėžė daugelyje šeimos įvykių. Manychiau, vienas jų – kad nesvarstydami kitų alternatyvų, net tris savo sūnus iš penkių tėvai palaimino tapti skulptoriais.

Tėviškėje, 1942 m. Visos nuotraukos iš Žuklių šeimos albumo

Šėimos muzikavimas tėviškėje, 1946 m.

Žinoma, į mano tėvą ji skverbėsi per skulptūros užsiėmimus pas profesorių Mikėną. Karo metų ir ankstyvo pokario laikų studentai iš šio profesoriaus perėmė jo mokslų Paryžiuje patirtį. Tai padėjo nuo socrealistinės stilistikos standarto krypti modernesnės apibendrintos skulptūros link. Tačiau iš studijų Paryžiuje Mikėnas parsivežė ne tik tai, bet ir menininko gyvenimo stiliaus įspūdžius. Mano tėvas ne kartą minėjo apie iš atminties neišdilusį pilkai sovietinei pokario tikrovei svetimą profesoriaus Mikėno mostą. Po diplominių darbų gynimo (tėtis

Kaip ne kartą man pasakojo, didžiausias mano tėvo vaikystės įspūdis buvo, kai jį, 10-ties metų vaiką, motina Veronika nusivežė į Rokiškio bažnyčią. Jis neteko amo čia pamatęs garsiųjų belgų (Lioveno) meistrų Josepho ir Ludwiko Goyersų aukšto meistriškumo realistines skulptūras. Tai užvaldė negrįžtamai ir visam gyvenimui. Labai natūraliai vėliau sekė Leono Žuklio studijos (1942–1949) Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute. Prieš dvejus trejus metus mano tėtis užsimojo pagerbti ir nulipdyti savo mokytojų portretus. Kai išsirikiavo jų ciklas, buvau sukrėsta. Supratau, kad per jį tarsi kokį mediumą į XXI amžių persismelkė visa didžioji XX a. 1-osios pusės Lietuvos dailės tradicija.

Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute skulptūrą jam dėstė profesorius Juozas Mikėnas (1901–1964), kuris buvo jau 100-metį atšventusios Kauno meno mokyklos steigėjo tapytojo Justino Vienožinskio (1886–1960) mokinys. Vertinant mokyklos požiūriu, taip mokiniuose prasismelkė Vienožinskio privačių Maskvos dailės pamokų, jo studijų Krokuvos dailės akademijoje, vėliau Vakarų Europos miestuose patirtis.

Prie diplominio darbo, 1949 m.

už stambų horeljefą „Tapyba“ gavo diplomą su pagyrimu) 1949 m. profesorius visus studentus pakvietė į išleistuvių baliuką Nemunu plaukiančiame garlaivyje... Tais laikais tai buvo labai nestandartiškas, kūrybiškas, kone „fliuksiškas“ profesoriaus iššūkis niūriai *homo sovieticus* gyvenimo tikrovei.

Tarp Žuklio mokytojų iškyla ir kita labai garbinga, išskirtinė Lietuvos dailės tradicija – tai skulptorių Juozo Zikaro (1881–1944) ir Vytauto Kašubos (1881–1944) tandemas: su skulptūrą dėščiusiu profesorium Zikaru į Kauno dailės institutą atėjo dar XX a. pradžios Vilniaus piešimo mokyklos ir Sankt Peterburgo dailės akademijos tradicijų įtaka. Kaip žinome, diplominiam darbui Zikaras nepasirinko privalomos teminės kompozicijos, tai būtų jam leidę gauti aukso medalį ir šešerius metus nemokamai studijuoti Paryžiuje. Zikaras lipdė laisvą kompoziciją ir už diplominį darbą gavo ne aukso, bet sidabro medalį. Tačiau didžiausias Rusijos meno autoritetas Ilja Repinas (1844–1930) pripažino, kad Peterburgo dailės akademijoje bene vienintelis Zikaras „turėjo dievišką ugnį“. Zikaro mokinys Vytautas

Lingavoje 1956 m. vasarą. Gražinai metukai, Gediminui dveji ir 3 mėnesiai

Prie diplominio darbo, 1949 m.

Kašuba Leonui Žukliui taip pat dėstė skulptūrą. Tarp mano tėvo mokytojų (piešimo ar kompozicijos) Kauno dailės institute dar du iškilūs XX a. skulptoriai monumalistai – Viktoras Palys ir Juozas Kėdainis.

Man, kaip muzikei, muzikologei, itin reikšminga dar viena mano tėvų ir senelių šeimos gyvenimo ypatybė. Matyt, tai buvo dar vienas įspūdis iš senelio Pranciškaus darbo kunigaikščio Gagarino dvare, mat šio didiko giminėje muzika taip pat užėmė svarbią vietą. Žuklių namuose Degučių kaime buvo įsikūrusi ir muzikavo Žuklių šeimos kapela.

Pranas Žuklys Lingavoje 1957 m. per Velykas

Ją sudarė visi šeimos vyrai: vyriausieji broliai (Vladas ir Albertas) griežė smuikais, mandolina ir gitara grojo jaunesnieji broliai (Leonas ir Lionginas), jauniausias Julius mušė būgnus, o tėvas Pranciškus ne tik grojo savo pasidirbta mandolina, bet ir uždainuodavo. Kiek man teko tėvo išsiklausti, kapelos repertuare vyravo ne folkloras, bet visa madinga tarpukario miesto muzika. Turbūt neatsitiktinai ir mūsų tetuko dirbtuvėje beveik nuolat skambėdavo populiarioji ir akademinė muzika. Abi jo dukros (Gražina ir Rūta), anūkė Ugnė Liepa Žuklytė ir net proanūkė Ūla Bazilė Daunoravičiūtė mokėsi

Degučių kapinėse, 1963–1964 m.

M. K. Čiurlionio meno mokykloje (Rūta, Ugnė ir Ūla griežė ir tebegriežia smuiku). Pabrėšiu – visos keturios giminės merginos Čiurlionio mokykloje mokėsi ne dailės, bet būtent muzikos skyriuje.

Skulptūra Leonui Žukliui buvo viskas – ir darbas, ir aistra, ir meilė, ir laisvalaikis, ir gyvenimo būdas. Atrodė, kad jam pačiam kaip žmogui daugiau nėra jokių kitų specialybių. Iki pat mirties nė karto negirdėjau tėvo abejojant savo pasirinkimu, ar kalbant, kad galbūt būtų galėjęs pasirinkti kitą specialybę. Nors, kita vertus, tiek mano tėvai, tiek mes, vaikai, augome savotiškoje menininkų apsupty. Gyvenome pačiame Vilniaus centre, čia dažnai svečiuodavosi mano giminių tėvų tikrieji arba antros eilės pusbroliai: Paulius Širvyys, Justinas Rinkevičius (dirigento tėvas), tapytojas Vytautas Ciplijauskas, Operos ir baletų teatro ir filharmonijos simfoninių orkestrų artistai: valtornininkas Valentinas Daunys, kontrabosininkas Gintautas Lelešius. Menas, kūryba, naujaisi kultūros įvykiai buvo pagrindinė ilgų pokalbių tema. Greta viso to mano tėvas domėjosi dvasinės būties

Leonas Žuklys, 1968 m.

Leonas Žuklys su broliais tėviškėje, 1970 m.

klausimais, kosmosu ir mokslo atradimais. Sovietinį žurnalą „Mokslas ir gyvenimas“ nuolat prenumeravo ir atidžiai skaitė. Mūsų šeimoje galėtumėte rasti visus šio žurnalo daugelio metų rinkinius...

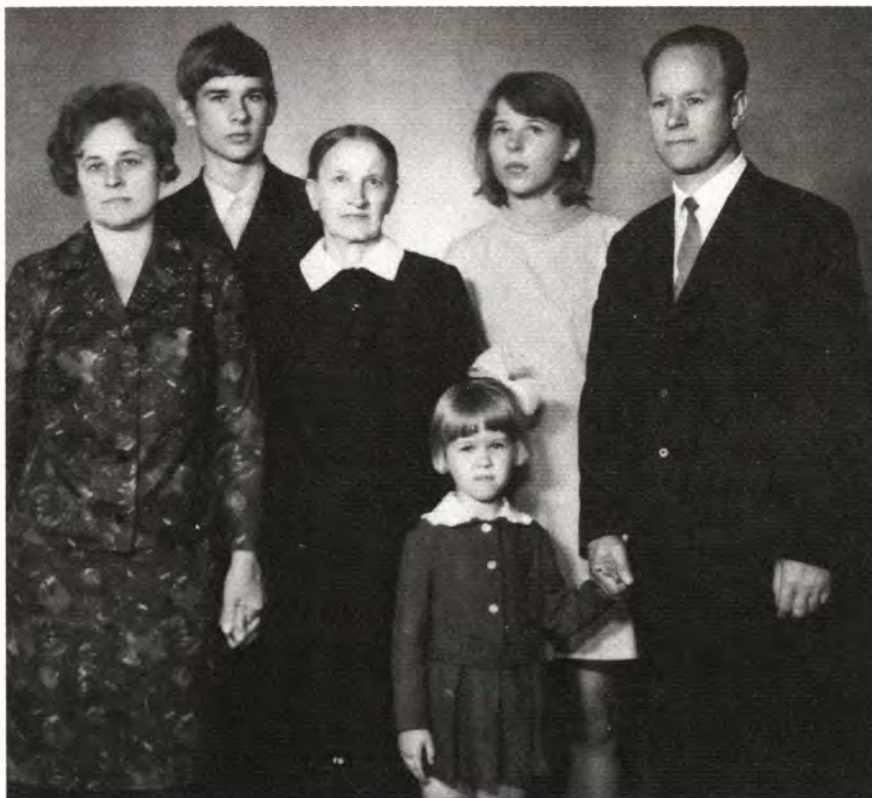
Dirbtuvė (dabar sakytume studija) jam buvo kartu ir namai, ir bažnyčia. Jis čia dirbdavo visą laisvą nuo dėstyimo dailės institute laiką, net ir sekmadieniais. Už tai jį nuolat kritikavo mano senelė Ona Straigienė, kuri net mirdama žentui paliko priesaką nedirbti sekmadieniais. Tetukas dirbtuvėje lipdė daugybę savo darbų: temines kompozicijas, monumentalius paminklus, biustus, bareljefus, medalius (jų nedaug) ir kt. Nuolatinis jo kūryboje gyvuojantis žanras buvo dešimtimis nulipdyti garsių Lietuvos žmonių portretai. Tai buvo jo kolegos dailininkai, Lietuvos mokslininkai, literatai (nuo 1948 m. studentiško Antano Strazdelio horeljefo (pranc. *haut* – aukštas + *relief* – iškiluma, reljefas), Vinco Mykoliaičio-Putino ir 98-erių metų skulptoriaus nulipdyto Pauliaus Širvio), daug gydytojų, sportininkų, netgi žvejų ir šeimos narių.

Nepamiršo muzikų (pvz., net keli Virgilijaus Noreikos portretų variantai, Irenos Jasiūnaitės), orkestrų

dirigentų (S. Sondeckio, J. Domarko, G. Rinkevičiaus), smuikininkų (R. Katiliaus, J. Heifetzo) ir kitų. Tad tėčio dirbtuvėje pozavo ir nuolat lankėsi daugybė žmonių. Lipdydamas portretus, tėtis pagaudavo ne tik jų fizinį panašumą, bet jam sekėsi užčiuopti ir sielą, charakteringą žvilgsnį, nuotaiką ar judesį. Kaip mėgsta dailininkai, į dirbtuvę dažnai kviesdavo ir kolegas, kitus žmones, kaip sakydavo, „pakritikuoti“ darbus. Čia kiekvienas buvo nuoširdžiai sutiktas, kukliomis

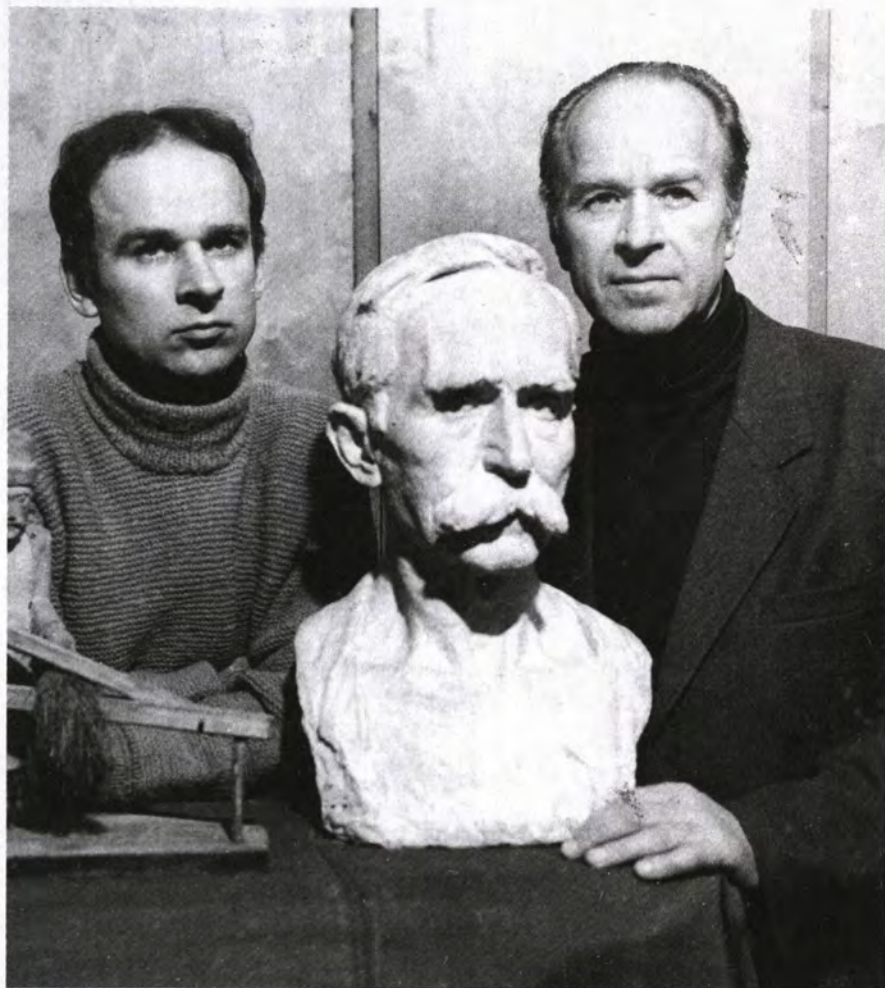
vaišėmis iš anksto buvo padengtas staliukas, visuomet „vaišindavo“ ir muzika, o dirbtuvėje ant palangės stovėjo nuolat įjungtas patefonas (mėgo vokalinę muziką). Deja, pernelyg vėlai pradėjau gailėtis, kad mes (vaikai) laiku nesusipratom ir neįsteigėm simbolinės jo dirbtuvės „svečių knygos“, kur galima buvo surašyti apsilankiusius svečius. Tai būtų buvęs solidus, storas Lietuvos kultūros garsenybių tomas...

Net ir atšventęs 90-metį, vėliau jau 95-metį, atostogaudamas mano

Šeima, 1970 m.

sodyboje Švenčionių rajone, Seniškio kaime, tik atvažiuavęs dairydavosi ramesnės vietos, kur galėtų įsikurti dirbti. Taip jis nusižiūrėjo sau „dirbtuvėlę“, kaip sakė, su geru apšvietimu skulptūrai. Tai buvo standartinės nedidelės kaimo trobos kelių kvadratinių metrų gonkos su drožinėtais langų ornamentais ir kukliais mediniais suolais iš šonų. Apsikrovęs visa įmanoma medžiaga, nuotraukomis, o daugiausia savo prisiminimais, lipdė savo mokytojų portretus. Atrodė, kad akyse tiesiog atjaunėjo, mintimis dažnai nuklysdavo į jaunystės Kauną, su įkvėpimu ir išsamiai pasakojo. Prisipažino, kaip „suviliojo“ kurso seniūnę, kai dar studijuojančiam dėstytojui „į akį krito“ studentė tekstilininkė Marija. Kaip jai pasiūlęs eiti į kiną, kurio ekranuose dažniausiai apie meilę rodydavo trofėjinius vokiečių ir amerikiečių filmus. Nemažai su tetuku kalbėjome ir apie Kauno dailės institutą bei jo paties profesorius. Kai kuriuos pokalbius pavyko nufilmuoti, ir šie dokumentai yra svarbūs mūsų kultūrai, jeigu tik įrašus atiduos išmanusis interaktyvus „debesėlis“. Tetuko gonkos nejučia tapo Seniškio kaimo magnetu, čia

Leonas, sūnus Gediminas ir tėvelio biustas, 1981 m.

sutraukdavusiu ne tik vaikus, anūkus ir proanūkius, aplankydamas ir aplinkinių sodybų gyventojai, nors čia vietos buvo vos keliems žmonėms.

Vadinamojoje „vasaros dirbtuvėlėje“ tetukas pastaraisiais metais buvo laimingiausias. Lipdydamas jis pamiršdavo viską aplinkui – neišgertus vaistus ir kad kažką skauda, kad pakilęs ar nukritęs kraujospūdis ir kad jau seniai seniai atšalę pietūs...

Šeimoje tėtis buvo rūpestingas, gana griežtas, reiklus, tačiau kartu šiltas ir mylintis. Vaikų saviraiškos ir svajonių nevaržė, nesikišo, padėjo realizuoti. Leido patiems daryti svarbiausius gyvenimo sprendimus: rinktis specialybes, dukroms – vyrus, o sūnui – žmoną. Didžiausios mūsų pamokos iš jo gyvenimo: pasitikėjimas žmogumi, pagarba jo tapatybei, pasirinkimams ir laisvei. Dar vienas priesakas – pasišventimas savo pasirinkimui ir nuoširdus, nepailstantis darbas, visokeriopo (profesinio ir dvasinio) tobulėjimo geismas.

Leonas Žuklys su žmona Marija, 2002 m.

Kunigas Juozapas Matelionis

VIOLETA ALEKNIENĖ

Istorikė

Kunigas Juozapas Matelionis buvo uolus Dievo tarnas mažose Rokiškio dekanato parapijose. Atskleistas gyvenimas parodė, kad jis liko užmirštas tautos ir religijos švyturys.

Prasidėjus holokaustui Panemunėlio valsčiuje, susikryžiavo dviejų skirtingų tautybių, gerai pažįstamų vyrų – kun. J. Matelionio ir Naumano Olkino – gyvenimai.

N. Olkinas turėjo keturis vaikus. Išskirtiniais gabumais išsiskyrė dukra Matilda. Ji buvo gimnazistė, rašė

eiles. Tiksliai niekas negali nustatyti, kada tėvas perdavė kunigui saugoti dukros dienoraštį.

Žydų Olkinų ir Jofės šeimas kalinio Panemunėlio dvaro buvusiame kumetyne. Archyviniai duomenys atskleidžia, kad kun. J. Matelionis buvo susitikęs su nelaimingaisiais.

Dienoraštis ir nekaltų žmonių mirtis yra nepalyginami dalykai. Pažeisti niekas nieko negalėjo. Dešimt metų dienoraštis išgulėjo Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčioje,

už didžiojo altoriaus po grindimis. Už tai turime būti dėkingi humaniškos sielos žmogui – kun. J. Matelioniui. Be išsaugoto eksponato, apie M. Olkinaitę mes žinotume tik kelis autobiografinius faktus. Jame jaunoji poetė rašė savo išgyvenimus, sukurtas eiles. Dienoraštis tapo tarsi Dievo apvaizdos ženklu, bylojančiu jaunatvišką gyvenimo šviesą tragiško ir beprasmiško likimo akivaizdoje.

M. Olkinaitės atminimui vykusiuose renginiuose mažai buvo

Kun. J. Matelionio šeima Antalieptėje, 1922 m. Viduryje sėdi tėvas Matas, motina Ona, iš kairės – seserys Uršulė ir Ona. Stovi iš kairės: Apolonija, Marijona ir Mikalina, broliai Antanas, Napoleonas, Viktoras ir Juozas. Nuotr. iš Irenos Žemaitienės asm. albumo

Panemunėlio miestelio klebonija. Joje 1935–1950 m. gyveno kun. J. Matelionis. Nuotr. iš Liudvikos Kepalienės asm. albumo

girdimas dienoraščio saugotojo vardas. Šis žmogus dėjo visas pastangas, kad Lietuva niekada neprarastų laisvės. Pagal galimybes slėpė sovietų persekiojamus piliečius, juos gelbėjo nuo tremties, per ryšininkus perduodavo žinias partizanams, agitavo rinkti lėšas nuo karo nukentėjusiems parapiliečiams ir t. t.

Iki tremties buvo atsargus, rūpinosi parapilijos reikalais. Pokario politinė suirutė suluošino daugelio gyvenimus. Prasidėję trėmimai neaplenkė ir J. Matelionio. Šiam atvejui galima pritaikyti posakį „Geriau turėk protingą priešą negu draugą išdaviką.“ Kas išdavė, tiksliai nėra atskleista. Viena panemunėlietė straipsnio autorei minėjo išdaviko pavardę. Tai buvo daug metų su kunigu bendravęs žmogus. Vėliau jį patį sovietai nuteisė ir pasodino į belagę.

Dar vieno istorinio straipsnio apie Panemunėlio kraštą tikslas – remiantis biografiniais faktais, archyviniais dokumentais, žmonių prisiminimais parodyti, kaip mažytės parapilijos eilinis kunigas prisidėjo prie svarbiausių laisvo gyvenimo vertybių išsaugojimo.

nės, Juozo Vaičionio prisiminimai. Atkurti nuveiktų darbų vaizdą padėjo I. Žemaitienės, Edmundo Bitino, M. Nakčerienės, L. Kepalienės, O. Skipskienės asmeninių albumų fotografijos.

Būsimasis kunigas gimė 1893 m. kovo 25 d. Gabrieliškio kaime, Alantos valsčiuje, Molėtų apskrityje. Šeima buvo didelė. Mataušas ir Ona Matulioniai susilaukė dešimt vaikų. Užaugo penkios dukros: Uršulė, Ona, Apolonija, Marijona, Mikalina ir keturi sūnūs: Juozapas, Viktoras, Antanas, Napoleonas.

Visi Matelionių vaikai lankė Alantos pradžios mokyklą. Toliau

Lietuvos gimnastikos sporto federacijos Panemunėlio skyriaus gimnazistės, 1938 m. Viduryje sėdi kun. J. Matelionis ir vikaras A. Simonaitis. Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

Už pagalbą rengiant šią medžiagą straipsnio autorė dėkoja Panevėžio vyskupijos administracijai, Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos bibliotekininkei Audrai Tupalskienei, Ragelių bibliotekininkei Elvyrai Tumienei, Rokškio krašto muziejaus skaitmenintojai Irenai Sadauskienei, panemunėliečiams Irenai ir Edmundui Kubiliams, kunigo dukterėčiai Irenai Žemaitienei, Joanai Tunaitienei. Savo vietą straipsnyje rado jau a. a. išėjusių kraštiečių Juozo Rudoko, Eleonoros Rudokienės, Genovaitės Zolubaitės-Buzienės, Marijonos Nakčerienės, Liudvikos Kepalie-

mokyti leido tik vieną sūnų Juozapą. Dukterėčia Irena Žemaitienė teigė, kad gal šis berniukas iš dešimties vaikų pulko buvo gabiausias. Turėjo tik 1 ha žemės. Kitiems šeimos nariams anksti reikėjo pradėti dirbti. Kun. J. Matelionis asmens lape rašė: „1910–1913 m. lankiau Utenos miesto mokyklą, įsigyti amatą nuo 1913 m. liepos 10 d. iki 1914 m. mokiausi Rygoje privačiai, nuo 1915 m. spalio 20 d. iki 1916 m. lankiau „Ryto“ paruošiamuosius kursus Vilniuje, nuo 1917 m. kovo 15 d. iki 1917 m. liepos 15 d. mokiausi vokiečių pedagoginiuose kursuose

Marijampolėje¹⁴. Kauno kunigų seminarijoje studijavo 1917–1921 metais.

Išaugęs darbščioje, darnioje šeimoje, baigęs įvairius kursus, Kauno kunigų seminarijoje buvo geras, darbštus studentas, sąžiningas klierikas. Būsimojo kunigo sesuo Uršulė liko nevedusi. „Iš kaimo ji pėsčia nešdavo broliui maisto lauknešėlius į Kauną. Atėjusi pas mus Uršulytė atsėdusi ant pečiaus tamsoje megzdavo kojines. Žibalinės lempos nedegdavo. Labai ją mylėjo mano mamytė“¹², laiške rašė dukterėčia Irena Žemaitienė.

Po studijų Kauno kunigų seminarijoje „J. Matelionis 1921 m. vasario 13 d. iššventinamas į subdiakonus“¹³, o po metų – 1922 m. balandžio 2 d. – davė įžadus, kad gyvenimą skiria Dievo žodžio skleidimui žemėje.

„1926 m. rugsėjo 13 d. buvo priimtas į Kauno universiteto Teologijos ir filosofijos fakulteto Teologijos skyrių, kurį baigė 1928 m. gegužės 19 d.“¹⁴. Studijuodamas universitete, buvo „Vytauto“ klubo steigėjas ir narys.

Lietuvių katalikių moterų draugijos Panemunėlio skyriaus narės, kulinarijos kursų dalyvės, su kun. J. Matelioniu, apie 1938 m. Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

Pirmoji būsimo vikaro tarnystės vieta – Rokiškio parapija. Žemaičių vyskupijos kurijai Kaune J. Matelionis rašė: „Šiuomi pranešu, kad 1922 m. gegužės 6 d. atvykau pildyti vikaro pareigas prie Rokiškio bažnyčios“¹⁵.

Jaunasis vikaras greitai atskleidė savo organizacinius gabumus. Atgaivino prigesusią katalikiškų

organizacijų veiklą. Katalikiškos organizacijos savo idėjoms skleisti pasitelkė ne tik dalyvavimą šv. Mišiose. Jos pritaikė įvairias veiklos formas, kurios padėjo išplėsti švietimo, kultūrinės veiklos erdves. Blaivybės draugija įsteigė arbatinę, „Pavasario“ knygyną. Lietuvos moterų skyrius savo lėšomis išleido du žurnalo „Moteris“ numerius

Lietuvos „Pavasario“ draugijos Panemunėlio skyriaus narės su kun. J. Matelioniu, apie 1937 m. Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

Po Pirmosios Komunijos priėmimo. Panemunėlis, 1936 m. birželio 19 d. Trečioje eilėje iš kairės pirmas – vikaras M. Gaška, trečias – dvaro savininkas V. Biknevičius, jo žmona Biknevičienė, penktas – kun. J. Matelionis, devintas – klierikas J. Muhinas. Nuotr. iš Edmundo Bitino asm. albumo

(1927 m. Nr. 10, 1929 m. Nr. 10), šelpė daug studentų, moksleivių. „Savo laiku pavasarininkai buvo laikomi vieni geriausių organizatorių. Daug nuopelnų čia turi kunigas J. Matelionis, kuris beveik per 10 metų visa tai judino. Jis vienas organizacijas įsteigė, kitas jau įsteigtas sustiprino ir išplėtė“, rašo K. Styra⁶.

Jaunasis vikaras dirbo mokyklose, gimnazijose. Buvo Rokiškio gimnazijos tėvų komiteto pirmininkas. Į mokyklas po 6 ar 8 km eidavo pėsčias, važiuodavo dviračiu. Kai jis buvo iškeltas iš Rokiškio parapijos, tikintieji rašė: „Mums, rokiškėnams, skaudu ir labai skaudu Gerbiamo kunigo netekus, mes netekome geriausio prietėliaus Globėjo ir Vado“⁷.

Nuo 1931 m. gruodžio 15 d. persikėlė dirbti į mažą Ragelių parapiją. Bažnytėlė maža, medinė. Ją 1838 m. statė kunigaikštis Tyzenhauzas. Čia nebuvo jokio visuomeninio gyvenimo. Atvykęs kunigas įsteigė Lietuvos katalikių moterų skyrių, „Pavasario“ kuopą, „Angelaičių“ draugiją. „Tam darbui jis atsidavęs visa siela. Jo veikimas yra platus ir krikščioniškas artimo meilės darbas. Pas jį randi atostogas praleidžiančius

neturtingus mokinius. Keletai jų jis yra davęs galimumą tęsti mokslą. Šelpia ligonius, vargšus. Jis pats visada dirba tyliai, nesiafišuodamas. Dirba iš anksto žinodamas, kad tos rūšies darbas yra reikalingas. Kiekvienas liaudies ir jaunimo vadas galėtų iš jo pasimokyti. Knyga yra jo draugas. Graži biblioteka puošia jo darbo kambarį“⁸, taip jauno kurato veiklą Rageliuose apibūdina K. Styra. Kunigo rūpesčiu mažo kaimelio kapinės apjuostos akmenų tvora, sutvarkyta varpinė. 1932 m. su kunigų delegacija lankėsi Romoje. Apie jauno kunigo veiklą rašoma Ragelių miestelio istorijoje, kurios originalas saugomas šio miestelio bibliotekoje.

Vikaro atsidavimą katalikiškoms ir visuomeninėms organizacijoms byloja jo kabinetas. „Spintos apkrautos archyvais, bylomis, valdybos knygomis. Matyt, dirbo ir labai aukojosi inteligentiškosioms pajėgoms“⁹.

Rokiškio krašto tikinčiuosius žavėjo kun. J. Matelionio atsidavimas tikėjimui, pagarba ir pagalba neturtingiems žmonėms.

1932 m. lapkričio 22 d. Pandėlio parapijiečiai parašė laišką Panevėžio vyskupui Kazimierui Paltarokui,

kuriame pageidauja, kad jo ekselencija vyskupas skirtų kun. J. Matelionį į Pandėlio parapiją „kaip labai darbštų, energingą ir gabų kunigą, nes parapija yra apylinkės centras ir bažnyčios reikalai labai blogai sutvarkyti, todėl svarbu turėti darbštų kleboną“¹⁰. Pasirašė 42 parapijos tikintieji. Pandėliečių pageidavimas liko neišpildytas.

Panemunėlio parapijoje keturiolika metų dirbęs ir sulaukęs garbaus amžiaus kun. Kazimieras Mockus paties prašymu išsikėlė į Kupiškį. Čia jis gyveno iki mirties. Panemunėliečiai šį Dievo tarną lygino su geru ūkininku. „Visuomeninės ir katalikiškos organizacijos merdėjo, priblėso kun. J. Katelės skleista kultūrinė ir švietėjiška veikla. Aukštas, stambus žmogysta, užsiropštęs ant bažnyčios bokšto, mėgo dažnai žiūronais žiūrėti, kaip dirba samdiniai Naujikų palivarke. Pro didelius medžius nedaug ką žiūrėdavo. Gerai matė prie Nemunėlio upelio šienaujančius žmones“¹¹, prieš daugelį metų pasakojo M. Nakčerienė.

Panevėžio vyskupijos vyskupas Kazimieras Paltarokas, žinodamas Panemunėlio parapijos XIX a. pab. – XX a. pr. kun. J. Katelės ir jo bendraminčių nuveiktus darbus

Lietuvių katalikių moterų draugijos Panemunėlio skyriaus narės su kun. J. Matelioniu (sėdi viduryje), apie 1937 m. Nuotr. iš Edmundo Bitino asm. albumo

ir norėdamas visa tai atgaivinti, 1934 m. gruodžio 31 d. kun. J. Matelionį perkelia administratoriumi į Panemunėlį.

Naujasis kunigas apsigyveno savo išskirtinę istoriją turinčioje klebonijoje. Niekas beveik nebuvo pakeistą, tik svečių kambaryje įkurta biblioteka.

Visais istoriniais laikotarpiais Bažnyčia daugiau ar mažiau įsitraukdavo į politiką. Nors bažnytinė val-

džia visada liepdavo nuo šio reiškinio atsiriboti. Didžioji Dievo tarnų dalis palaikė laisvą ir demokratinę Lietuvą, kiti pasuko išdavystės keliu. Kun. J. Matelionis pasisakė už tai, kad valdžia rūpintųsi bažnyčia. 1933 m. referate „Kunigai ir politika“ jis rašė, kad būtina užtikrinti tinkamą bažnyčios būklę, bažnyčia turėtų turėti tinkamas teises mokykloje ir auklėjant jaunuomenę, būtina kovoti prieš civilių metrikaciją ir

katalikiškos organizacijos turi veikti netrukdomai.

Referato tikslas – stiprinti tikėjimą visose gyvenimo srityse.

Sutvarkęs savo buitines reikalus, kun. J. Matelionis Panevėžio vyskupui pateikė raštą: „Šiuo pranešu Ekscelencijos žiniai, kad 1935 m. sausio 20 d. pradėjau eiti Panemunėlio bažnyčios administratoriaus pareigas“¹².

Panemunėlyje tuo metu dirbo vikaras Mykolas Gaška. Naujasis kunigas padidino pastoracinių darbų apimtį, ypač reikalavo stropiai dirbti su vaikais ir jaunimu. Suaktyvėjo angelaičių veikla. Dailininkas J. Vaičiūnis savo prisiminimuose rašo: „Visi vaikai norėjo, kad katekizmą aiškintų kunigėlis. Jis niekad nesupykdavo, su vaikais pažaisdavo. O jei ir ką paklausdavo, tai pats ir atsakydavo. Klebonui būtinai reikėjo atsakyti taip, kaip katekizme parašyta. Jei ne taip atsakydavai, tai kun. J. Matelionis sugėbėdavo apibarti“¹³.

Pirmosios Komunijos priėmimo iškilmės prilygo atlaidų šventei. Po šv. Mišių visi vaikai su vikaru ir klebonu aplankydavo kun. J. Katelės kapą,

Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčios choras su dūdų orkestru, apie 1937–1938 m. Antroje eilėje antras iš dešinės sėdi kun. J. Matelionis. Nuotr. iš Edmundo Bitino asm. albumo

Panemunėlio parapijos jaunimas klebonijos sode po Šv. Elžbietos atlaidų, apie 1937 m. Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

nusifotografuodavo prie bažnyčios paradinių durų. Naujai pastatytoje parapijos salėje ponai Biknevičiai kartu su klebonijoje dirbusiais tarnais paruošdavo iškilmingus pietus. Visų darbų organizatorius buvo kun. J. Matelionis. „Kunigėlis nuvedė visus į parapijos namą, vadinamą ubagynu. Toje salėje ilgi stalai buvo apkrauti skanėstais, net tokiais, kokių gyvenime nebuvau valgęs. Ponas, sveikindamas mus su Kristaus pirmąkart apsilankymu mūsų širdelėse, sakė, kad pirma Komunijos diena yra pati brangiausia gyvenime diena¹⁴.

Panemunėlio angelaičių pulkas greitai pradėjo formotis į kupeles ir organizuoti savo veiklą. Darbščios, energingos angelaičių vadovės A. Čepelytė, B. Vaštokaitė ir E. Vaičionytė rengdavo angelaičių vaikų tėvų susirinkimus. Juose, kada tik laiko turėdavo, dalyvaudavo ir kun. J. Matelionis. Po susirinkimų tėvai noriai prašydavo savo vaikus priimti į angelaičių šeimą. Jai priklausė parapijoje gyvenę vaikai iki 12 metų. Tikslas – vaikams įdiegti tvirtą pasitikėjimą, tėvynės meilę, dorus papročius, blaivybės jausmą.

Dar prieš vaišes vikarai su vaikais parengdavo programą ir ją parody-

davo prie kun. J. Katelės kapo. „Prie kanauninko kapo dainuodavome angelaičių himną „Mylėkim dievą ir tėvynę, mylėkim savo tėvelius, kalbėkim maldą kasdieninę“. Vikaras M. Gaška, susodinęs vaikus ant žolės, pasakodavo apie šventųjų gyvenimą, kartu žaisdavo žaidimus“¹⁵.

Straipsnio autorės mama Liudvika Bieliūnaitė-Kepalienė labai jautriai perteikė angelaičių mergaičių bendravimą su kun. J. Matelioniu. „Mama mane apvilkdavo balta suknele, užsimaudavau kojines ir apsiaudavau šviesios spalvos sandaliukus. Tėvelio brolis Jonas Bieliūnas buvo nupynęs mažą pintinėlę. Pasiėmusi į rankas krepšį su pievose rinktomis gėlėmis, kartu su mamyte skubėdavau į bažnyčią. Prie vartų kiekvieną angelaitį pasitikdavo kun. J. Matelionis. Pasisveikindavo, peržegno davo ir liepdavo būti gerais ir Dievuliuką mylėti. O kaip širdelė daužėsi, kai per procesiją klebonui po kojų barstydavome gėles“¹⁶.

Kun. J. Matelionio rūpesčiu ypač išgarsėjo parapijos „Pavasario“ draugijos veikla. 1933 m. pavasarininkai pasivadino lietuvių katalikų jaunimo federacija „Pavasaris“.

Panemunėliečiai didžiavosi, kad šią draugiją 1912 m. įkūrė čia vikaru dirbęs Povilas Dogelis. Jis buvo uoliausias visų kun. J. Katelės darbų padėjėjas. Pavasarininkai palaikė Lietuvai pagražinti draugijos iniciatyvas ir kryždirbystės tradicijų puoselėjimą. Senieji parapijos gyventojai prisimindavo, kad pavasarininkai kartu su kun. J. Matelioniu ėmėsi tvarkyti miestelio ir kapinių aplinką. Jaunosios pavasarininkės prižiūrėjo klebonijos kieme buvusias klombas (darželius), liepų alėją, apleistus kapus, kiek galimybės leido, sutvarkydavo kryžius.

Ateitininkai ir pavasarininkai sudarė Lietuvos gimnastikos federacijos sekciją. Jaunimas vykdavo į sportines varžybas, rengdavo gimnastinių pratimų pasirodymus, padėdavo paruošti įvairius sportinius renginius dviejoje Panemunėlio pradžios mokyklose, sporto šventes ant Moškėnų piliakalnio. Panemunėlio parapijos merginų gimnasčių grupė sėkmingai pasirodydavo Rokiškyje, Kamajuose, Panemunėlyje. Jas globojo kun. J. Matelionis. Iš išlikusių nuotraukų galima drąsiai teigti, kad iš Molėtų krašto kilęs kunigas tapo visų katalikiškų ir visuomeninių

Panemunėlio valsčiaus orkestras, angelaičiai ir jų vadovės, apie 1937 m. Nuotr. iš Edmundo Bitino asm. albumo

organizacijų vedliu bei patriotu. Šių organizacijų nariai keliavo po Aukštaitijos kraštą. 1939 m. liepos 16 d. autobusu surengė ekskursiją po ežeruotajį Zarasų kraštą.

Tarpukariu mažame Panemunėlio miestelyje vyko lietuvių, tikėjimą, žmonių dvasinę veiklą puoselėjantys dideli kultūriniai renginiai. Buvo tęsiamos XIX a. pab. – XX a. pr. Aukštaitijos kultūros tradicijos. Nors Panemunėlyje 1927 m. rugsėjo mėn. kun. J. Matelionis nedirbo, tačiau parapijiečiai iškilmingai ir šiltai priėmė du geriausius valdžios vyrus ir draugus: prezidentą A. Smetoną ir ministrą pirmininką J. Tūbelį.

1932 m. vyko didelės Tautos šventės iškilmės. 1933 m. gegužės 20 d. ir 21 d. paminėtos kun. J. Katelės 25 metų mirimo sukaktuvės. „Iškilmėse dalyvavo vietos mokyklos ir organizacijos, taip pat ir atvykusios ekskursijos. Kitą dieną buvo atlaikytos iškilmingos Š. Mišios ir viešas suėjimas. Vakare šaulių teatro skyrius suvaidino S. Čiurlionienės „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“. Prieš prasidedant vaidinimui, žodį tarė V. Bičiūnas“¹⁷.

„Kun. J. Matelionio darbo kambarėje esu mačiusi padėtą V. Bičiūno

knygą „Kun. Jonas Katelė ir jo laikai“. Jis buvo mielas kunigas, bet ir reiklus. Sakė visiems suprantamus pamokslus, neleido tinginiauti vikarams, daug laiko skirdavo vaikų ir jaunimo mokymui, atkūrė katalikiškas ir visuomenines organizacijas. Mes visi jį lygindavome su kun. J. Katele“¹⁸, yra pasakojusi panemunėlietė Eleonora Leišytė-Rudokienė.

Vadovaujant kun. J. Matelioniu 1938 m. Panemunėlyje veikė LK vyrų sąjungos skyrius (26 nariai), LKJ draugija (75 nariai), LKJ „Pavasario skyrius“ (27 nariai), Tretininkų (200 narių), „Maldos apaštalo“ (216 narių) ir Šv. Sakramento bendrija (220 narių).

1938 m. vasarą LK moterų draugijos skyrius šventė savo metinę šventę, kuri praėjo įspūdingai ir organizuotai.

1938 m. rugpjūčio 11 d. katalikiškos organizacijos labai iškilmingai sutiko vyskupą K. Paltaroką. Prie mokytojo M. Misevičiaus namų buvo padarytas bromas.

Apie 1936 m. kun. J. Matelionio ir viršaičio P. Jurgelionio rūpesčiu buvo pradėta rūpintis pučiamųjų orkestro įkūrimu. Iš panemunėliečių pasakojimų ir išlikusių fotografijų

matyti, kad jis buvo įkurtas. Šiai iniciatyvai pritarė buvęs Panemunėlio bažnyčios vargonininkas Steponas Levandavičius, Šaulių kuopa, Lietuvos operos solistai J. Katelė ir J. Bieliūnas. Jie padėjo nusipirkti reikiamus instrumentus. Naujam muzikiniam kolektyvui vadovauti pradėjo vargonininkas S. Levandavičius. Jo muzikantais tapo vargonininko sūnus Vytautas Levandavičius, broliai Jonas ir Kazimieras Kreizai, Stasys Čypas ir kiti gabūs muzikai jauni vyrai. Panemunėliečių dūdos trenkė ne tik Panemunėlyje per šventes, bet ir koncertuodavo įvairiose parapijose. Labiausiai Panemunėlio pučiamųjų orkestro laukdavo kamajiškiai. Į bendrus susibūrimus su kolektyvu vykdavo ir katalikiškų organizacijų nariai. Pučiamųjų instrumentų repeticijos vyko Panemunėlio valsčiaus namuose, vėliau Šaulių namuose ir klebonijos bibliotekoje, kieme. Tranki muzika priblėso sovietams okupavus Lietuvą. Kunigo dukterėčia I. Žemaitienė pasakojo, kad gimtojoje dėdės kunigo gryčioje antrame aukšte po daugelio metų buvo rasti keli surūdiję instrumentai. Po kun. J. Matelionio tremties

Panemunėlio valsčiaus dūdų orkestras su parapijos katalikiškų organizacijų nariais, apie 1937–1938 m. Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

muzikos instrumentus giminaičiai išvežė į jo tėviškę.

1936 m. rugpjūčio 31 d. iš Panemunėlio parapijos išvyko vikaras M. Gaška. Vienam kunigui buvo nelengva tvarkyti visus parapijos reikalus. „Šioj parapijoj pastoracijai ypatingos sąlygos, remonto reikalai, mokyklų lankymas, vienam sunku atlikti, todėl vikaras yra labai reikalingas. Nuolankiai prašau Jūsų Ekscelenciją parūpinti, kaip galima greičiau Panemunėlio parapijai vikarą“¹⁹. Kunigo prašymas buvo patenkintas. Iš Pabiržės atvyko vikaras A. Simonaitis. Darbščiajam kunigui jis mažai padėdavo. „Jis ilgai klausydavo išpažinčių, gulėdavo pašonėje pasidėjęs malkas. Dūsaudamas laikydavo Šv. Mišias. Nors vikaras nebuvo patrauklus, tačiau mes jį gerbėm ir laikėm šventu. Vėliau A. Simonaitis tapo jezuitų vienuoliu. Pastoraciniame darbe dėdei kunigui dažnai padėdavo sesers sūnus Vytautas TvariJonas“²⁰.

Panemunėlio parapijai labai reikėjo prieglaudos. Netoli bažnyčios stovėjęs mažytis elgetynas negalėjo patenkinti senų žmonių poreikių.

1936 m. rugpjūčio 15 d. kun. J. Matelionis gavo vyskupo leidimą pirkti apie 30 a. žemės Nemunėlio upės pakrantėje. Panemunėlio

valsčiaus pareigūnai labai priešinosi parapijos salės (prieglaudos) statybai. 1936 m. liepos 9 d. protokole valsčiaus administracija rašė: „Vėl rengiamasi statyti parapijos salę, kuri bus išimtinai tik katalikiškoms organizacijoms. Tuose namuose visuomenė kiršinama. Už tokį organizacinį visuomenės priešinimą valsčiaus sekretorius gavo 4 m. kalėjimo, viršaitis, pasėdėjęs kiek laiko kalėjime, grįžo į namus ir prieš teismą mirė“²¹.

Parapijos namų statyba pradėta 1936 m. rudenį, baigta 1937 m. pabaigoje.

Kun. J. Matelionio rūpesčiu labai pasikeitė bažnyčios vidus, šventorius. Panemunėlio parapijos ataskaitoje rašoma, kad baigta statyti parapijos salė, špitolės gyventojams iškastas šulinys, pastatyta daržinė, pataisyti beneficijos trobesių stogai ir pamatai, baigtos tvirti kapinės, šoninių navų stogų čerpės pradėtos keisti cinkuota skarda. Daug dėmesio skirta bažnyčios vidaus sutvarkymui: nupirktos liktarnos, kelios puikios kapos, padarytos šešios neogotikinio stiliaus klausyklos. Medžio dirbiniai užpildė didelės šventovės pakraštines erdves. Klausykloms lėšas skyrė Panemunėlio parapijoje geriau gyvenantys žmonės.

Buvęs kunigas J. Vaičionis pasakojo, kad jo rūpesčiu buvo padaryti bažnyčios suolai, Betliejaus figūrėlės (teigiama, kad iš Prancūzijos).

Klebonijoje buvo įvestas telefonas, aktyvesni parapijiečiai klausydavo radijo. Europoje vykstančius neramumus pranešdavo iš JAV transliuojamos laidos. Visi jautė raudonojo velnio atėjimą.

1940–1941 m. vokiečių ir rusų okupacijos kardinaliai pakeitė mažos Panemunėlio parapijos žmonių gyvenimą. Sovietinė valdžia bažnyčią laikė didžiausiu priešu po laisvės kovotojų. Kun. J. Matelionis ramiai dirbo savo darbą. Paslapčia tuokė, krikštijo, rengė vaikus Pirmajai Komunijai. Bažnytėlę lankė tik galintys atvirai melstis. Parapijos darbštuoliui nereikėjo skubėti į dvi Panemunėlio pradžios mokyklas. Visi gyveno lyg šešėlyje, išblėso ir arbatos gėrimo popietės.

Holokausto juodoji mirties audra neaplenkė ir Panemunėlio geležinkelio stoties gyvenvietėje gyvenusių žydų. Kun. J. Matelionis ryžosi gelbėti vaistininko Olkino šeimą. Jis norėjo padėti ir kitiems žydams.

Iš N. Olkino keturių vaikų savo jautriu, vidiniu pasauliu išsiskyrė dukra Matilda. Tėvas ją skatino ir prievarta vertė rašyti eiles. Joje gimdytojas matė savo jaunystės neišsipildžiusius troškimus. M. Kvietkauskas rašo: „Kam gi, ypač pokariu, rizikuojant savo laisve saugoti asmeninius sušaudytos žydaitės užrašus, kurių turinys – pavojingas įkaltis ne tik nacių, bet ir sovietų režimui“²². Kaip buvo perduotas jaunos poetės dienoraštis, šiandien labai tiksliai atkurti negalima. Remdamiesi istoriniais dokumentais ir vietine medžiaga sužinome, kad Matildos dienoraštis pateko į kun. J. Matelionio rankas. Su N. Olkinu kunigas pradėjo bendrauti tik atvykęs į Panemunėlį. Dviejų skirtingų tautų žmonių bendrystę ir tikėjimą įrodo

Panemunėlio Šv. Juozapo bažnyčiai dovanota Matildos tėvo ažuolinė klausykla. Eleonora Rudokienė yra sakiusi, kad „N. Olkiną labai išgąsdino prie Panemunėlio valsčiaus buvusioje skelbimų lentoje iškabintas skelbimas. Jame buvo rašoma, kad mirties bausmė laukia ir tų, kurie slepia žydus“²³. Bijodamas, kad kas neišduotų ir klebono nesušaudytų, jis nuėjo ir pasidavė.

Savo suteiktą pagalbą žydų šeimoms kun. J. Matelionis išsamiai papasakojo tardymo metu²⁴.

„1941 m. liepos pradžioje visos žydų šeimos, gyvenančios Rokiškio r., Panemunėlio gel. st. gyvenvietėje, buvo suimtos ir uždarytos stoties pastate, o vėliau perkeltos į Panemunėlio dvaro kumetyną, kuris priklausė ponui V. Biknevičiui. Tarp tų šeimų buvo ir man pažįstamo žydo N. Olkino šeima. Aš aplankiau kumetyną. N. Olkinas paprašė manęs, kad aš paimčiau žmoną ir motiną, nes jos buvo nesveikos.

Kreipiausi į žydus saugojusį asmenį (asmens pavardė yra žinoma). Jis pasakė, kad privatiems asmenims

žydus imti uždrausta, tačiau įstai-goms panaudoti kaip darbo jėgą imti galima.

Po to aš kreipiausi į Panemunėlio pieninės vedėją Juozą Šarkauską, kad jis Olkinų šeimą įdarbintų pieninėje. Nelaimingieji dirbo pieninėje ir gyveno pas mane. Po savaitės vienas iš nepažįstamų prižiūrėtojų įsakė man, kad privalau Olkinus gražinti į suėmimo vietą.

Aš paėmiau šią šeimą iš humanistinių paskatų ir jokio atlygio nereikalavau“²⁵.

Juozas Šarkauskas 1941 m. liepos pradžioje buvo suimtas ir laikomas Panemunėlio gel. stoties parduotuvės patalpose. J. Matelionis, lankydamas šią areštinę, matė J. Šarkauską. Jis buvo suimtas keletą dienų, po to grįžo dirbti į pieninę.

Po šio įvykio Matelioniui buvo griežtai pasakyta, kad su žydais jokių reikalų neturėtų.

Manoma, kad gyvendamas klebonijoje tėvas galėjo atiduoti dukters dienoraštį saugoti užtarėjui. Kunigas išrinko tinkamą vietą dienoraščiui paslėpti. Panemunėlio Šv. Juozapo

Globos bažnyčioje po grindimis dienoraštis išgulėjo apie 10 metų. Be išsaugotos relikvijos nebūtume atradę ir Matildos. Žinome, kad prieš tremtį kunigas dienoraštį atidavė vargonininkui Andrijauskui. Dienoraštis iki šių dienų nuėjo ilgą kelią. Mažos parapijos kunigas atliko didelį žygdarbį. Tačiau jo asmenybė įvairių kultūrinių susibūrimų lauke beveik neminama. Pirmasis šiuos faktus atskleidė M. Kvietkauskas knygoje „Matilda Olkinaitė: atrinktas dienoraštis“.

Kunigas ir dar keli vietiniai žmonės matė, kaip suimtieji kumetyne praleido paskutines dienas. Patalpos buvo apleistos, labai drėgnos, sienos išgriuvusios. Kvapą pagerino iš šalia buvusio molinio tvarto sklindantis mėšlo tvaikas. Pasmerktieji ant purvinų grindų klojosi baltas paklodes, dėjo pagalves. Kiek dienų jie čia gyveno, taip pat nėra žinoma. Manoma, kad automatų kulkos į nekaltų žmonių širdis smigo 1941 m. liepos antroje pusėje.

Bažnyčios prižiūrėtoja Ona Gilytė sovietmečio laikotarpiu yra

Panemunėlio, Kamajų, Martiniškėnų ir Salų parapijų katalikiškų organizacijų narių susitikimas Kamajuose, 1938 m.
Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

Panemunėlio valsčiaus dūdų orkestras su bažnyčios choru ir katalikiškų organizacijų nariais, apie 1937–1938 m.

Nuotr. iš Marijonos Nakčerienės asm. albumo

kalbėjusi, kad kunigas, beveik kiekvieną kartą išeidamas iš bažnyčios, apeidavo altorių ir kelioliką minučių užtrukdavo. Pats stengdavosi iš bažnyčios išeiti paskutinis ir ją užrakinti. Sėdėdamas prie rašomojo stalo, ilgai žiūrėdavo į bažnyčią ir linguodavo galva.

Karo ir pokario metais klebonijoje niekada netrūko įvairių žmonių. Čia gyveno klebono seserų ir brolių vaikai. „Kartu su jais augo dukterėčia Irena Žemaitienė. Mūsų buvo gražus būrys vaikų: Povilas, Vytautas, Danutė, Juozas ir aš, Irena. Vyresnysis už mus Juozukas padėdavo ūkio darbuose. Mergaitės plėšė plunksnas; skuto bulves, tiesiog šlavinėjosi. Visi lankėme Panemunėlio pradžios mokyklą“²⁶.

Skaitant kun. J. Matelionio tardymo protokolus, išaiškėjo, kad pas jį slėpėsi nuo išvežimo į Sibirą vietos ūkininkai, lankėsi partizanų ryšininkai. Prieglobstį rado iš tolesnių vietų atvykę prieš sovietų valdžią nusiteikę žmonės.

Panemunėlio krašte nebuvo didelių partizaninių kovų. Tačiau bunkeriuose gyveno ir per ryšininkus

laisvės kovotojai palaikė ryšius. Genovaitė Zolubaitė-Buzienė dienoraštyje rašė: „Ateidavo į kleboniją iš Kavolių teta Uršulė ir tas žinias pasakydavo broliams ir partizanams. Partizanai labai laukė laisvės ir nesiregistravo valdžiai. Jų laukė baisus likimas“²⁷.

Klebonijoje prieglobstį rado partizanų ryšininkės duktė G. Zolubaitė-Buzienė ir Panevėžyje nužudyto chirurgo J. Gudonio žmona su sūneliu Antanėliu.

Klebonijoje lankėsi ir nelaukti svečiai. Įtartino nieko nepastebėjo. Dėl sklindančių kalbų klebonija tapo sovietinės valdžios nuolatinio stebėjimo objektu. Zolubų šeima pateko į išvežamų į Sibirą gyventojų sąrašą. „Kai atėjo naktis, tai už keturių kilometrų susitikom Panemunėlio bažnytkaimyje, dėdės sesers Uršulės gryčiutėj... Pagaliau kaimynai pajuto, kad yra pas bobutę žmonių, bijojom, kad nepraneštų skrebams. Kun. J. Matelionio liepimu atėjo gospadinė Ona ir mane nakčia parvedė į kleboniją. Man liepė eiti į salką ir ten aš radau Panevėžio ligoninės chirurgo žmoną

Gudonienę su mažu sūneliu Antanuku. Buvo daug ašarų, nes chirurgą Gudonį nužudė traukdamiesi žydai, gyvą suraižė, kankino, nuo nugaros išpjovė juostas mėsos, išplėšė akis, vienu žodžiu, buvo baisu žiūrėti į nuotraukas, kurias turėjo Gudonienė. Ji su savimi turėjo visus vyro operacijų instrumentus. Prisiverkėm ir meldėm Dievą, kad sūnelis liktų gyvas“²⁸.

Prisiglaudusios moterys veltui duonos nevalgė. Jos skalbė rūbus klebonijos pirtyje, tvarkė didžiules patalpas, skuto bulves, tvarkėsi virtuvėje. Klebonijoje buvo nesaugu. Kunigas Genutę Zolubaitę liepė vežti į Naujikų palivarką. „Mane į palivarką nuvežė iš bažnytkaimio su korom paslėpę po šieną. Tenai darbo buvo begalės. Napoleono Matelionio žmona verkia kur tik eina, senelis patale guli aklas, gyvulių nemažai, laukuos javai pjaujami. Palivarke Šv. Kūčių vakarą įvyko kraupus įvykis. Kunigo brolių N. Matelionį nušovė einanti šerti gyvulių. Skrebų ekspedicijos metu buvo nušauti dar 7 žmonės. Užsidegė klojimas. Gyvenom kaip pragare,

Lietuvos katalikių moterų draugijos Panemunėlio skyriaus suėjimas po metinės šventės, 1938 m. Nuotr. iš Edmundo Bitino asm. albumo

niekas nebėgo iš kaimo. Pelūdnyke, kuris stovėjo prie klojimo, buvo daug klebono paslėptų knygų visom kalbom, albumai iš Prancūzijos ir Vokietijos, neapsakyti turtai. Šios knygos degė gal savaitę. Kareiviai atsitraukė. Turbūt buvo paskūsta, kad partizanai gyvena klojime, bet nieko nerado... Pradėjau bijoti ten būti, už mėnesio galvojau išeiti...²⁹. Ona Gudonienė su sūneliu išvažiavo į Kauną.

Kun. J. Matelionis artimai bendravo su darnia, labai religinga Vaičionių šeima. Du šios šeimos sūnūs – Kazimieras ir Juozas – pasirinko kunigystę. J. Vaičionio primicijos (iššventinimas) vyko Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčioje. Iškilminga religine ceremonija rūpinosi kun. J. Matelionis. „Prigu-

žėjo žmonių į bažnyčią sausakimšai. Žmonės būriavosi šventoriuje ir šnekėjosi. „Taigi primicijos šiandien Juzioko Vaičionioko. Ir kas galėjo pagalvoti, kad abu broliai bus kunigai.“ Iš klebonijos į bažnyčią iškilmingai mane lydėjo klebonas J. Matelionis ir kunigas brolis Kazimieras. Graudulingos meilės Jėzui jaudulys užliejo širdį³⁰.

Jaunasis kunigas primiciato palaiminimą suteikė klebonui ir broliui, tėvui, seserims ir daugeliui pane-

munėlių uždėdamas rankas ant galvos. Tai vyko 1949 m. vasarą. „Klebonijoje klebono J. Matelionio rūpesčiu buvo paruoštos gražios vaišės. Vidury stalo pūpsėjo didžiulis, kelių aukštų tortas, degė žvakės. Buvo daug svečių kunigų ir aktyvesnių parapijiečių³¹.

„Mano tėveliai kalbėjo, kad jie buvo pakviesti į vikaro J. Vaičionio primicijų ceremoniją ir dalyvavo vaišėse. Ten nugirdo dviejų vyrų pokalbį. Jie laukė, ką pasakys

Panemunėlio garbės piliečio Juozo Tūbelio pradžios mokyklos mokiniai su svečiais po baigiamųjų egzaminų, 1937 m. Iš kairės sėdi: tėvų komiteto pirmininkas J. Stočkus, mokytoja S. Valavičiūtė, kun. J. Matelionis, vedėjas V. Varneckas, nežinoma, vikaras A. Siminonis, mokytojas J. Siminonis ir viršaitis Pranas Jurgelionis. Nuotr. iš Onos Skipskienės asm. albumo

Panemunėlio gel. st. gyvenvietės inteligentija Stepono ir Bronės Skvirelių sūnaus krikštynose, apie 1939 m. Antroje eilėje (su akiniais) kun. J. Matelionis. Nuotr. iš Onos Skipskienės asm. albumo

kunigas pakėlęs pirmą taure³², pasakojo Irena Kubilienė.

Dar prieš tremtį kun. J. Matelionis prašė vyskupo K. Paltaroko leisti laikyti pamaldas vakarais, o Šv. Panelės Marijos garbei aukoti gegužines pamaldas. Nurodo prašymo priežastį „kad būtų galima patenkinti tikinčiųjų dvasinius reikalus“³³.

Labai nuoširdžiai kun. J. Matelionį prisimena šiuo metu miestelyje gyvenanti garbaus amžiaus I. Kubilienė. Jos vaikystė ir jaunystė praėjo prie šio parapijos darbštuolio. „Buvo išvaizdus ir patrauklus kunigas. Puikiai atliko pastoracinį ir ūkinį darbą. Kunigėlis buvo reiklus. Ne visiems iš karto pavykdavo atsiskaityti. Grupinės apklausos metu dažniausiai man reikėdavo atsakyti, nes sugebėdavau viską įsiminti. Prie pirmos Komunijos ruošė Ona Gilytė“³⁴.

„Su mano tėvais Vladu ir Uršule Jočiais kunigas bendravo labai artiškai. Kiekvieną sekmadienį šeima eidavo į Šv. Mišias. Po Šv. Mišių mane ir brolių Tautvydą į kleboniją

pakviesdavo gospadinė O. Gudonytė. Duodavo saldinių, jos pačios kepto pyrago, o per Šv. Velykas po raudoną kiaušinį“³⁵.

Panemunėlio parapijos ganytoją mylėjo ir juo didžiavosi visi tikintieji. Panemunėliečiai jo ekscelencijai Panevėžio vyskupijos vyskupui parašė labai nuoširdų laišką:

„Mes, žemiau pasirašiusieji, norime perleisti Jūsų Ekscelencijai gilią padėką už davimą mūsų parapijai tokio uolaus ir nuoširdaus darbininko – klebono kunigo Juozo Matelionio. Jis dirba mūsų parapijos gerovei nesigailėdamas savo jėgų ir nepaisydamas jokių kliūčių. Štai per tokį trumpą laiką savo buvimu jis žymiai atnaujino Panemunėlio veidą... Ir mes esame įsitikinę, kad jei kunigas J. Matelionis pagyvens ilgesnį laiką mūsų parapijoje, Panemunėlis bus visai kitas ir panemunėliečiai pasižymės dideliu dievotumu“³⁶.

Laiško gale pasirašo visų katalikiškų Panemunėlio parapijos organizacijų vadovai.

Paskutiniais tarpukario ir karo metais kun. J. Matelionio sveikata

silpo. Jis dažnai prašydavo Panevėžio vyskupijos išleisti trumpų atostogų. Jį pavaduodavo vikarai A. Simonaitis, Jonas Gudas, Leonas Skarinskas. Atostogų laikas – nuo 10 iki 25 dienų.

Kun. J. Matelionio suėmimui orderis (raštas) buvo išduotas 1950 m. lapkričio 14 d. „Vėlyvo rudens popietę mama liepė iš Panemunėlio gel. st. su dviračiu važiuoti pas kunigą ir pasakyti, kad nebūtų namuose. Senojo žvyrkelio rankovėje (posūkyje) vos manęs skubančios nesuvažinėjo sunkvežimis. Klebonijoje kunigėlio neradau ir daugiau jo nemačiau“³⁷. I. Kubilienės pasakojimas patvirtina, kad jos tėvai žinojo, kas gresia šeimos draugui.

Iki išvežimo į Marijinsko lagerį kun. J. Matelionis buvo tardomas Vilniaus saugumo rūmuose ir kalėdamas Lukiškių kalėjime dirbo įvairius darbus. Išduotame kvite nurodoma, kad kaliniui išmokėta 100 rublių.

Tardymo bylą sudaro apie 300 lapų. Visas turinys surašytas rusų kalba. Perskaičius tardytų žmonių ir

Kun. J. Matelionis grįžęs iš tremties su dukterėčia I. Žemaitiene. Alanta, 1961 m. Nuotr. iš Irenos Žemaitienės asm. albumo

Kun. J. Matelionis su draugais plaukioja Zarasų ežere, 1963 m. birželio 12 d. Nuotr. iš Irenos Žemaitienės asm. albumo

paties suimtojo protokolus, išaiškėja dvi nuomonės. Dviejų šalių tardymo medžiaga labai skiriasi. Tardė panemunėliečius, kurie buvo įtariami ką nors daugiau žinantys apie jo veiklą, suimtųjų giminaičius. Iš viso buvo apklausti 23 žmonės.

Byloje surašyta kalinio autobiografija, užpildyta anketa. Tardytojai brutaliai aprašo net jo išvaizdą: „Aukštas, pilnas, mėlynų akių, apvalaus veido, nosis didelė, maža burna, plonos lūpos, kalba užsikerta, plikas“³⁸.

Panemunėliečiai yra pasakoję, kad nuo mikčiojimo kunigą išgydė N. Olkinas.

Vokiečių okupacijos metais Panemunėlio gel. st. iš buvusių šaulių rinktinės vyrų buvo sudarytas baudžiamasis būrys. Būriui vadovavo Jonas Dūda, o jam visuose reikaluose talkino sūnus Henrikas³⁹.

Tardomas Bronislovas Baleišis patvirtino, kad pas save kunigas slėpė ūkininką Praną Čeičį. Tai pasakęs pats kunigas kartu pietaujant su tardomuoju.

Elena Stankūnienė prašė kunigo padėti suimtam vyrui. „Kunigas atsisakė padėti. Komjaunuoliams ir

komunistams nepadedu. Visai tuo klausimu su manimi nekalbėjo“⁴⁰.

Pagalbos prašyti dėl sūnaus suėmimo pas kunigą atėjo miestelyje gyvenusi Dovydienė. Ji tvirtino: „Kalinimo patalpose areštuoti asmenys atlikdavo išpažintį. Kaip ir kokiomis sąlygomis, aš nežinau. Aš prašiau jo pagalbos, kad padėtų suimtam sūnui. Nepadėjo. Jam žuvus, atsisakė aukoti šv. Mišias. Kunigas tepasakė: „Sūnus buvo komjaunuolis, bedievis, jis nevertas to“⁴¹.

Pokario metais Panemunėlio vid. mokyklos direktoriumi dirbo Jonas Kazlauskas. Duoti parodymus buvo pašaukta jo žmona Zofija Kazlauskienė. „Kun. J. Matelionis pradėjo man priekaištauti, kad vyras yra Lietuvos išdavikas.

Dar prieš du metus mano vyras buvo užėjęs pas kunigą. Jis davė Dostojevskio knygą. Vienoje konferencijoje pasisakė prieš agresyvią kunigų veiklą“⁴².

1942 m. vasarą mokykloje buvo organizuotas vietinis valdžios susirinkimas. Apie šį istorinį faktą skirtingai pasakoja Stasė Guzikauskienė ir pats kun. J. Matelionis.

„Prezidiume sėdėjo kun. J. Matelionis, H. Dūda, J. Dūda ir kiti. H. Dūda kvietė palaikyti vokiečių valdžią ir kreipėsi į kunigą. Jis tarsi pasakė, kad esu labai dėkingas kunigui, kad prieš karą leido pasikavoti savo name, padėjo materialiai. Taip neleido manęs išvežti iš Lietuvos. Be to, kun. J. Matelionis liepė parapijiečiams aukoti pinigus žuvusių partizanų (laisvės kovotojų) šeimoms“⁴³.

Tardomajam buvo pateikti trys klausimai susiję su šiuo įvykiu. Kas organizavo mitingą? Kas sėdėjo prezidiume? Kaip pravedėte šv. Mišias?

Jis patvirtino, kad Panemunėlio mokyklos patalpose 1942 m. vasarą vyko į mitingą panašus susirinkimas. „Mitingą organizavo vietos valdžia. Kalbėjo H. Dūda ir K. Šukys. Apie buvimą prezidiume aš neprisimenu. Šv. Mišias pravedžiau kaip kiekvieną sekmadienį. Pasakiau pamokslą apie Lietuvos istoriją, jos ryšį su krikščionyste. Pamokslo pabaigoje keliais žodžiais pasakiau apie bažnyčios nesutarimus su sovietine valdžia.

Po pamaldų vietinės valdžios nurodymu organizavau tikinčiųjų procesiją į Panemunėlio kapines.

Kun. J. Matelionis prie bičių sode su kun. J. Giedraičiu. Utena, 1963 m. Nuotr. iš Irenos Žemaitienės asm. albumo

Vyko pamaldos už visus mirusius ir žuvusius, tame tarpe už nužudytą Joną Vaičionį ir Buivydą. Mano pamaldų tikslas – sustiprinti žmonių tikėjimą dievu, morale, meile. Pamokslas buvo nukreiptas prieš dviveidystę⁴⁴.

Visame Panemunėlio valsčiuje sklido įvairios kalbos apie vokiško šautuvo laikymą. Tai pasakojo buvęs jo draugas Jonas Pekšys. Visi suprato, kad kunigą išdavė šis žmogus. „Šį žmogų pažįstu nuo Smetonos laikų. Santykiai mūsų geri. Smetonos laikais jis vadovavo Panemunėlyje veikusioms antitarybinėms organizacijoms.

Man būnant pašte, atėjo J. Dūda su sūnumi Henriku ir paprašė manęs kartu eiti pas kun. J. Matelionį. Kunigas mus nuvedė į pirtį, kuri stovėjo sode, parodydamas vietą prie slenksčio. Ten matėsi, kad buvo neseniai kasta žemė. Atkasus žemę, pamačiau šautuvą susuktą į nešvarų

skarmalą. Šautuvą perdavė J. Dūdai ir pasakė: „Duodu tau šį šautuvą kaip geram lietuviui.“ J. Dūda patvirtino, kad šautuvą saugos, kol numirs. Aš buvau baudžiamojo būrio narys, todėl jie manimi pasitikėjo.“

Kun. J. Matelionio atsakymas: „Aš šautuvo neturėjau, o jį turėjo mano brolis. Iš kur jis gavo šautuvą, aš nežinau. Vėliau pasakė, kad perdavė J. Pekšiui, o jis – baudžiamojo būrio dalyviams. Be to, brolis sakė,

kad šautuvą rado. Kur rado šautuvą, man jis nesakė.

Brolis buvo neteisėtai nužudytas tarybinės armijos. Mes abu nedalyvavome antitarybinėje veikloje⁴⁵.

Du skirtingi pasakojimai apie vieną įvykį. Norisi tikėti, kad teisybę sakė kun. J. Matelionis. Kalbos sklandė, kad J. Pekšį sovietai nuteisė už šautuvo laikymą ir žmonių skundimą. (J. Pekšio byla neperžiūrėta.)

Kun. J. Matelionis (viduryje) su bičiuliais. Utena, 1963 m. Nuotr. iš Irenos Žemaitienės asm. albumo

1950 m. lapkričio 14 d. suėmimo orderyje (rašte) rašoma: „Kai Lietuva buvo okupuota vokiečių, jis palaikė ryšį su baudžiamuoju būriu, perdavė jam ginklus, asmeniškai apklausė areštuotuosius. Bažnyčioje sakė antitarybinius pamokslus, dalyvavo ir pasisakydavo antitarybiniuose susirinkimuose, rinko lėšas kovotojams prieš tarybų valdžią. Po vokiečių pasitraukimo vedė antitarybinę agitaciją, saugojo savo bute antitarybinio turinio literatūrą“⁴⁶.

Kunigo tardymo protokole apie M. Olkinaitės dieneraščio slėpimą nėra užrašyta.

Iš daugelio kaltinamųjų faktų galėjo įrodyti vieną: jo bute rastas filosofo Nikolajaus Berdiajevo studijos „Žmogaus likimas individualiam pasaulyje“ vertimas į lietuvių kalbą. Apie rastą rankraštį kun. J. Matelionis aiškino: „Apie du metus pas mane gyveno mokytojas Mališka. Jis padarė vertimą. Mane domino tik šios knygos skyrius „Istorijos teismas“, kuris neturi jokios antitarybinės paskirties“⁴⁷.

Praėjus dviem mėnesiams, 1951 m. sausį, kunigas buvo išvežtas į Marrijnsko lagerį. Nuosprendis pagyvenusiam ir ligotam kaliniui buvo sunkus. Nuteistas 10 metų.

Gyvendamas Panemunėlyje, dvasininkas sukaupe dideles knygų, pašto ženklų, pinigų kolekcijas. Visos didžiojo klebonijos kambario sienos buvo apstatytos knygų spintomis. Dalį knygų pavyko paslėpti Naujikų palivarke. „Po dėdės išvežimo geresnius baldus – tris knygų spintas, lovas – parvežė broliai į tėviškę. Gimtajame Gabrėliško vienkiemyje buvo atvežtos orkestro dūdos. Pavyko išgelbėti nemažai knygų. Kolekcijoje išliko didžiuliai pasaulio menininkų darbų albumai. Iš albumų paveikslus perfotografuodavo kun. Talačka. Kopijas naudojo šventųjų paveikslų gamybai“⁴⁸. Šeiminkė O. Gudonytė Aukštuolių

Kun. J. Matelionis. Utena, 1963 m. Nuotr. iš Panevėžio vyskupijos archyvo

kaimė pas Jasinevičius ir miestelyje pas Rudokus paslėpė patalynę, kitą inventorių.

„Laiškus dėdė rašydavo adresu Kemerovsko sritis. Artimieji siųsdavo siuntinius. Į vidurį tarp maisto produktų įdėdavo 100 proc. samagono. Dėdė labai dėkodavo už „vaistus“. Laiškus tėvas skaitydavo kelis kartus. Nešdavosi net pas brolių Antaną. Laiškuose nieko plačiai nerašydavo. Bijojė. Laiškai buvo skaitomi. Po daugelio metų gimtojo kaimo trobos antrame aukšte buvo rasti jo rašyti laiškai. Iki šių dienų neišliko. Tiesa, siuntinių skaičius buvo ribotas“⁴⁹.

Savo kilnią dvasininko misiją politinis kalinys tęsė Sibiro gilumoje. Dažniausiai laikydavo mišias už Alantos parapijos žmones. Alantos klebonas Mykolas Grigaliūnas iš tikinčiųjų surinkdavo po 3 rublius. Paaukojusių parapijiečių sąrašus ir surinktus rublius siųsdavo į kalinimo vietą. Išsilauktyti tremtyje padėjo bendražygiai, draugai ir artimieji.

Politinėje suirutėje ne visi kunigai sugebėdavo atlaikyti. Tačiau alantiškis savo tikslų niekada neatšizadėjo, neišdavė bendraminčių. Dukterėčia I. Žemaitienė pasakojo apie jo gyvenime sutiktą to paties luomo žmogų. „Dėdė, sėdėdamas

Kun. J. Matelionio laidotuvių eisena prie Alantos Šv. Jokūbo bažnyčios, 1964 m.
Nuotr. iš Panevėžio vyskupijos archyvo

Šiaulių izoliatoriuje, už sienos girdėjo užverbuoto kunigo kalbas. Parsidavėlis dirbo Rusijoje. Per jo laikomas mišias tikintieji įdėdavo į lėkštę po 25 rub. To reikėdavo iš žmonių. Grįžęs į Lietuvą vėl šnipinėjo. Su dėde kelis kartus atsitiktinai buvo susitikę. Kun. J. Matelionis su šiuo žmogumi jokių santykių nepalaikė⁵⁰.

Panevėžio vyskupijos vyskupas K. Paltarokas sugrįžusį kunigą skyrė altarista į Uteną. Jo ekselencija rašė: „Už pastoracinę pagalbą gerbiama-sis būsi pagal galimybę atlygintas. Nuvykimą paskyrimo vieton praneši man raštu“⁵¹.

Utenoje kun. J. Matelionis gyveno dideliame mediniame name, kieme stovėjo daug bičių avilių. Juose kunigas slėpė draudžiamas knygas ir kitus slaptus dokumentus, draugų rašytus laiškus. Didžiajame kambaryje slaptai klausydavo radijo. „Sulaukdavo kunigas J. Matelionis ir saugumiečių. Jie turėjo nesužinoti, ką buvęs kalinys veikia. Tačiau viliojo pinigai ir degtinė. Kiekvienas pasiimdavo butelį gėralo ir

25 rublius“⁵². Į Uteną iš namų buvo atvežti baldai.

Artimiausiai su dėde J. Matelioniu bendravusi dukterėčia I. Žemaitienė prisiminė visas smulkmenas. „Iš JAV buvę draugai atsiųsdavo šokolado ir kitų reikiamų daiktų. Mums su dėde labai reikėdavo batų. Tačiau man atsiųsdavo ne tik batus, bet ir suknelių, bliuzelių. Medžiagas dovanodavo Lietuvos kunigų seminarijai“⁵³.

Grįžęs iš tremties kun. J. Matelionis apie metus gyveno pas seserį. Jį aplankydavo ištikimasis draugas kun. M. Grigaliūnas ir Telksnys. Atvažiuodavo susitikti giminės.

Kelis kartus pas dėdę Utenoje gyveno dukterėčia Irena Žemaitienė. Ji ilgėjosi namų. Šeimininkė nuolatos skaudino, tampė už kasų. Mergaitę ji skundė dėdei be jokios priežasties.

Po dvejų metų grįžo atgal, nes šeimą persekiojo nuolatinės gyvenimo bėdos.

Kun. J. Matelionis mylėjo ir rūpinosi dukterėčia. „Klebonijoje buvo skaitomi ir antitarybiniai lai-

kraščiai rusų kalba. Prisimenu „Tiesą“, „Pravdą“. Man liepdavo skaityti juose spausdinamus straipsnius, kad nors kiek mokėčiau rusų kalbą. Už kiekvieną blogai ištartą žodį – belsdavo į sieną. Šios kalbos aš neišmokau. Dėdė buvo geras, nuoširdus, bet santykius blogino šeimininkė. Ne tik mano, bet ir visų giminių. Ji buvo labai nesąžininga“⁵⁴.

Kunigas kasdieną eidavo į paštą atsinešti laikraščių, į knygyną užsukdavo nusipirkti knygų. Iki pat mirties nesiskyrė su knyga. Laisvalaikiu važiuodavo pas draugą kun. M. Grigaliūną į Zarasus. Draugai mėgo pabūti gamtoje, plaukioti Zaraso ežere.

Akivaizdžiai buvo matyti, kad kun. J. Matelionio sveikata silpsta. Dukterėčios Irenos jis prašydavo pakratyti rankas. Jis sakydavo „išpurtyk iš manęs smėlį“⁵⁵.

Paskutinę giminaičių susitikimo dieną – 1964 m. balandžio 30 d.: „Jis palydėjo mane į autobusų stotį. Važiavau į namus. Galanterijos parduotuvėje nupirko kinišką parkelį ir tų pačių metų gegužės 2 dieną laikydamas Šv. Mišias susmuko prie altoriaus ir mirė. Aš tuo metu mokiausi medicinos mokykloje“⁵⁶.

Kun. J. Matelionis amžino poilsio atgulė prie tėvų, gimtosios Alantos parapijos kapinėse. Šioje giminėje buvo tradicija po mirties nukirpti velioniui kuokštelį plaukų. Juos sudėdavo į buteliukus, įpildavo vaško ir atminčiai išdalindavo artimiesiems. Taip saviesiems buvo perduota žuvusio kunigo brolio N. Matelionio relikvija. Kun. J. Matelioniui buvo lemta pažinti laisvą Lietuvą, pamatyti holokausto žiaurumus, išgyventi tremtinio duonos. Niekas nepakeitė tikėjimo laisve ir už ją kovojusio žmogaus pažiūrų. Jis savo gyvenimu papildė Lietuvos istoriją.

Nuorodos

- ¹ Kun. Matelionis J., Asmens byla, PVA, l. 1.
- ² Žemaitienė I., *Prisiminimai* 2002 m. Iš asmeninio Violetos Aleknienės archyvo.
- ³ Kun. Matelionis J., Asmens byla, PVA, l. 1.
- ⁴ Alekna V., *Vytauto klubas*, Vilnius, 2002, p. 113.
- ⁵ Kun. Matelionis J., Pranešimas, 1922 09 22. Asmens byla, PVA, l. 4.
- ⁶ Styra K. Klajūno kelias, *Šaltinis*, 1933 m. Nr. 35, 1933 08 26, p. 499.
- ⁷ Žinutė, *Panevėžio balsas*, 1932 m. Nr. 6 (41), 1932 02 07, l. 7.
- ⁸ Styra K., Klajūno kelias, *Šaltinis*, 1933 m. Nr. 35, 1933 08 26, p. 500.
- ⁹ Ten pat p. 500.
- ¹⁰ Pandėlio parapijos parapijiečių prašymas Jo Ekscelencijai Panevėžio vyskupui, kun. J. Matelionio asmens byla 1932-09-22 PVA, l. 4.
- ¹¹ Nakčerienė M. *Prisiminimai*, 1995 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ¹² Matelionis J. Raštas jo Ekscelencijai Panevėžio vyskupui, 1935 01 29 kun. Matelionio asmens byla, PVA, l. 6.
- ¹³ Vaičionis J. *Prisiminimai*. Vilnius, 2008 m., p. 51.
- ¹⁴ Ten pat, p. 53.
- ¹⁵ Ten pat, p. 53.
- ¹⁶ Kepalienė L. *Prisiminimai*, 1998 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ¹⁷ Pakėnas A. „Duokit ant knygų – anos atvers dangų“, *Naujoji Ramuva*, 1933, Nr. 21 p. 18.
- ¹⁸ Rudokienė E. *Prisiminimai*, 1997 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ¹⁹ Matelionis J. Laiškas vyskupui K. Paltarokui, 1938 08 10, PVA, byla „Kun. J. Matelionis“; p. 8.
- ²⁰ Žemaitienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ²¹ Panemunėlio valsčiaus protokolas, 1936 liepos 6 d., PVA, byla „Kun. J. Matelionis“; l. 9.
- ²² Kvietkauskas M. *Matilda Olkinaitė, Atrakintas dienoraštis*, 2021, p. 17.
- ²³ Rudokienė E. *Prisiminimai*, 2001, RKM byla Nr. 91, p. 16.
- ²⁴ Kun. J. Matelionio tardymo protokolas. Lietuvos ypatingasis archyvas. Byla Nr. 358911, aprašas 58, apskaitos vienetas 34552/3, p. 86.
- ²⁵ Žemaitienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ²⁶ Zolubaitė-Buzienė G. *Dienoraštis*, I d., l. 40. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ²⁷ Ten pat, l. 37–40.
- ²⁸ Ten pat, l. 40.
- ²⁹ Ten pat, l. 44.
- ³⁰ Vaičionis J. *Prisiminimai*, 2008 m., p. 163.
- ³¹ Ten pat, p. 164.
- ³² Kubilienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ³³ Matelionis J. Prašymas vyskupui K. Paltarokui. PVA, byla „Kun. J. Matelionis“; p. 13.
- ³⁴ Kubilienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Panemunėlio parapijos žmonių laiškas Panevėžio vyskupijos vyskupui K. Paltarokui. PVA, byla „Kun. J. Matelionis“ l. 14.
- ³⁷ Kubilienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ³⁸ Kun. J. Matelionio asmens anketa. LYA. Byla Nr. 358911, aprašas 58, Apskaitos vienetas 34552/3, p. 5.
- ³⁹ Ten pat, Stankūnienė E., Tardymo protokolas, p. 99.
- ⁴⁰ Ten pat, Dovydėnienė V., Tardymo protokolas, p. 123.
- ⁴¹ Ten pat, Kazlauskienė Z., Tardymo protokolas, p. 102.
- ⁴² Ten pat, Gurikauskienė S., Tardymo protokolas, p. 132.
- ⁴³ Ten pat, Matelionis J., p. Tardymo protokolas, p. 42.
- ⁴⁴ Ten pat, Pekšys J., Tardymo protokolas, p. 109.
- ⁴⁵ Ten pat, Matulionis J., Tardymo protokolas, p. 44.
- ⁴⁶ Ten pat, Arešto raštas, p. 4.
- ⁴⁷ Žemaitienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Ten pat.
- ⁵⁰ Vyskupo K. Paltaroko raštas. 1954 12 06. PVA. Byla „Kun. J. Matelionis“, l. 15.
- ⁵¹ Žemaitienė I. *Prisiminimai*, 2022 m. Iš asmeninio V. Aleknienės archyvo.
- ⁵² Ten pat.
- ⁵³ Ten pat.
- ⁵⁴ Ten pat.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Ten pat.

Vadovas buvo kūrėjas, o ne griovėjas...

Esė

REDA KISELYTĖ

Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio bibliotekininkė

Rašiau, liejosi mintys, į mane plačiomis akimis žvelgė pavasaris. Jo akyse spindėjo melsvi žibuoklių žiedai, praskrido gražuolių gulbių pulkas, o žmonės ruošėsi šventoms Velykoms. Skubėjimas, rūpesčiai valdė jų gyvenimus, bet visada buvo ir bus įvykių, reiškinių, kurie neišdyla, o gyvena žmonių atmintyje.

Nuoširdžius ir šiltus žodžius tariame išėjusiems... Joks metų laikų spindesys negali užpildyti tuštumos... Ji atvira, neužgijusi. Bėgantys metai gesina skausmą, o mes vartome prisiminimų knygą. Joje daug šiltų ir prasmingų akimirkų.

2022 m. rudenį nuaidėjęs Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio 50 metų jubilėjus jau istorija. Dokumentai liudija, kad 1972 m. buvo įsteigta Rokiškio III vidurinė mokykla. Rugsėjo 23 d. įvyko iškilmingas mokyklos atidarymo renginys. Dalis tuometinės E. Tičkaus vidurinės mokyklos moksleivių pradėjo mokytis naujoje mokykloje. Iš tolo švietė baltas pastatas. Čia moksleiviai, mokytojai, darbuotojai atvertė naują mokyklos istorijos puslapį, pradėjo

Gediminas Matiekus. Nuotr. iš Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio bibliotekos archyvo

kurti savas tradicijas, šventes, kūrė savitą mokyklos veidą.

Jubiliejinės gimnazijos šventės metu prisiminti pedagogai, mokiniai, penkių dešimtmečių veiklos etapai, reikšmingiausi įvykiai...

Pirmasis Rokiškio III vidurinės mokyklos direktorius buvo matematikas Juozas Makutėnas. Prisimenant

šviesios atminties direktorių J. Makutėną, matematikos kabinetui suteiktas jo vardas ir atidengta atminimo lentelė.

Permainingas, nugairintas vėjų ir darganų švietimiečio Gedimino Matiekaus vadovavimas mokyklai. Direktorius ir bendruomenės narių nuoseklaus darbo dėka 1995 m. buvo gautas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos kolegijos nutarimas Nr. 26, kuriame teigiama, kad nuo 1995 m. rugsėjo 1 d. Rokiškio III vidurinei mokyklai suteiktas pirmųjų gimnazijos klasių statusas konkurso būdu sukomplektuotoms devintosioms klasioms. Aukšti moksleivių pasiekimai ir jau anksčiau suformuotos matematinio profilio klasės ir buvo gimnazijos pagrindas.

Aukštus rodiklius visada nulemia asmenybės. Taip įvyko ir ši kartą. Į knygas suguldyta žmonijos išmintis. Keičiasi santvarkos, keičiasi kartos, o knygos išlieka. Jos keičia formatą. Į mūsų gyvenimus atėjo informacinės technologijos, bet knygų puslapių šnaresys gyvas, jose sukauptą išmintis gyva...

Šviesios atminties direktorius G. Matiekus labai mylėjo, skaitė, gerbė knygas ir darė viską, kad gimnazistai skaitytų. Vadovas didelį dėmesį skyrė kryptingam bibliotekos spaudinių komplektavimui, palaikė ir džiaugėsi leidinių su autografais komplektavimu, naudojimu ugdymo procese ir populiarinimu. Direktoriui buvo rankomis prisilietę prie kiekvieno leidinio su autografu ir su didžiausiu entuziazmu skaitė šiltus ir nuoširdžius autorių įrašus. Knyga gimnazijos vadovui buvo brangi vertybė. Jis pats labai domėjosi pačia naujausia literatūra, o viešint gimnazijos skaitykloje įžymiems Lietuvos ir užsienio svečiams, niekada nėra pasakęs, kad nedalyvaus. Direktoriui žmogus buvo svarbiausia vertybė, o tik vėliau visos kitos veiklos.

Gimnazijos jubiliejaus metu buvo suteiktas direktoriaus G. Matiekaus vardas skaityklai ir atidengta atminimo lentelė.

Mes tik geru žodžiu prisime name šviesios atminties direktorių G. Matiekų. Jis neleido, kad stiprūs vėjai gesintų žmogiškumo liepsną, o moksleiviams dėstė gerumo, išminties pagrindus, atsakingai brandino santarvės, profesionalumo grūdus ir

po kruopelę juos dalijo gimnazijos bendruomenės nariams. Vadovas širdimi ir siela ilgėdavosi kažko grynesnio, dvasingesnio, pažangesnio... Ir su gimnazijos bendruomene tuos siekius įgyvendino. Jis visada ieškojo pačių naujausių vadovavimo metodų. Direktoriui buvo svetima buldozerinė metodika. Vadovas buvo kūrėjas, o ne griovėjas...

Už rankos jį vedė idealizmas, jo tikėjimas keldavo sparnus į aukštesnes. Direktoriui skaudžiai išgyveno, kad su kalaviju buvo kertamos švietimo sistemos šaknys, kad amžinai pralaimėdavo teisingumas, logika ir sveikas protas...

Su šviesios atminties direktoriumi G. Matiekumi buvo lengva dirbti. Jis ne tik populiarino kultūros lauko asmenybes, bet visą šį sektorių matė platesniu aspektu. Labai gerai prisimenu epizodus, kuomet vadovas džiaugėsi, kad užmezgiau bendradarbiavimo ryšius su Čikagos lituanistikos tyrimų ir studijų centru, Kanados lietuvių muziejumi-archyvu, Amerikos lietuvių kultūros archyvu. Džiaugėmės gautais leidiniais, o ką jau kalbėti, kai Rokiškio krašto asmenybių pavardes ir gimnazijos veiklas garsinau ne tik rajono, šalies,

bet ir Amerikos lietuvių laikraštyje „Draugas“, Kanados lietuvių laikraštyje „Tėviškės žiburiai“, Australijos lietuvių leidinyje „Mūsų pastogė“, „Amerikos lietuvyje“, literatūrinių organizacijų almanachuose, antologijose, žurnaluose... Visame pasaulyje garsinome Rokiškio krašto kultūros reiškinius, o kartu ir gimnazijos mokytojus, prasmingus gimnazistų darbus.

Kiekvienais mokslo metais gimta naujų idėjų, laikmetis keičia veiklas, keičiasi kartos. Kiekvienas žmogus žemėje palieka pėdsaką. Gilų pėdsaką paliko šviesios atminties direktorius G. Matiekus. Tai pavyzdys jaunajai kartai, kuri labai mylėjo vadovą. Jis beprotiškai mylėjo vaikus. Toks ir išliks G. Matiekaus paveikslas mūsų visų atmintyse.

Kabinetams suteikiant vardus, dalyvavo abiejų vadovų artimieji, bičiuliai, gimnazijos bendruomenės nariai.

Numes žiedlapius žibuoklės, šypsisis geltonkasė vasara, ruduo sukvis gimnazistus į klases... Suksis gyvenimo ratas, keisis kartos. Jos sklaidys įrašus dokumentuose. Suras mintis apie kilnius darbus. Tai jau bus istorija apie žmones, kurie labai mylėjo gyvenimą.

Mykolas Römeris vasario 16 dieną

Prof. dr. IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės institutas

Vasario 16 d. žymi ne tik tuo, kad tą dieną 1918 m. buvo paskelbtas Lietuvos valstybės nepriklausomybės aktas, bet ir tuo, kad tą dieną 1922 m. buvo įsteigtas Lietuvos universitetas.

M. Römeriui, einant universiteto rektoriaus pareigas, tekdavo dalyvauti vasario 16 d. renginiuose, kurie visada sutapdavo ir su universiteto įsteigimo data. Remdamiesi M. Römerio dienoraščiais aprašysime, kaip tuometė visuomenė švęsavo vasario 16 dieną.

Antai 1933 m. vasario 16 d. M. Römeris dalyvavo universiteto iškilmingame renginyje, skirtame universiteto vienuolikos ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės penkiolikos metų sukaktims paminėti. Be akademinio senato, ceremonijoje dalyvavo dėstytojai ir studentai, taip pat ministras pirmininkas, švietimo ministras, Valstybės Tarybos pirmininkas, Žemės ūkio akademijos rektorius, Latvijos pasiuntinys Lietuvoje, Medicinos fakulteto dėstytojai iš Rygos. Renginys prasidėjo „Tautiškos giesmės“ giedojimu. Kompozitoriaus S. Šimkaus vadovaujamas akademinis choras atliko lietuviškų dainų. Tada kalbėjo ministras pirmininkas, ministrai,

Profesorė Ieva Deviatnikovaitė.
Nuotr. Tomo Tamulevičiaus

Latvijos universiteto Medicinos fakulteto dekanas, kuriam buvo suteiktas garbės daktaro vardas. Renginys baigėsi studentų himnu *Gaudemus igitur*. Tą dieną įvyko lietuviškos operos „Gražina“ premjera. M. Römeris prisipažino, kad operoje nedalyvavo, nes nebebuvo bilietų. Tačiau jis jos klausėsi per radiją.

1934 m. vasario 16 d. M. Römeris kaip universiteto rektorius dalyvavo Prezidento rūmuose, kur turėjo pasveikinti kartu su ministrais, diplomatais, vyresniaisiais karininkais valstybės vadovą. O

paskui vyko į universiteto reginį, kuriame studentų choras sugiedojo „Tautinę giesmę“ ir *Gaudeamus igitur*. M. Römeris sakė kalbą. Kalba buvo ilga, pacituosime keletą jos sakinių:

„Tiktai patys savęs nežeminkime, labiau gerbkime tai, ką turime, nustokime šiuo nelemtu palinkimu peikti visą, kas savo <...>. Jei mes patys savęs negerbsime, tai ir mūsų niekas negerbs.“

Po universiteto ceremonijos vyko konfidencialus universiteto tarybos posėdis. Karo muziejaus sodelyje prie paminklo žuvusiems už nepriklausomybę vyko ceremonija. M. Römeris prisipažino, kad jautėsi pavargęs ir nenuėjo į vasario 16-ąją dienai skirtą koncertą.

1935 m. vasario 16 d. M. Römeris dieną dalyvavo universiteto renginiuose. Salėje buvo daugybė žmonių. Ceremonijos pradžioje sugiedota „Tautinė giesmė“, po to kalbėjo rektorius. M. Römeris džiaugėsi, kad jo kalba auditorijai patiko, nes ją lydėjo aplodismentai. Tada viešame iškilmingame susirinkime universiteto sekretorius skaitė pranešimą, kuriame pateikė aktualią informaciją apie akademinis reikalus, statistinius duomenis.

Po to kalbėjo švietimo ministras ir Lietuvos akademių asociacijų sąjungos prezidentas studentas. Jis kalboje minėjo Lietuvos vienybę, Klaipėdos ir Vilniaus atvejus. M. Römeris džiaugėsi, kad jaunimui rūpėjo tokie klausimai. Tada studentų choras atliko *Gaudeamus igitur* ir šešias įvairių kompozitorių lietuviškas dainas, paremtas liaudies motyvais. Tuo iškilminga ceremonija universitete baigėsi.

Tą dieną, aštuntą valandą vakare, Valstybės teatre (manytina, kad M. Römeris turėjo galvoje Kauno valstybinį muzikinį teatrą) vyko kviestinis koncertas. M. Römeris kaip rektorius sėdėjo pirmose eilėse. Respublikos prezidentas ir ministrai sėdėjo ložėse. Koncerte skambėjo kantata, skirta valstybės vadovo 60-mečiui, aktorius skaitė eiles, operos solistai atliko keletą arijų. Orkestras atliko M. K. Čiurlionio ir J. Gruodžio simfoninius kūrinius.

Po koncerto valstybės vadovas, ministrai, karininkai, dvasininkai, diplomatai, visuomenės, literatūros, profesūros, žurnalistikos veikėjai dalyvavo priėmimo pas užsienio reikalų ministrą S. Lozoraitį. Kaip M. Römeris rašė, vakariene vyko *à la fourchette* prie valgiais ir gėrimais nukrautų stalų.

Po šio priėmimo M. Römeris nuskubėjo į Teisų fakulteto studentų renginį, kurį globojo dekanas V. Biržiška. Ten dalyvavo daugybė studentų ir dėstytojų. M. Römeris prisipažino, kad tą dieną po visų renginių namo grįžo labai vėlai vakare.

1936 m. vasario 16 d., kaip visada, universitete vyko iškilmingi renginiai. Čia dalyvavo švietimo ministras ir viceministras. Ceremonija prasidėjo „Tautine giesme“. Tada M. Römeris pasakė kalbą. Pirmąją kalbos dalį jis skyrė Lietuvos

Mykolas Römeris – Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, apie 1936 m.
Nuotr. www.saltiniai.info

valstybės nepriklausomybės aktui, antrąją – universiteto tarptautiškumo, studentų skaičiaus mažėjimo klausimams. Trečioje kalbos dalyje aptarta studentų atstovavimo problema. Po rektoriaus kalbos, kaip visada, kalbėjo universiteto sekretorius, tada švietimo ministras. Paskui sugiedotas studentų himnas *Gaudeamus igitur*. Po viešos ceremonijos vyko neviešas universiteto tarybos posėdis, kuris užsitęsė.

Šį kartą M. Römeris prisipažino, kad tolesnėse Nepriklausomybės iškilmėse nedalyvavo, net neturėjo

laiko pasveikinti valstybės vadovo, nei nuvykti į ceremoniją Karo muziejuje. Tačiau vakare dalyvavo koncerte, kuriame buvo atliekamos lietuviškos dainos, J. Gruodžio kūryba. Po to ir vėl vyko priėmimas pas užsienio reikalų ministrą S. Lozoraitį. M. Römeris prisipažino, kad ten buvo trumpai: „Nemėgstu tų grandiozinių iškilmingų „žaidimų“, kai tenka pusvalandį stovėti esamų ir buvusių vyriausybės narių bei jų žmonių kompanijoje, laukiant atvykstant prezidento.“

1937 m. vasario 16 d. pasižymėjo tuo, kad buvo minimos J. Basanavičiaus dešimtosios mirties metinės. Jos minėtos diena anksčiau. M. Römeris J. Basanavičių pavadino „didžiuoju lietuviu“. Jis liudijo, kad ceremonija vyko prie Nežinomojo kareivio kapo, o vėliau Vytauto Didžiojo muziejaus iškilmingoje posėdžių salėje. Renginys buvo surengtas Karo muziejaus ir dviejų akademinų organizacijų (medicinos korporacijos „Fraternites Lituanica“ ir korporacijos „Neo-Lithuania“), kurių garbės nariu buvo J. Basanavičius, pastangomis. Ceremonija transliuota per radiją. Renginio metu kalbėjo organizacijų prezidentai ir M. Römeris, o paskaitą apie J. Basanavičių skaitė M. Biržiška. Kitą pranešimą apie Basanavičių kaip apie gydytoją skaitė generolas V. Nagevičius. Grojo radiofono orkestras, dainavo studentų choras. M. Römeris pastebėjo, kad ceremonija buvo graži.

Kitą dieną buvo švenčiama vasario 16-oji. M. Römeris pabrėžė, kad beveik nedalyvavo iškilnėse, tačiau dalyvavo iškilmingame Seimo posėdyje, kuriame kalbėta ir apie Vilniaus kraštą, ir apie rengiamą Lietuvos Konstitucijos projektą. Tada teisininkas universitete turėjo renginių, po kurių jautėsi pernelyg pavargęs. Todėl ir nedalyvavo jau tradiciniuose renginiuose: koncerte ir priėmime pas užsienio reikalų ministrą. Universitete, kaip įprasta, jis pasakė dviejų dalių kalbą: pirmoji buvo skirta universiteto penkiolikmečiui paminėti, o antroje dalyje rektorius aptarė socialinius-ekonominius kursus Baltijos šalių jaunimui Stokholme, užsienio profesorių vizitus universitete, universiteto klinikų, Technikos fakulteto laboratorijos, oranžerijos statybą, užsiminė ir apie poreikį atnaujinti Teisų fakulteto pastatą bei kitus klausimus. Po iškilmingo posėdžio įvyko neviešas universiteto tarybos posėdis.

1938 m. vasario 16-oji Lietuvos valstybės nepriklausomybės dvidešimtmečio diena. Tą dieną vyko pamaldos Bazilikoje, iškilnės Karo muziejaus sodelyje prie Nežinomojo kareivio kapo su ministrų kalbomis, iškilmingas karių susirinkimas Vytauto Didžiojo muziejuje, iškilnės Seime, kur kalbėjo valstybės vadovas, specialus koncertas teatre ir priėmimas Respublikos Prezidento vardu „Karininkų ramovės“ salnuose. Be to, vyko viešos paskaitos apie nepriklausomybę, kariuomenės paradai su dainomis miesto gatvėmis, skrendančiais lėktuvais virš miesto, pabūklų salvės, radijo garsiakalbiai gatvėse, nemokami kino teatrai, iškilmingas apšvietimas vakare. M. Römeris turėjo visur dalyvauti. Tačiau jis buvo rektorius ir pirmiausia turėjo atlikti rektorius pareigas universitete. Čia, kaip visada, jis turėjo pasakyti savo didžiąją kalbą. Studentų choras atliko specialiai nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti sukurtą muzikinį kūrinį – kantatą „Sveika būk, tėvų šalie“. Kantatai muziką sukūrė K. V. Banaitis, žodžius A. Dambrauskas. Po to kalbėjo M. Römeris. Jis kalbėjo apie 1918 m. vasario 16 d. akto reikšmę. Jis sakė, kad vasario 16-osios aktas buvo sintezės aktas, apibendrinantis visą Lietuvos tautinio atgimimo energiją. Dienoraščiuose M. Römeris rašė: „Aš pats kažkada, būdamas toli nuo Lietuvos, neįvertinau jos gilaus turinio, kaip neįvertinau to meto didelio istorinio Lietuvos Valstybės Tarybos darbo, <...>. Neįvertinau skaudžių ir gilių, <...> savo Lietuvos, kurią labiausiai mylėjau, pastangų.“

1939 m. vasario 16 d. M. Römeris buvo Hagoje, kur Nuolatiniaame Tarptautinio Teisingumo Teisme kartu su kitais teisėjais nagrinėjo

geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą. Tačiau iš Hagos jis išsiuntė sveikinimo telegramą į Kauną. Tekstą turėjo perskaityti prorektorius universiteto iškilnėse.

1940 m. vasario 16 d. buvo ypatinga, nes pirmą kartą iškilnės, skirtos Lietuvos valstybės nepriklausomybės aktui, buvo švenčiamos Vilniuje. M. Römeris aprašė tos dienos iškilnių programą. O ji buvo tokia: valstybės vėliavos pakėlimas rytą ant Gedimino pilies kalno, pamaldos Vilniaus katedroje, karinis paradas Katedros aikštėje. M. Römeris jau nebebuvo rektorius, tad neturėjo pareigų akademinuose renginiuose. Tačiau jis skaitė viešas paskaitas apie Lietuvos nepriklausomybę lietuvių ir lenkų kalbomis. To jo prašė padaryti Vilniaus burmistras. Paskaitos skaitytos miesto rotušėje, Aušros vartų gatvėje (galbūt M. Römeris turėjo galvoje dabartinę Vilniaus rotušę Didžiojoje gatvėje, o galbūt turėtas galvoje pastatas – Štralio namai, kur Lietuvos Taryba pasirašė 1918 m. vasario 16 d. aktą). Po paskaitų M. Römeris ėjo į Pohuliankos teatrą (dab. Vilniaus senasis teatras). Čia vyko oficiali ceremonija, kurioje dalyvavo ministras pirmininkas A. Merkys, ministrai, karininkai, visuomenės atstovai, dvasininkai, įskaitant ir karaimų bei mahometonų konfesijų dvasininkus, Vilniaus žydų patriarchą, vietinių rusų ir baltarusių atstovus.

Straipsnio šaltinis

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuose saugomi Mykolo Römerio dienoraščiai (LMAVB RS F. 138-2260, F. 75-MR11, F. 75-MR12, F. 75-MR13).

Solistė Judita Butkytė-Komovienė: kiek vaidmenų sukūriau – tiek gyvenimų nugyvenau

ŽANETA SKERSYTĖ

Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro specialistė ryšiams su visuomene

Nuolanki „Veronika“ Giedriaus Kuprevičiaus to paties pavadinimo miuzikle, karinga Boni Parker Franko Wildhorno miuzikle „Boni ir Klaidas“, kurios ryžtu niekas nesuabejotų, pašėlusį Franciską Kaljari Johanno Strausso operetėje „Vienos kraujas“... Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro solistė Judita Butkytė-Komovienė savo herojų likimus scenoje išgyvena

visa savo esybe – judesiu, balsu, žvilgsniu.

„Kartais tikrai būna sunku „nusi-mesti“ vaidmenis. Pasitaiko sudėtin-gų, gilių ir net žeidžiančių. Kartais ne aš, o vaidmuo „įsikabina“ į sielą, jausmus, protą. Ta raudona linija būna labai arti ir ją peržengti pavojinga... Sunku tai nusakyti žodžiais, bet scenos žmonės supras, ką aš turiu galvoje“, – pasakoja žavioji solistė.

2000 metais dar būdama moks-leivė konkurse „Dainų dainelė“ at-likote Barbarinos ariją iš Wolfgango Amadeaus Mozarto operos „Figaro vedybos“. Ar tada prasidėjo Jūsų ke-lias iš Rokiškio Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro scenos link? Gal apie sceną ir solistės karjerą svajojote nuo pat vaikystės?

Taip, esu 1996, 1998 ir 2000 metų „Dainų dainelės“ laureatė.

Judita Butkytė-Komovienė operoje „Lokys“. Nuotr. Martyno Aleksos

Judita Butkytė-Komovienė ir Vaidas Baumila F. Loesserio „Kaip prisisukti versle be didelio vargo“. KVMT nuotr.

Judita Butkytė-Komovienė ir Jeronimas Milius miuzikle „Boni ir Klaidas“. Nuotr. Eglės Sabaliauskaitės

Judita Butkytė-Komovienė ir Aurelija Dovydaitytė F. Loesserio „Kaip prisisukti versle be didelio vargo“. KVMT nuotr.

Manau, retas iš dainininkų savo kelio nepradėjo šiame konkurse.

Muzikiniai gabumai pradėjo skleistis dar ankstyvoje vaikystėje, darželyje. Vėliau sekė muzikos mokykla, dar vėliau Klaipėdos universiteto Menų fakultetas (dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademijos (LMTA) Klaipėdos fakultetas). Žinojau tik tiek, kad noriu dainuoti ir mano kelias bus susietas su muzika. Tad baigdamą mokyklą nesukau galvos, kur stoti. Tai buvo tarsi labai natūraliai išplaukęs pasirinkimas. Baigusi vidurinę mokyklą, stojau į Vilnių. Konkursas buvo milžiniškas, tad įstojau į mokamą vietą. Mano šeimai tai buvo neįkandami pinigai, tad lėčiau į stojamuosius Klaipėdos universitete. Įstojau į valstybės finansuojamą vietą, taip ir likau Klaipėdoje, kur tebesitęsio mano profesinis bei gyvenimo kelias.

LMTA Klaipėdos fakultete solinio dainavimo klasėje mokėtės pas prof. Valentiną Vadoklienę. Gal ir žinoma pedagogė pakreipė Jūsų karjerą?

Pas gerbiamą prof. V. Vadoklienę dainavimo subtilybių mokiausi šešerius metus. Dėstytoja davė visa, kas geriausia, tačiau karjeros kelią galime pakreipti tik mes patys: ji arba susiklosto, arba ne. Tai nulemia paties žmogaus asmeniniai pasirinkimai, daugelis kitų aplinkybių.

Kas iš profesionalų davė daugiausia Jūsų tobulėjimui? Gal ne tik pedagogai, bet ir kolegos?

Esu dėkinga visiems savo pedagogams, kurie daugiau ar mažiau prisidėjo prie mano tobulėjimo. Visus prisimenu su pagarba ir šiluma. O šiandien daugiausia mokausi iš savo pačios klaidų, įsirašau, analizuoju. Žinoma, tam tikrų dalykų mokomės

ir iš kolegų. Didžiulį darbą ruošiant partijas įdeda mūsų koncertmeistrai, dirigentai. Solisto profesija yra ta, kurioje nuolat vyksta mokymasis.

2006–2007 m. dirbote Klaipėdos Verdenės progimnazijoje neformaliojo ugdymo pedagoge. Kas lengviau ar mieliau – pačiam dainuoti ar skatinti kitus?

Tai buvo trumpas mano kaip mokytojos gyvenimo epizodas, nelabai spėjau suprasti, kas tai yra, nes teko išeiti motinystės atostogų. Bet niekada nesakyk niekada, o tos šventos mokytojos savybės – kantrybės – man taip trūksta...

Kokia buvo Jūsų pirmoji solinė partija? Kuo įsiminė vėlesni vaidmenys?

Pirmoji solinė partija – Rozina G. Rossini operoje „Sevilijos kir-

Judita Butkytė-Komovienė. KVMT nuotr.

pėjas“. Su šiuo vaidmeniu būdama studentė debiutavau ir KVMT scenoje. Dabar jau esu sukūrusi apie 30 vaidmenų – nuo mažyčių iki pagrindinių. Kiek vaidmenų su-

kūriau, tiek gyvenimų nugyvenau. Vieni pavyko, kiti gal mažiau, bet kiekvienam vaidmeniui esu dėkinga už naują patirtį, pažintis, auginimą bei tobulėjimą. Su kiekvienu nauju vaidmeniu labiau pažįsti pasaulį ir žmones. Nedidelį, bet labai smagų Virėjuko vaidmenį dainuoju Gyčio Padegimo režisuojamoje Antonino Dvořáko operoje „Undinė“.

Kuriant vaidmenį, statant naują spektaklį, įdomus yra pats procesas, ieškojimas vaidmens pajautos, darbas su režisieriais, dirigentais, scenos partneriais. Tas paslapties šydas yra labai saldus, nes niekada nežinai, kas tavęs laukia.

Kaip muzikinio teatro solistė išbandote įvairius amplua. Vaidyba ir dainavimas – atrodo, kad vienodai mėgaujate abiem savo talentais?

Jūs teisi, iš tiesų mėgaujusi ir myliu tai, ką darau. Muzikinio teatro scenoje vaidyba ir dainavimas natskiriami vienas nuo kito, privalai profesionaliai juos derinti ir stengtis įgyvendinti vokalius bei režisūrinius uždavinius vienu metu.

Kokias netikėčiausias režisūrines užduotis yra tekę įveikti?

Vaidmuo dažnai kelia vokalius arba režisūrinius iššūkius, reikalauja

Judita Butkytė-Komovienė ruošiasi muzikinei pasakai „Pasaka be pavadinimo“. KVMT nuotr.

daug pasiruošimo. Tačiau neįgyvendinamų uždavinių režisieriai dar nekėlė... Visada stengiausi ir stengiuosi kaip galiu geriausiai išpildyti visus režisieriaus sumanymus, nepamiršdama vokalinės partijos. Šiais laikais vaidmenys reikalauja vis daugiau lankstumo, geros fizinės formos, šokio įgūdžių, puikios vaidybos. Scenoje turi nebijoti būti negražus, nusimesti visus suvaržymus ir nepatogias scenas paversti patogiomis. Tik tada rezultatu bus patenkintos visos pusės.

Ar jaudinatės prieš žengdama į sceną? Ar sunku paleisti personažą po spektaklio?

Nesvarbu, ar spektaklis, ar koncertas, kiekvieną kartą eidama į sceną jaudinuosi. Tik daugėjant patirties išmokau valdyti jaudulį, tarsi užmaskuoti. Tikrąją jaudulio, pasiruošimo scenai kainą žinau tik aš ir mano namiškiai.

Kartais tikrai būna sunku „nusimesti“ vaidmenį. Pavyzdžiui, Krista „Adatoje“, Veronika „Veronikoje“, Boni spektaklyje „Boni ir Klaidas“, Lilė spektaklyje „Į švyturį“ – tai vaidmenys, kurie buvo sudėtingi, gilūs ir žeidžiantys. Kartais ne aš, o vaidmuo „įsikabina“ į sielą, jausmus, protą. Ta raudona linija būna labai arti ir ją peržengti pavojinga... Sunku tai nusakyti žodžiais, bet scenos žmonės supras, ką aš turiu galvoje.

Koks tas solistų gyvenimas: nuolat ruošiate naujas partijas, kartojatės jau žinomas, daug dirbate ir saugote balsą? Ar Jus kaip scenos žmogų atpažįsta gatvėje?

Balsas yra mūsų maitintojas, o tą, kas tave maitina, turi saugoti ir gerbti. Laikui bėgant kiekvienas randame būdų, kaip savo balsą patausoti, kas jam tinka, o kas ne. Aš nerūkau, nepiktnaudžiauju alkoholiu, šaltuoju sezonu galvą ir kaklą laikau šiltai.

Judita Butkytė-Komovienė Vizitinė kortelė

2005 m. baigė solinio dainavimo bakalauro studijas Klaipėdos universiteto Menų fakultete, 2007 m. muzikos magistrantūros studijas.

2001 m. tarptautiniame A. Kučingio jaunųjų dainininkų konkurse laimėjo II laipsnio diplomą ir Lietuvos muzikų sąjungos specialųjį prizą bei pagyrimo raštą už žiūrovų simpatijas. Tais pačiais metais respublikiniame B. Grincevičiūtės jaunųjų dainininkų konkurse pelnė II premiją ir Lietuvos muzikų sąjungos specialųjį prizą už geriausią lietuvių kompozitoriaus kūrinio atlikimą. Triskart pelnė E. Kardelienės dainininkų konkurso II premijas (2004, 2005 ir 2006). 2009 m. jaunųjų dainininkų konkurse „Vox Rotary“ iškovojo antrą vietą.

2006–2007 m. dirbo Klaipėdos Verdenės progimnazijoje neformaliojo ugdymo pedagoge. Nuo 2009 m. Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro solistė. Šiame teatre sukurti vaidmenys: Rozina (G. Rossini „Sevilijos kirpėjas“), Buratinas (J. Gaižausko „Buratinas“), Kerė (R. Paulo „Sesuo Kerė“), Amūras, Damigela (C. Monteverdi „Popėjos karūnavimas“), Mergina (A. Žigaitytės „Frank’Einsteinas – XXI amžius“), Traškutis su paprika

(A. Kučinsko „Bulvinė pasaka“), Veronika (G. Kuprevičiaus „Veronika“), Senelė Ceitelė (J. Boccho „Smuikininkas ant stogo“), Belinda (H. Purcello „Didonė ir Enėjas“), Sesuo Dženoviefa (G. Puccini „Sesuo Andželika“), Laureta (G. Puccini „Džanis Skikis“), Violeta (G. Verdi „Traviata“), Jurga (V. Ganelino „Velnio nuotaka“), Krista (Z. Liepinio „Adata“), Rozalinda (J. Strausso „Šikšnosparnis“), Ana (vodevilyje „Sveikas, Čarli!“ pagal V. Mnacakanovo siuitą „Čapliniana“), Franciska Kaljari (J. Strausso „Vienos kraujas“), Fedora Verdžė (I. Kálmáno „Misteris X“), Lazanija (A. Kučinsko „Makaronų opera“), Rouzmerė (F. Loesserio „Kaip prasisukti versle be didelio vargo“), Boni Parker (F. Wildhorno „Boni ir Klaidas“), Bevardis-Mergelė (N. Sinkevičiūtės „Pasaka be pavadinimo“), Brigita (P. Čaikovskio „Jolanta“), Lilė (R. Mačiliūnaitės „Į švyturį“), Mari Sanšain (J. Kanderio „Čikaga“), Venera (J. Offenbacho „Orfėjas pragare“), Virėjukas (A. Dvořáko „Undinė“) ir kiti.

2016 m. nominuota Padėkos kaukei Metų vaidmens kategorijoje už Rouzmerės vaidmenį F. H. Loesserio miuzikle „Kaip prasisukti versle be didelio vargo“.

Oratorijos „Sakmė apie Mėmelburgą“ premjera. Mėmelė – Judita Butkytė-Komovienė.
Nuotr. Martyno Aleksos

Judita Butkytė-Komovienė Broniaus Kutavičiaus
operoje „Lokys“. Nuotr. Martyno Aleksos

Judita Butkytė-Komovienė Broniaus Kutavičiaus
operoje „Lokys“ (Julija). Nuotr. iš solistės asm. albumo

J. Butkytė-Komovienė - Amūras iš C. Monteverdi „Popėjos karūnavimas“: KVMT nuotr.

Judita Butkytė-Komovienė - Virėjukas iš operos „Undinė“: Nuotr. Olesios Kasabovos

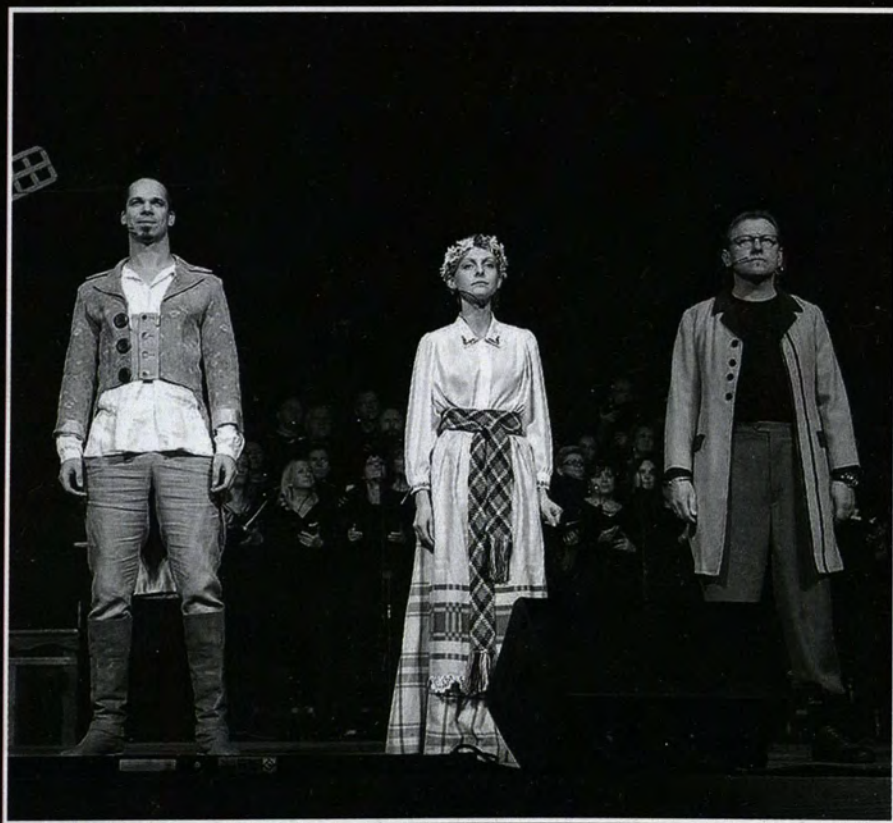
J. Butkytė-Komovienė. N. Sinkevičiūtės „Pasaka be pavadinimo“. KVMT nuotr.

J. Butkytė-Komovienė. N. Sinkevičiūtės „Pasaka be pavadinimo“. KVMT nuotr.

Judita Butkytė-Komovienė Ritos Mačiliūnaitės operoje „Į švyturį“ (Lilė). Nuotr. iš solistės asm. albumo

Judita Butkytė-Komovienė,
Jeronimas Milius, Povilas Meškėla
ir Čikagos lietuvių choras
Viačeslavo Ganelino koncerte
„Velnio nuotaka“ Čikagoje.
Nuotr. iš solistės asm. albumo

Kad ir kaip myliu savo profesiją, aš jos nesureikšminu, nelaikau ypatinga. Manau, kad profesijos, tausojančios gyvybę, pasaulį, visatą, daug ypatingesnės. Aš savo profesijos išskirtinumą pajuntu tada, kai tai, ką darau scenoje, pasiekia žiūrovą, suvirpina jo gyvastį, kai jis nejučia pradeda verkti ar juoktis, dar ilgai lieka pakylėtas to, ką matė ar girdėjo. Arba net praėjus kuriam laikui, žiūrovas prisimena ir tau dėkoja... Kartais scenos kolegų akys, bežodis apkabinimas išduoda apie ką tik įvykusį stebuklą. Tokie momentai neįkainojami ir ilgam nugula prisiminimuose. Bet tikrai nesijaučiu žinoma, gyvenime ir gatvėje susilieju su visais...

Šalia dainavimo taip pat vargonuojate Klaipėdos Marijos Taikos karalienės bažnyčioje. Kuo ypatinga ši veikla?

Jau berods 18 metų esu viena iš Klaipėdos Marijos Taikos karalienės bažnyčios vargonininkų. Į žodį vargonininkas telpa daug kompetencijų ir gebėjimų, ne visas jų turiu. Bažnyčioje yra tikrų šios srities meistrų, o aš save laikau pameistriu. Turiu Dievo duotą balsą, tad giesmėmis jį šlovinu ir dovanoju giesmes žmonėms. Tai veikla, kuri turtina, stiprina, apvalo dvasią, leidžia pabūti vienai su savim, pasimelsti (nes sakoma, kad tas, kuris gieda, meldžiasi dvigubai).

O jei po mišių sulaukiu padėkos, taip gera pasidaro... Ir vėl suku dėkojimo ratą ir už viską dėkoju Aukščiausiam.

Scenoje kone kas savaitę – nauja gyvenimiška audra, dažniausiai susijusi su meile. O gyvenime? Papasakokite apie savo šeimą.

Scenoje leidžiama beveik viskas, ko gyvenime sau tikrai neleistum – tai esminis skirtumas. Tuo tarpu mano asmeninis gyvenimas nesiskiria nuo kitų žmonių: rūpinuosi sūnumis,

Judita Butkytė-Komovienė. Nuotr. Eglės Sabaliauskaitės

Judita Butkytė-Komovienė. Nuotr. iš solistės asm. albumo

vyrų, buitimi, gaminiu valgį. Mėgaujosi paprasčiausiais kasdienės rutinos ritualais. Patinka, kai viskas sustyguota, sužiūrėta. Gyvenime ir santykiuose mėgstu pastovumą bei vidinę ramybę.

O su savo vyrų Mariumi susipažinau dar būdama studentė. Gyvenome tame pačiame studentų bendrabutyje. Daugiau nei 16 metų esame kartu ir auginame du sūnus.

Ar sudėtinga solistės karjerą derinti su motinyste?

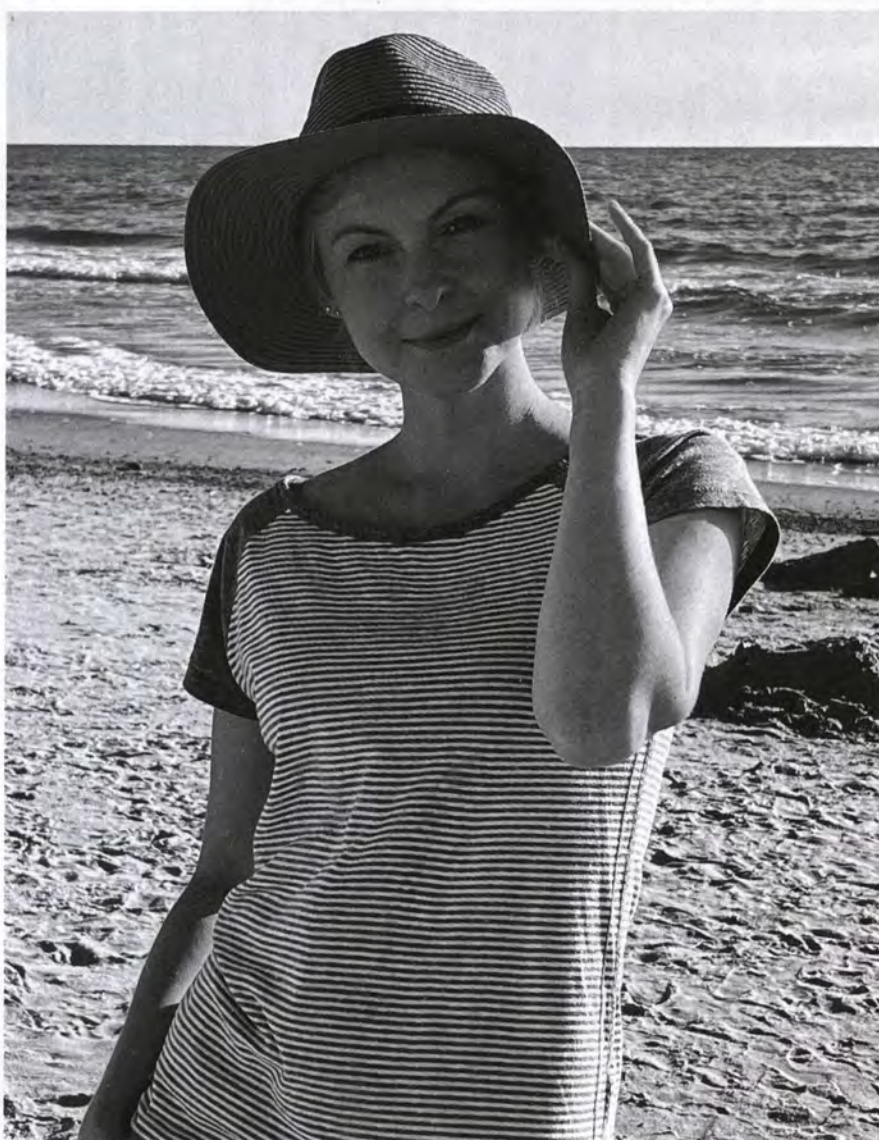
Meluočiau, jei sakyčiau, kad lengva derinti darbą teatre ir motinystę. Tikrai taip nėra. Pagrindinis pagalbininkas – vyras. Vyresnysis sūnus taip pat stipriai prisideda, kai reikia pabūti su broliu. Esame šeima, tad vienas kitą gelbstime. Tik retais atvejais tenka šauktis pagalbos iš šalies.

Mūsų profesijoje motinystė turi savo kainą. Turinčios vaikų kolegės supras, ką turiu galvoje: kaip greitai tave pakeičia kita solistė, kaip ilgai užtrunka, kol vėl įsivažiuoji. Nėra lengva grįžti į sceną. Bet tai kaina, kurią mokėčiau ir mokėčiau, nes mano istorija scenoje kažkada pasibaigs, o istorija vaikuose – tęsis ir po manęs. O perjungti scenos ir gyvenimo mygtukus per laiką išmoksta visi scenos žmonės (*juokiasi*).

Dainuojate ir spektakliuose vaikams. Ar Jums tai artima? Ar Jus atpažįsta savi vaikai?

Spektakliai vaikams – atskiras žanras: ne toks lengvas, kaip gali pasirodyti. Šie spektakliai dažnai reikalauja daug fizinių jėgų, nes juose nemažai judesio, lakstymo ir pan. Čia ryški emocijų kaita, reikia daug įtaigos, nuoširdumo, bet kartu visa tai turi vykti tarsi natūraliai, paprastai.

Buvo kartą toks nutikimas. Vaidinau Buratiną, spektaklio atėję pasižiūrėti mano vyresnėlis, kuriam buvo beveik treji metai. Per

Judita Butkytė-Komovienė. Nuotr. iš solistės asm. albumo

pertrauką sūnus, pamatęs mane nugrimuotą, su kostiumu, nepisileido. Aš kažką pasakoju, einu artyn, o jis traukiasi, glaudžiasi prie tėčio ir sako: balsas mamos, bet čia ne mama. Klausė tėčio, ar ta nosis tokia ir liks. Prisipažinsiu, nebuvo jauku (*juokiasi*).

Apskritai, kai tėveliai susiruošia į spektaklį su savo vaikais, turėtų įsivertinti, ar jau laikas, pasidomėti, kokio amžiaus vaikams spektaklis skirtas, nes kartais didelis garsas, spalvos, ryškūs efektai gali mažylį ir išgąsdinti.

Gyvenime svarbiausia...

...darna su pačiu savimi, savo kūnu bei mintimis, sąžine. Tik savo kailyje

jausdamiesi gerai, mes į žmones ir aplinką paleidžiame gerų dalykų.

Laisvalaikis?

Kiek įmanoma, savo laisvą laiką daliju bendravimui, pašnekesiams, pasivaikščiojimams su šeima, o kartais vienu iš narių. Labai mėgstu skaityti. Šis malonumas dažnai sutrumpina miego valandas. Retai, bet su dideliu pasigardžiovimu nu-einu į spektaklį, koncertą ar parodą. Mėgstu filmus ir, žinoma, keliones! Na, kas jų nemėgsta?!

Svajonės?

Labai labai svajoju suvaidinti kino filme! Ir dar aplankyti nelankytas šalis.

Vaižgantas ir „Naujoji Romuva“

ELIGIJUS DAUGNORA

Kai 1931 m. Juozas Keliuotis pradėjo leisti „Naująją Romuvą“, kurioje Juozas Tumas-Vaižgantas aktyviai bendradarbiavo nuo pat pirmojo žurnalo numerio, abu kūrėjai buvo priešinguose karjeros taškuose. Juozas Keliuotis – jaunas, energingas spaudos ir literatūros darbuotojas, ką tik grįžęs iš studijų Sorbonoje, kupinas šviežių minčių ir ryžto dirbti Lietuvai. Juozas Tumas-Vaižgantas – visų žinomas ir pažįstamas kunigas ir rašytojas, bet jau besijaučiąs nelabai reikalingas Bažnyčiai ir vargu ar ką begalįs duoti literatūrai. „Romoje ir Lietuvos Episkopate aš jau paskerastas ir tik besidairau, kur ir pro kur išlįsti į emeritus. <...> Bažnyčiai aš maža betinku; Vytautinė ima nustoti populiarumo; bejungiu moterystėn, <...> ir belaikau Sumas. Daugiau jokių misijų. Nė išpažinčių. Jaučiuos iškritęs iš profesinio balno ir nebegalįs pabaigti amžėlį tame balne, kaip to norėjau. Kunigas aš liksiu; tik svajoju apie nebeatsakomą kurią funkciją. <...> Kažkas panašu darosi ir literatūros akcijoje. „Kūrybos“ našta man nepakeliama. Nėra talento ir vėl tos pat erudicijos. Aš negaliu tarti stipraus žodžio, kaip Tu ar Jakštas; taręs, nebepalaikyčiau jo. Ir nėra noro tarti, kada, kaip, kas turėtų būti. <...> Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp apsil-

kusių. Man sarmata pakelti akis, laikant po skvernu kurį menkniekėlį. Literatūros balne aš nebeapasėdžiu, kaip ir religijos balne“ (iš laiško J. Lindei-Dobilui 1932 03 29).

Vis dėlto „Naujosios Romuvos“ sumanymą rašytojas nuo pat pradžių pradžios palaikė, jos pasirodymo peripetijas atidžiai sekė, pergyveno dėl bandymų blokuoti ar boikotuoti šio katalikiško kultūros žurnalo leidimą neva dėl katalikiškosios veiklos skaldymo. Tai liudija jo laiškas Nepriklausomybės akto signatarui, tuo metu Lietuvos atstovui prie Vatikano Jurgiui Šauliui:

Tos barbarybės nestingame ir dabar. Kalbu apie tariamąjį kulturkampfą. Jam sušvelninti bešaliai žmonės, kunigai ir nekunigai, buvo sumanę leisti „Naująją Ruomuvą“ [!] savaitinį žurnalą. Jis buvo gražiai užsinešęs. Bet kilo audra; ją pakėlė griežtieji, partingieji krikščionys demokratai, taip pat kunigai ir nekunigai, „kampfą“ norį privesti iki pat revoliucijos. Tad „N. R.“ tapo sustabdyta. Dekanatai (Utenos, Šeduvos) padarė rezoliucijas apie taikymą represijų nepartiniams katalikams, kurie nesilaikė principo: juo blogiau, juo geriau. Utenos dekanato visas memorandumas apie mano dalyvavimą vyriausybės ar tautininkų leidiniuose. Tad man tai ir uždraudė. Bulvariniuose šlamštuose dalyvauti

neuždrausta; bet tik ne tautininkų. Kur dėsiuos, nežinau.

Ko pats Vaižgantas tikėjosi iš NR ir ką gavo, matyti iš jo pasisakymo apie žurnalą, spausdinto 1932 m. Nr. 2.: „Kuo aš norėčiau paversti „Naująją Romuvą“, to nesupaisysi: gal man būtų naudingiau matyti ją – gryniosios literatūros žurnalą, visa kita atiduodant kitiems žurnalams. Ko ir iš manęs paties, NR bendradarbio, norėtų kai kurie skaitytojai, tai ne mano ištesėjimų patenkinti: man patogiau iš užkampelio. Kur kas svarbiau, ką aš galiu pasakyti, nugirdęs iš inteligentėjančių skaitytojų, jei dar ne pilnų inteligentų. Jie patenkinti redaktoriaus apskrumu gauti įvairios medžiagos, kuri įdomina ir drauge šviečia. Pikta, sako, kai kitą leidinį griebi, puoli skaityti – įdomu, bet paskaičius nieko nelieka, kaip už dantų, pasrėbus rūgusio pieno. NR, girdi, skaitom ir mąstome. Tai labai aukštas pagyrimas. O iš visų žurnalų reikalaujama – ploninti per aukštą stilių, kad visiems būtų gera.“

Ką gavo „Naujoji Romuva“ Vaižganto asmenyje? Patyrusį spaudos ir raštijos darbuotoją, ne kartą jau kūrusį ir kėlusį įvairius spaudos leidinius (nuo „Tėvynės sargo“ ir „Žinyčios“ iki „Vilties“, iki „Tautos“, „Lietuvos Balso“ ir visai rimto istorinės medžiagos rinkimo ir publikavimo žurnale „Mūsų senovė“).

NAUJOJI ROMUVA

ILUSTRUOTAS
SAVAITINIS
KULTŪROS
GYVENIMO
ŽURNALAS

A. A. KAN. J. TUMAS-VAIŽGANTAS

TRETI METAI
N. R. 124
1 3 3 M.
GEGUŽES M. D.
KAINA 1 LITAS

1933 m. gegužės 14 d. žurnalo „Naujoji Romuva“ viršelyje publikuojamas Juozo Tumo-Vaižganto portretas. Visos nuotraukos Alicijos Matiukienės

Ir Vaižgantas „Naujosios Romuvos“ leidimo pradžioje tampa vienu pagrindinių žurnalo autorių. Pirmuosiuose 11 numerių spausdinamų Vaižganto straipsnių daug, kiekviename numeryje nuo 2 iki 5 publikacijų. Jaunajam Vaižgantui gal tai ir nebūtų daug, prisimenant, kad „Viltyje“ ar kituose redaguotuose leidiniuose prirašydavo ištisus puslapius, bet čia juk paskutiniai rašytojo gyvenimo metai, liežuvis neapsiverčia sakyti „saulėlėdis“, nes juk intensyviai bendradarbiaujama ir su kitais spaudos leidiniais. Vėliau, „Naujosios Romuvos“ leidimui

ir darbui įsibėgėjus, tų publikacijų mažėja, daugiausia lieka literatūros ir meno recenzijų bei nekrologų žymesniems visuomenės bei literatūros veikėjams, o stambesnių, reikšmingesnių straipsnių beveik nelieta. 1932 m. iš reikšmingesnių pažymėtinos „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, apie kurį dar bus atskira kalba, ir jubiliejinis pasišnekėjimas su vyskupu Antanu Karosu.

Vaižganto publikacijos „Naujojoje Romuvoje“ labai įvairios. Čia ir beletristikos kūrinėliai, ir kelionių aprašymai, ir literatūros

bei meno recenzijos, pasvarstymai (pamokslai) estetikos, etnografijos klausimais, „grynoji“ publicistika tokiais, regis, paprastais kasdieniais klausimais kaip jaunimo bei moterų emigracija, šaligatvių barstymas žiemą, elgetos mieste, butų nuomos kainos, gyvūnų (arklių) globa ir net durų girgždėjimas. Ta kasdienybės publicistika kartais sausa, apsiri- bojanti faktų išvardijimu, o kartais gana beletristiška, šmaikšti, autoi- roniška, įvedanti Vaižgantą kaip trečiąjį asmenį, gerai atpažįstamą Kauno personažą.

Kad ir jau minėto straipsnio publikacijoje „Apie miestą, kurs gieda“, apie laikinosios sostinės durų girgždėjimą: „Vaižgantas dažnokai įsišoksta, tai žino kiekvienas krikščionis demokratas. Tai ir šiuo atveju įsišoko, kantriai apeidamas miesto patalpas ir visiems kurtiniams įkalbinėdamas, kad jie bent savo seilėmis pasiteptų duris. Atsakydavo: neradikalu. Tai pasnargliuokite – bus radikaliau, o brangumas tas pats: produkcija kustarinė ir gausi. Susimąstyta. Bet kai patarė sviestu patepti, tai gavo į kuprą ir buvo paskelbtas nepatriotu, nes sumanęs eksportą mažinti ir miesto biudžetą daryti nebeaktyvų. Veltui šaukė išmetamas – esą dar siuvamųjų mašinų oliejarkų: trykštelėk lašą į tam tikrą tarpą ir mačys! Bet niekas nebeklausė.“

Arba kitame straipsnyje „Sostinė ar Žemaičių Kalvarija“: „Kitokia kaimo smiltis kas dieną užberia miestelėnų butus, ypač žinomesnių žmonių. Tu esi kanauninkas, Vaižgantas ar kuris galas, tai privalai: alkstančius papenėti, (pagiriomis) trokštančius pagirdyti, driskius aplopyti, sergančius pagydyti, kalinius vaduoti, o visiems grįžtantiems iš Kauno automobilius ar garlavius pasamdyti.

Prie tų lietuviškų ubagų prisi- skiria organizacijos, kurioms tu turi

veltui pamaldas laikyti, panegirikus sakyti, ir redakcijos, kurioms tu turi veltui raštų prirašyti. Lietuviškos visuomenės organizacijų ir pažangos reiškejų etapais, deja, neišvarinėsi iš sostinės: tenka jiems duoti sukandus šarmanką sukkti, baliai kelti, tiražai didinti. Bet akiplėšos skambintojai į butus, kurie ir neįsileidžiami braunasi į vidų ir reikalauja, nebeprašo pinigų, o negaudami koliojas ir graso, terorizuoja, būtų galima pašalinti visai nedidelėmis policijos pastangomis.“

Šalia tokios buitinės publicistikos „Naujoji Romuva“ išspausdino ir keletą problemiškesnių Vaižganto straipsnių, nagrinėjančių esmingesnes problemas. Vienas tokių „Pabaltijui privalomos vokiečių ir rusų kalbos“, parengtas pranešimo, skaityto lietuvių–latvių vienybės kongrese, pagrindu ir pažymėtas redakcijos kaip diskusinis. Šiaip jau didžioji dalis šiame straipsnyje minimų argumentų už vienos ar kitos kalbos pasirinkimą ir dabar aktualūs bei suprantami, nors minimos realijos ir keičia-

diskusijos apie tai, kad rusų kalbos mūsų viešajame gyvenime pernelyg daug, kykla labiau susiklosčius atitinkamoms geopolitinėms sąlygoms, tokioms kaip šiemetinė Rusijos agresija Ukrainoje. Bet ir už tai, kad

(remiamasi Platonu, Aristotelium, Hegeliu, Schilleriu, Kantu, Herderiu, Goethe, antikine bei klasikine vokiečių filosofija bei estetika), bet ir rōdo didžiulį rūpestį kultūra, jos vystymusi, sklaida, kultūrininkų gyvenimu, džiaugsmą kiekvienu nauju kultūros reiškiniu.

Vaižgantas kaip literatūros kritikas, recenzentas visada buvo laikomas pernelyg švelniu, minkštu, sugėbančiu ir gana vidutiniam literatui prikabinanti perspektyvaus talento ar net genijaus etiketę, už tai kažkada Aleksandro Dambrauskos-Jakšto net buvo pavadintas „karalių dirbėju“. Bet ne vienas jaunas rašytojas džiaugėsi palydėtas į rašto darbus teigiama Vaižganto recenzija. Kartais tie geri norai atsisukdavo ir prieš patį rašytoją. Įsimintinas Vaižganto bandymas ginti keturvėjininkus ir konkrečiai Salio Šemerio „Granatų krūtinėje“, kai po recenzijos kritikas buvo iškoneveiktas ir Jakšto, ir paties S. Šemerio. Negailėdavo J. Tumas ir griežtesnių kritikų („girdėjau iš studentų,

kad ir tamsta esi nepalankiai apie mane išsitaręs kaip apie per aštrų kritiką“, – iš Dobilo laiško Vaižgantui). „Naujosios Romuvos“ kritikos skiltyje publikuotose recenzijose Vaižgantas nē kiek nepasikeitė. Gražiai rašytojas atsiliepia ne tik apie M. Katkaus „Balanos gadynę“, pirmąjį K. Inčičios romaną „Ant ežerėlio rymojau“, bet ir apie Jono Marcinkevičiaus romanus („Sukaustyti laurai“ ir „Ties bedugne“), kurių natūralizmas Tumui šiaip jau buvo labai svetimas. Pagiria Vaižgantas Benio Rutkausko, Alės Sidabraitės, Antano Žemaičio poeziją. Bet nevengia recenzuoti ir

KUN. JULIJONAS LINDĒ-DOBILAS

Ziupsnelis palaidų žinių

DR. J. TUMO

Jūlijūtas, kurio šėliu dėšimtu metų amfiūsu sukūnū neseniai atėventem, gimė 1872 m. lapkričio 17 d. Dorydū kaimė Grūbiū filijūje Jonikū–Jonikū par. cirkulė. Dabar jau jau bent 20 metų kaip Lindū lindas lėkilo i kolonijū, i Medūvaliū aršū Medūgalū. Lindė-tėvas buvo gerai pasiturū ūkūnū. Jū net turtoūliū laikūmė.

Jūlijūnas tad augo Dorydūose gerūje šėimūje, tyjei lėimūjūje Vienindūliū Bukauskū tik už vieno kilometrū, savo senėlius, motinū tėvus. Senelis Jeronimas buvo sveikas, ponū laikū vaikas. Jū jūlijūnū pradūje mokyti lietuviškai ir lenkūškai skaityti, jū gi pirmū emi skelbti ir jū galūmus. Dobilas ir šiandien sėkėsi pūnas gražiausū atsiminimū apie jū, tebe-lygiū šėliū būpinū sūliūsuū jaunū jam.

Predū jūlijūnū atėvadū i dšėlėnū Jonikū mokyklū, kur vėnūgū greit atėvadū. Jūlijūnas jaunas vis mairūlėvė. Tad kiek tik studentū pamokytas mairūlėvė, buvo išėvėtas i dėdū kunigū Tomū Patėraušū Kulėgū sūduos lėtvėnos. A. s. Jūlijūnas išėvėto lėtvėnos mairūlėvė, dėmū lėtvėnū i vėkūlū, kur gimė vėjūje teikū i klasė. Mokytojū laikū jū lėvėti galū, lėvėti i mairūlėvė tūgūnū. Vėbūryje sūduos jam rėkūlėvė kūr, vė daugūnū aršū vėnosū gale aršū antėmū. Jū pradūje lėtvėnū paskūlėjū, i gale – pūmėgūryje, vė tapo trūjū paskūlėjū i pūmėgūryje.

Tada išėvėti Jūlijūnas rėmtū, rėpėdūjū Ramūnū „Jūlijūnū“ kūrūje sūmairūlėvė. Pasūlė lėtvė, jū rėmū i mairūlėvė darū. Iš pradūjū daugūnū lėtvė i mairūlėvė, pūmė i sūmairūlėvė. Galy galy „vėnos tūgūlėvė“ rėpėdūjū rėpėdūjū. Išėvėti jam Jūlijūnū dšėlė i sūmairūlėvė. Tada sūmairūlėvė 1893–94 m.

Kunigū išėvėntū 1896 m. Raseiņūose buvo kamedorūmū i mairūlėvė. Mintūjūje (?) šimbarū pūmėtrū mēty, Pilsbarke (Falkenberg) filijūlū 5 metų (tai jūros krantė). Livėnberzēnē klėbonū 3 metų. Pasūliū išėvėntūvū nuū etatūjū vėty, ilėjū pas kun. A. Juozapaviū Varniūne b. katėdronē klėbonū; vėnūlūpas Cīrėstas, kun. Jaugėlinū mirū, buvo kun. Lindė nuū jos atėvadū. Klėbū Rīkiamū tokiam trūkūmū dēi „Būdū“, atėvadū Alėkūnūjū vėl kamedorūmū i b. pūmėlūnū. Iš dšėlė kartū su mokyklū karū metu išėvadūvė i Rusijū ir trūjū metų ilėvėto Jekaterinoslėvė. Besūgrū 1916 m. vėl klėbonū i Šimbarū.

Nuū 1922 m. tadūn mokyntūvūjū gimnazijūje, kur lėvėti metal avėntūas Panevėžū valstybūnū gimnazijū direktorūm.

Lindė Dobilas rėkūti pradūje 1908-9 mairūlėvė pūmėlū. Būdū aršū Lietuvė bėvėnos Rusijū rėvėlūnūjū mēty (Romėnos, lėkūlū i Dobilas Tū 1912 m. 428 p. Kalėn. i s. 30 kap. Bukėvė M. Pasūlėlėvė–Šimbarūnū kūrūnū Vėnūjū). Apėrū jū vėbūlyje galy vėbūlyje sūduos (šimbarū mairūlėvė). „Jū mairūlėvė dšėlė alėvėntū i vėl tik – mairūlėvė i šū jū galūnū pūmėntūas vėkūlū pūmėntū, tik lėvėti, kad mairūlėvė mairūlėvė i mairūlėvė mairūlėvė i mairūlėvė mairūlėvė mairūlėvė. (1927, IX, 4). Vėnū jū rėvėntūvė kun. Malėnūkū „Dorydūnū“, „Lėvėntū Būdū“, iš „Vėlū“, 1914 m. 3 k. 11–12 p. Papūmėntū „GRANTŲ 12 kūrūnū 1921 m. 11–12 p. i dšėlė kartū i šū kartū sūmairūlėvė.“

Šū kartū sūmairūlėvė rėpėdūjū „Lėvėntūvė“. „Pūmėntū jū lėvėti“ i klėbonū bėvėntūvė i vėl sūmairūlėvė.

Juozo Tumo-Vaižganto publikacija žurnalo „Naujoji Romuva“ puslapiuose

greitai mokomės ukrainiečių kalbos, galime padėkoti tam, kad neblogai mokame rusų.

Nemažą NR spausdintų Vaižganto straipsnių dalį sudaro ir estetikos problemoms skirti straipsniai, kurie parengti menininkams sakytų pamokslų, radijo ir kitokių paskaitų pagrindu. Šie straipsniai („Apie kinematografus“, „Apie grožio misiją“, „Apie estetiškąjį auklėjimą“, „Muzika – esminis dalykas“ ir kiti smulkesni) ne tik liudija Vaižgantą buvus plataus akiračio, neprastai susipažinusį su Vakarų Europos filosofijos bei estetikos pagrindais

kitų „rizikingų“ knygų. Pavyzdžiui, Salomėjos Nėries „Pėdos smėly“, pažymėjusios skausmingą poetės lūžį. Šią knygą J. Tumas vertina kaip „tikrą poeziją, tikrą kūrybą“, jaučiasi jos pavergtas. Ir tik recenzijos pabai- ga skamba kaip atlaidi, kiek ironiška dėstytojo pastaba savo studentei: „Saliamute, sukalbėk padėkos po- terėlį, kad kun. Maliauskas ar kas jam lygus neskaito poezijų, nes kad paskaitytų, oi, duotų už tai, kad nuo- ga bėgioji į mišką, „Be bažnyčios, be altoriaus“, kad beveliji krematoriumą ir dar už kai ką.

O aš susitikęs išvanosiu Tamstą už šio rinkinėlio paginą:

„Jei šiandien šypsas ir tikiu į gyvenimą, tai todėl, kad nueitą kelią nulaužiau kaip vyšnios nudžiūvusią šaką. Sugrioviau altorių, kur mels- tasi amžiams, kur garbinta meilė ir mėlynos pasakos. Ir tiltą į praeitį visą sudeginau“. Argi tokia išvada iš „Pėdų smėly“? Neduok, Dieve! Tai būtų per skaudus pasityčiojimas iš taip gražiai pavaizduotos jaunystės arba tiesiog Dantės gyvenimo tra- gedija. Averte, Deus!“

Atskirai reiktų paminėti vieną iš testamentinių J. Tumo-Vaižganto rašinių, „Ilgą atsakymą į trumpą paklausimą“. „Naujoji Romuva“ išplatino lietuvių rašytojams anketą „Mūsų literatūros linkmės“, į kurią atsiliepė ne tik Vaižgantas, bet ir daugelis spėjusių pasižymėti bei jaunesnių rašytojų: J. A. Herba- čiauskas, A. Vaičiūnas, V. Alantas, V. Bičiūnas, G. Tulauskaitė, K. Inčiū- ra, V. Babickas, A. Vienuolis, J. Lin- dė-Dobilas, Augustaitytė-Vaičiū- nienė, S. Čiurlionienė, I. Šeinius, M. Lastauskienė, P. Orintaitė, A. Miš- kinis, J. Grušas, B. Rutkauskas. An- ketoje klausama:

1. Kodėl Tamsta rašai?

2. Kokios Tamstos pažiūros į lite- ratūrą: koks jos tikslas, kokie jos yra ar turėtų būti santykiai su tautybe ir su religija?

3. Ar Tamsta laikai normalia dabartinę mūsų literatūros būklę? Jei ne, tai kokių būdu galima mūsų literatūros gyvenimą padaryti nor- malesnį?

4. Kokios Tamstos pažiūros į naująsias literatūros sroves? Kokiai literatūros srovei Tamsta priklausai ar simpatizuoji?

5. Kaip Tamsta vertini savo pa- ties kūrybą ir kokių turi kūrybinių perspektyvų?

Vaižganto išsamus atsakymas į šios anketos klausimus buvo toks, kad Dobilas savo laiške puolė Tumui priekaištauti: „Labai negraži prasidė- jo anketa NR. Parašiau, jei taip eis toliau, aš joje ne tik nebedalyvausiu, bet ir anketinių straipsnių neskaity- siu. Aš nekaltinu Tamstos, nes atvirai ir nuoširdžiai pasisakei, bet tuos, kurie Tamstą išprovokavo.“ Savo atsakymus į šios anketos klausimus Vaižgantas laiške Lindei-Dobilui aiš- kina taip: „<...> aš sutikau dalyvauti J. Keliuočio literatūros anketoje vien tik tuo tikslu, kad vieną sykį atsiri- bočiau nuo „kūrybos“ ir peraukštų man nepasiekiamų jos uždavinių.“ Ir iš tikrųjų šitą „Ilgą atsakymą“ išprovokavo tam tikros nuoskaudos. Jas Vaižgantas atsakyme į anketos klausimus aprašo taip: „<...> man tai duoda progos atsakyti tiems, kurie paskutiniaisiais laikais ėmė man viešai ir anonimais įrodinėti, kad aš gaminąs „Wassersuppe“: „mes tai sudedam į 8–12 eilučių, o autorius į pusę tūkstančio“ <...>; „uoliai rankioja“ XV ir XX tomus savo Raštų, kadai- se (30 metų tam atgal) „žvirbliams išbarstyti“ <...>; imponuoja kieky- bė, ne kokybė: daug veikalų galima prirašyti, neturint nė krislo talento“. <...> Tiesa, rašoma anonimiškai ir atsiunčiama man anonimiškai, bet pabraukus tai, kas man skiriama.“

Lygiai taip kaip 1917 m. Pe- trapilio lietuvių seime Vaižgantas, įskaudintas tarppartinių ir tarpu- savio rietenų, ištarė „Aš nebe po-

litikas“, taip šiuo „Ilgų atsakymu“ tarsi ištarė: „Aš ne rašytojas“. Laiške J. Lindei-Dobilui J. Tumas prisipa- žįsta, kad ir pats J. Keliuotis nebuvo labai patenkintas tokiu Vaižganto „pasidavimu“: „Ir Keliuotis nepa- tenkintas, kad aš taip lengvai pasi- daviau jaunikliams nugalimas, kad jiems nesispyriau. Visa kvaila būtų nusimanyt, o dar kvailiau sakyti: aš, aš, aš temoku duoti ko vertinga, ne jūs!! Aš kai ko daviau, jaunieji kai ko davė; jie ir daugiau duos, tai matos iš Alantų, Inčiūrų ir kitų. Jie duos daugiau. Jie gauna mokslo ir pavyz- džių. Tegul jiems Dievas padeda. Ko aš turiu prieš juos pūstis?“

Bet nebūtų šitas „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“ toks reikšmin- gas, toks testamentinis, toks dažnai cituojamas, jei būtų tik nusižemini- mas, rašytojo vardo atsisakymas ar nuoskaudų išliejimas. Iš tiesų tai ir meilės lietuvių tautai, jos kultūrai ir literatūrai prisipažinimas, kupinas, be viso kito, subtilios vaižgantiškos ironijos ir autoironijos. Kaip pats Vaižgantas mėgo sakyti, parankiojau iš šios publikacijos „deimančiukų“:

Tik Didysis karas ir tremtinio būklė sujudino manyje romantinio pasiilgimo balelę ir aš abiem rankom jnikau – beletristiškai seilėtis.

Mano emocijos visai ne moderni- nės. Moderninės mane pražildė trijų dešimtų trejų metų.

Man viena tebuvo tikrai skanu ir malonu – čėploti kad ir nešvarų, bet tik tautinį čiulpiką. Vyžota, lopyta mano Lietuvėlė, bet – mano! Lininiai, arielkininkai, mėšluočiai, dažnai net padlecai tie lietuviai, bet – mano bro- liai! Lietuvos istorija tedavė mums le- gendą, o kultūrą paliko mums patiems po pusės tūkstančio metų inicijuoti, bet ta istorija – mano!

Kai numirsiu, jūs mane iškimškite ir pasistatykite universitete zoologijos salėje, o varinėje lentelėje kaip Radvi- lo šernui parašykite: „Naš postrieli vieldie pospiel“, vadinas, kokiais

Tautodailininkas Vidmantas Zakarka įkvėptas Šepkos, gyvenantis arti Dievo

MIGLĖ MORKŪNAITĖ-VERVEČKIENĖ

Menotyrininkė

Rokiškio krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, nuo seno plėtotos medžio drožybos ir liaudies skulptūros tradicijos. Žinome, kad ryškiausias medžio meistras, keliantis pagarbą bei susižavėjimą ir šiandienos kūrėjams, yra kraštietis Lionginas Šepka (1907–1985). Jo darbai, turintys atskirą ekspoziciją Rokiškio krašto muziejuje, atliepia pasakymą: genialu tai, kas paprasta. Būtent taip mano ir fenomenu Šepką laikantis kitas svarbus mūsų krašto skulptorius, tautodailininkas Vidmantas Zakarka (g. 1959 m.). Ilgus metus tūnojęs skulptoriaus genas, paveldėtas iš senelio staliaus, jame prabudo 2003 m. ir nustebino aplinkinius (iki tol statybų techniko išsilavinimą turintis jis dirbo, kaip pats sako – „valdišką“ darbą). Nuo tada autorius nepaliaujamai ieško kūrybos temų, mokosi atlikimo technikos subtilybių, yra sukūręs daugybę įvairaus formato ir formų darbų. Jie įvairūs: nuo įprastų, tačiau meniškų buitinių atributų – medinių šaukštų sau iki didžiulių gabaritų skulptūrų, puošiančių

Tautodailininkas, medžio drožėjas Vidmantas Zakarka. Visos nuotraukos Miglės Morkūnaitės-Vervečkienės

mūsų krašto viešąsias erdves. Todėl įdomu kiek plačiau patyrinėti V. Zakarkos darbus, pasaulėžiūrą, galbūt netgi paieškoti sąsajų su vienu iš jo įkvėpėjų L. Šepka.

V. Zakarka pasakoja, kad drožybai savo laiką skiria tuomet, kai atsiranda polėkis, specialaus grafiko ar darbo valandų neturi numatęs. Tiesiog – yra ūpas – kuria. 2010 m.

netikėtai gavęs pasiūlymą Panemunėlio miestelyje įsigyti seną mokyklos pastatą, suprato, kad čia bus tinkama erdvė ne tik gyventi, bet ir užsiimti menine veikla. Kadangi pastatas yra šalia Šv. Juozapo Globos bažnyčios, menininkas sako, kad „gyvena arti Dievo“, o tokia sakrali, gamtos apsupta aplinka suteikia puikias sąlygas skleisti kūrybai. Dirbtuvėse galima išvysti dalį jo darbų, tarp kurių ir masyvi sienelė nukabinėta paties rankomis drožinėtais unikalų formų šaukštais. Šaukštų, kurių skaičius šiuo metu siekia daugiau nei 400, drožyba – vienas mėgstamiausių tautodailininko užsiėmimų. Galima teigti, kad V. Zakarkai tai – kaip mankšta prieš didesnio mastelio darbą, suteikianti galimybę lavėti rankai. O minėtoji sienelė su šaukštais – savotiškas matas, leidžiantis įvertinti autoriaus meistriškumą ir tobulėjimą bėgant metams.

Visgi vertingiausias savo darbais autorius laiko kopyltstulpius, stogastulpius ir kryžius. Ne tik dėl įdėto darbo, laiko, apimties, bet ir jų prasminio krūvio, sakralumo. Kaip

žinia, religinė tematika yra ypač būdinga lietuvių liaudies skulptūroms. Pavyzdžiui, L. Šepka gana laisvai žiūrėjo į religinių simbolių traktavimą, leisdavo sau interpretuoti, dievus vaizdavo gan buitiškai ir pan. Kuriant koplytstulpį ar kryžių, Zakarka remiasi ikonografinėmis taisyklėmis, šventuosius pateikia su jiems būdingais atributais ir stengiasi nenukrypti nuo tradicinio vaizdavimo būdo. Nors, kurdamas kitokio tipo darbus, savęs nespraudžia į rėmus, leidžia mintims lieti laisvai, neskirsto simbolių, pavyzdžiui, į aukštaitiškus ar žemaitiškus. Tokia tradicinio vaizdavimo nuostatų ir laisvės interpretuoti dermė leidžia sukurti naujus, kitokios estetikos darbus. Išties, gyvenant šiandienos didžiulių pokyčių pasaulyje, galima pasidžiaugti, kad yra žmonių, kurie savo kūryba saugo senąsias tradicijas, ir mes jas galime pažinti ne tik iš knygų, bet ir betarpiškai pajusti ryšį su šalies kultūra. Nemažai mūsų valstybės medinių skulptūrų paveldo bėgant laikui nunyko, todėl svarbu kurti šiuos išteklius naujais įprasmintais objektais.

Kryždirbystės tradicija visuomet buvo svarbi Lietuvai. Šis reiškinys pripažintas globaliai dar 2001 m., kuomet buvo įtrauktas į UNESCO Žmonijos nematerialaus ir žodinio paveldo sąrašą. Tai apima ne tik amato sritį, bet ir atspindi visą mūsų protėvių pasaulėžiūrą į pasaulį, gyvenimą, amžinybę, tikėjimą ir t. t. Toks įvertinimas pasauliniu mastu verčia mus stiebtis, vertinti žmones, kurie tą tradiciją saugo. O V. Zakarka stipriai prisideda prie to, kad kryždirbystė būtų gyva ir matoma.

V. Zakarkos sukurtų darbų svarbą rodo ir įvertinimai: Lietuvos tautodailininkų sąjungos Panevėžio bendrijos regioninėje parodoje „Aukso vainikas“ kryždirbystės kategorijoje 2012 ir 2022 m. laimėjo pirmąją vietą. 2015 m. už nuopelnus Rokiškio

Paminklas buvusios J. Tūbelio vardo mokyklos vietoje Panemunėlio gatvėje

krašto kultūrai (jis ne tik skulptorius, bet dalyvauja ir teatro veikloje, veda renginius) įteiktas Rokiškio rajono savivaldybės sidabro ženklas. Taip pat paminėtina, kad jo sukurtas ąžuolinis kryžius buvo nuvežtas į Chakasijos Respubliką ir Tiumenę ten žuvusiems lietuviams atminti, jį nugabeno projekto „Misija Sibiras“ dalyviai 2012 m. ekspedicijos metu. Autorius gana dažnai kviečiamas sukurti įvairius proginius suvenyrus, apdovanojimų statulėles, dalyvauja pleneruose, tad jo darbai paplitę gana plačiai.

Viena iš savo kūrybos misijų V. Zakarka laiko reikšmingų asmenų atminimo įamžinimą: yra sukūręs paminklus-skulptūras poetei Elenai Mezginaitei (Laibgaliuose), dailininkui, poetui Broniui Gražiui (Duokiškyje), dvasininkui, poetui Antanui Strazdui (Kriaunose), skaudaus likimo žydų kilmės poetei iš Panemunėlio geležinkelio stoties Matildai Olkinaitei (miestelio centre) ir kt. Tai mūsų istoriją iliustruojantys, pagarbą jai atspindintys bei aplinką praturtinantys meniniai akcentai, padedantys kurti vietos dvasią.

Paminklas poetei Matildai Olkinaitei Panemunėlio geležinkelio stotyje

V. Zakarkos kūriniais, kaip ir senajai liaudies skulptūrai, būdingos santūrios, apibendrintos formos, akcentai orientuojami į priekinę skulptūros dalį. Neretai tautodailininkas renkasi medžio kamieno masyvą ir jame drožinėja simbolius, kuriuos papildo aktualiais tekstais (tai, beje, būdinga ir L. Šepkos kūriniais), taip pat augalų motyvais ir ornamentika, tautinių raštų fragmentais. Pavyzdžiui, jau minėtas M. Olkinaitei dedikuotas koplytstulpis su šalia įrengtu drožinėtu suoliuku (suoliuko autorius Eduardas Titas) byloja jos gyvenimo istoriją: suoliuko atrama – rašytojos plunksnos formos, o ranktūris – ne-

tikėtai po daugybės metų atsiradusio jos dienoraščio viršelis. Priešais suoliuką stoviniame koplytstulpyje gana išradingai sudėlioti kiti simboliai: Dovydo žvaigždė, lelėja ir Matildos eilėraščio ištrauka. Šie ženklai primena mums didžiąją žydų tautos tragediją, neaplenkusią ir Panemunėlio, liudija poetės jaunystę ir tyrumą bei suteikia naują prasmę jos sukurtoms eilėms. Tokia paminklo ir suolo kompozicija rodo, kad kuriant galvota ne tik apie jamžinamąjį, bet ir apie praeivį. Tokiu paveikiu būdu tarsi kviečiama prisėsti ir pagalvoti, kuriamas ir stiprinamas ryšys tarp istorijos bei šiandienos žmogaus.

Juozo
Keliuočio
literatūrinės
premijos
laureatai

Vidmanto Zakarkos drožinys knygos viršelyje

Vidmantas Zakarka – svarbus mūsų krašto kultūros kūrėjas. Kaip ir L. Šepka, skulptoriaus kelią pradėjęs brandžiame amžiuje jis savo kūriniais pasakoja istoriją, saugo reikšmingų žmonių ir įvykių atminimą. Visa tai mums leidžia puoselėti ryšį su savo krašto tradicijomis, kurios pamažu užleidžia vietą naujoms XXI a. tendencijoms.

L. Šepka kaip menininkas buvo įvertintas gana vėlai, įspūdingus jo darbus galima pamatyti tik muziejuje. Tuo tarpu V. Zakarkos kūriniai gyvena atskirus gyvenimus tiek viešose, tiek privačiose erdvėse ir savitai paliečia kiekvieną, suartina su istorija ir tautodailės tradicija. Šis tekstas – tai trumpa apžvalga apie V. Zakarkos kūrybos pobūdį, o apie sąsajas su L. Šepka užsimenama tik fragmentiškai. Akivaizdu, kad yra skirtumų ir panašumų tiek gyvenime, tiek kūryboje. Šiuos panašumus ir skirtumus išsamiai išnagrinėti, žinoma, reikėtų gilesnių įžvalgų ir analizės, bet galima teigti, kad V. Zakarka savo darbais jau užima svarbią vietą lietuvių tautodailės istorijos puslapyje.

Literatūrinė pažintis su Ukraina

DAIVA VILKICKIENĖ

Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos direktorės pavaduotoja

Pažinties akcentai

Ukraina – didžiausia Europos valstybė (neskaitant Rusijos), kurioje gyvena, dirba ir kuria daug talentingų žmonių, garsinančių šalį, tačiau jau kelinti metai šalies vardas dažniausiai minimas dėl šalyje vykstančio karo. Jo eiga ir baigtis daro įtaką kaimyninėms ir kitoms valstybėms, taip pat ir Lietuvai, kuri palaiko Ukrainą: jai teikia finansinę, humanitarinę ir emocinę pagalbą. Rokiškio J. Keliuočio viešoji biblioteka pasiruošusi savo paslaugomis padėti karo pabėgėliams, prieglobstį radusiems Rokiškio rajone. Baisu net pagalvoti, kad mūsų biblioteką, šiais metais mininčią 100-ąsias įkūrimo metines, ištiktų toks kaip Černihivo regioninės jaunimo bibliotekos likimas. Ši biblioteka, 120 metų saugojusi Ukrainos istoriją, kultūrą ir dvasią, išgyvenusi bolševikų puolimus 1918 ir 1919 m. bei nacių bombardavimus Antrojo pasaulinio karo metais, 2022 m. kovo 11 d. buvo sunaikinta Rusijos kariuomenės. Šiandien nežinomas ir Mariupolio V. Korolenkos bibliotekos fondo likimas. Kaip ir daugelio kitų Ukrainos nacionalinį paveldą saugančių bibliotekų, teatrų, kultūros centrų ir muziejų. Niokojami ne tik architektūros paminklai ir vertybės, bet prarandamas ir didžiausias

šalies turtas – jos gyventojai, tarp kurių – ir kūrėjai. Be žinios 2022 m. kovo mėn. dingo 50-metis rašytojas, poetas, literatūrinių apdovanojimų laureatas, visuomenės veikėjas ir Orumo revoliucijos dalyvis Volodymyras Vakulienka. Ilgiau nei šešis mėnesius tėvai ieškojo sūnaus, o vėliau paaiškėjo, kad jį sužeidė ir pagrobė okupantai. Rašytojo kūnas aptiktas palaidotas tarp kitų 300 nužudytų ukrainiečių masinėse kapinėse. Lietuvos kūrėjai neliko abejingi: Rašytojų sąjunga inicijavo lėšų, kurios buvo perduotos rašytojo motinai, rinkimą.

Ukrainiečių tauta, savo laisvės istoriją rašanti krauju, niekada nebuvo tokia artima Lietuvai kaip dabar. Lietuviai jautriai išgyvena Ukrainoje vykstančius įvykius ir skaudžius šios tautos praradimus priima kaip savus. Šalis emociškai tampa dar artimesnė, kai yra sąsajų su krašto istorija, kultūra, gyventojais. Esu dėkinga likimui, kad man teko dalį Ukrainos pamatyti dalyvaujant įspūdingoje dviejų savaičių istorinėje ekspedicijoje „Lietuva ir Ukraina – krantai 2010“. Keliaujant Lietuvos pilių Ukrainoje keliais kaip viena diena pralėkė dvi savaitės, sklidinos įvykių ir nuotykių, vaizdų ir garsų, emocijų ir įspūdžių, istorinių žinių ir pažinčių, išlikiančių visam gyvenimui.

Pažinti šalį galima ir per literatūrą, kurioje atsispindi jos kūrimosi ir vystymosi, klestėjimo ir žlugimo periodai, tautos būdas ir likimas. Ne kiekviena tauta, kaip ukrainiečių, gali pasigirti tokia gausa literatūros, kur vaizduojami šalies istoriniai įvykiai, minimi garsūs jos vyrai ir moterys.

Prieš pažintį su ukrainiečių literatūra verta priminti Ukrainos istoriją ir jos sąsajas su Lietuva. Ukraina, kurios pradžia siejama su didžiausia ir galingiausia Europoje Kijevo Rusia, kraštas, buvęs LDK dalis, įėjęs į Rusijos imperijos sudėtį, dalimis prijungtas prie Austrijos-Vengrijos ir užkariautas mongolų. Po nepertraukiamų kovų ir nepasisekusių bandymų paskelbti nepriklausomybę (1917–1921), tapęs viena pirmųjų SSRS respublikų, prie kurio vėliau, per Antrąjį pasaulinį karą, prijungtas Krymas.

Nuo seniausių laikų plėtojami Ukrainos ir Lietuvos prekybiniai bei kultūriniai santykiai. XIV–XV a. LDK užėmė daugelį ukrainiečių žemių, kurių valdytojais tapo Gediminaičiai. XV–XVI a. čia formavosi ukrainiečių tauta. Abi šalys, sugriuvus SSRS, tais pačiais metais pripažino viena kitos nepriklausomybę (1991 08 26 Ukraina pripažino Lietuvos, o 1991 12 04

Pirmoji spausdinta knyga Ukrainoje – Ivano Fiodorovo parengta knyga „Apaštalas“ (Apostol, Lvovas, 1574 m.) © Alamy Stock Photo

Lietuva–Ukrainos), po kurios paskelbimo Ukrainos ir Lietuvos keliai į laisvę palankesni buvo Lietuvai, tapusiai laisva nepriklausoma valstybe. Ukraina į laisvę eina dramatišku kovų ir permainų keliu per 2013–ųjų metų Maidano revoliuciją, per Krymo aneksiją, Donbaso karą ir 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusį karą su Rusija.

Panašiu periodu kūrėsi ir abiejų tautų raštija. Kaip ir kitų rytų slavų tautų, Ukrainos literatūros ištakos – Kijevo Rusios literatūra, dažniausiai rašyta senąja bažnytine slavų kalba. Nuo XIII a. pradėta kurti raštija ukrainiečių kalba. Lietuvos raštijos ištakos – prūsų runos, kurias su krikščionybės atėjimu pakeitė lotyniški ir slavų rašmenys. Pirmoji spausdinta knyga Ukrainoje – Ivano Fiodorovo parengta knyga „Apaštalas“ (Apostol, Lvovas, 1574 m.) pasirodė kiek vėliau nei pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo „Katekizmas“ (1547 m.).

Šiame straipsnyje skaitytojams pateikiama glausta į lietuvių kalbą išverstų ukrainiečių rašytojų knygų, esančių Rokiškio J. Keliuočio viešosios bibliotekos fonduose, apžvalga. Norintiems plačiau sužinoti apie Ukrainos literatūrą siūloma susipažinti su literatūros kritikų, poetų, rašytojų tyrinėjimais, kurių dalis pateikiama straipsnio pabaigoje¹.

Ukrainos literatūros klasika

Ukrainos literatūra neįsivaizduojama be žymiausio ukrainiečių romantizmo rašytojo, poeto, dailininko ir mąstytojo, žinomo Kobzariaus slapyvardžiu – Taraso Ševčenkos (1814–1861), kurio literatūrinis palikimas laikomas moderniosios ukrainiečių literatūros pamatu. Poeto vardas siejamas ir su Vilniumi, kur, likęs našlaičiu, būdamas 14 metų, gyveno su savo šeimnininku dvarininku Pavelu Endgelhardt. Vilnius ir Lietuva

suformavo T. Ševčenką kaip poeta ir dailininką ir paliko ryškų pėdsaką jo kūryboje (baladėje „Garsingam Vilniuje“ skamba frazė „Vilnius <...> brangus mano širdžiai“). Vilniuje poeto atminimas įamžintas dviem memorialinėmis lentomis Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto sienoje ir Pilies gatvėje, T. Ševčenkos vardu pavadinta gatve bei T. Ševčenkos auditorija Vilniaus universiteto Filologijos fakultete. 2011 m. Bazilijonų, Arklių ir Visų Šventųjų gatvių sankirtoje iškilo jam skirtas paminklas (skulptorius Vitalijus Andrijanovas). T. Ševčenkos kūryba, praturtinusi ukrainiečių poeziją naujomis raiškos ir eiliavimo formomis, buvo populiari Ukrainoje, taip pat ir buvusiose LDK žemėse. Ji ypač tiko Lietuvos tautinio atgimimo laikotarpiu. T. Ševčenką galima prilyginti mūsų liaudies dainiui Antanui Strazdui. Jie rašė panašios tematikos eiles, nukreiptas prieš carinę baudžiąvą ir priespaudą,

kūrybai būdingi istoriniai, buitūs ir liaudies dainų motyvai, alegoriškumas ir realizmas. Abiejų kūrybos dalis virto liaudies dainomis. T. Ševčenkos testamentinės eilės („Tai palaidokit, kai mirsiu, / Mane ant kurgano, / Vidury plačiosios stepės / Ukrainoj mano“ <...>. Iš ukrainiečių kalbos vertė Vladas Braziūnas) artimos Jonui Biliūnui („Kad numirsiu, man pakaskit / Ant Šventosios upės kranto: / Kad matytų kapas sodžių. / Kūdikelis kur užaugau“ <...>, 1905 m.). Kaip daugumos pasaulio klasikų, taip ir T. Ševčenkos kūryba yra nepavaldi laikui. Šiandien, kai Ukraina skęsta karo liepsnose, ypač aktualiai skaudžiai skamba poeto 1847 m. parašyti žodžiai: „Toli gražu man ne vis viena, / Jeigu nedorėlių gauja / Apniko mielą Ukrainą / Ir užliūliavusi skandina / Ją, apiplėštą, ugnyje... / Supraskite, man ne vis viena!“ (vertė Aleksys Churginas).

Žymiausio realizmo atstovo Ivano Franko (1856–1916) kūryba buvo tarsi T. Ševčenkos kūrybos kovoje už taiką tąsa. Už kūrybinius pasiekimus I. Franko buvo nominuotas Nobelio literatūros premijai, tačiau dėl rašytojo mirties jo kandidatūra nebuvo svarstoma. Jo garbei Ukrainoje pavadintas Ivano Frankivsko miestas (buvęs Stanislasvas) ir miesto tipo Ivano Frankovo gyvenvietė (buvęs Janovas).

Po Lesios Ukrainkos slapyvardžiu kūrė 12 kalbų mokėjusi rašytoja, poetė, tautosakininkė ir vertėja Larisa Kosač (1871–1913). Jos kūrybai būdingas dramatiškumas ir ryškūs žmonių charakteriai, tautinio atgimimo ir gamtos motyvai, istorinės ir dorovinės problemos, mitologinė ir biblijinė tematika bei naujos raiškos formos.

Šių ukrainiečių klasikų kūrybos vertimai išleisti Pasaulinės literatūros serijos knygoje (1988), nuo kurios galima pradėti pažinties kelionę su

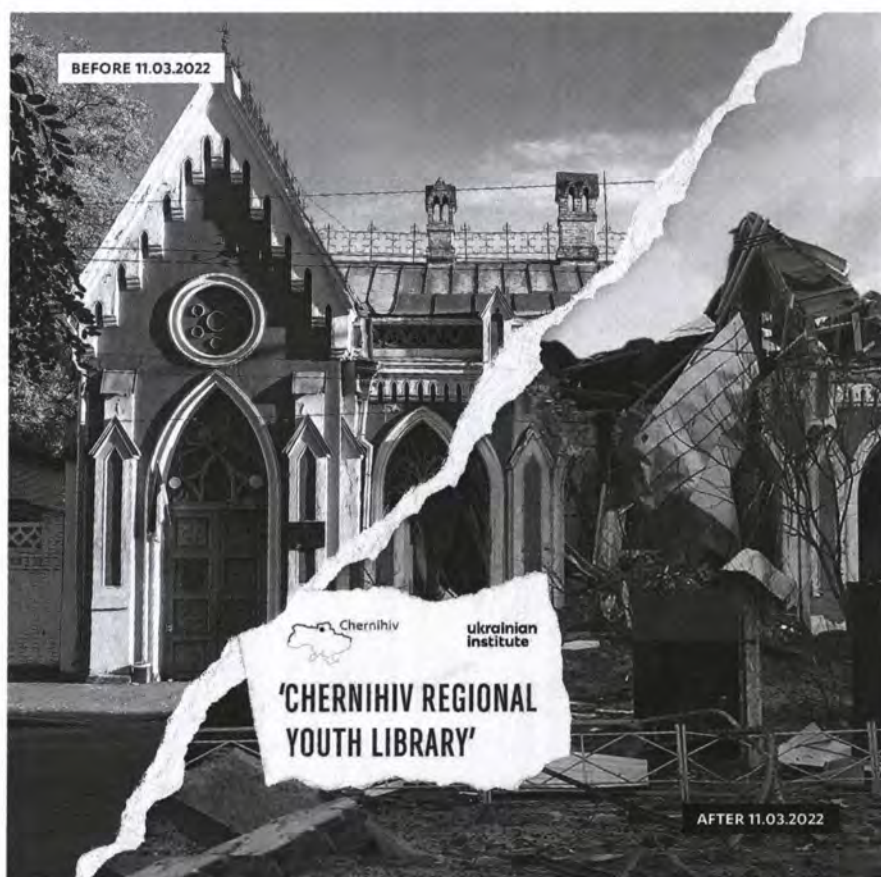
ukrainiečių grožine literatūra, kuriai Lietuvos leidyklos rodo didesnę dėmesį Rusijai pradėjus karą Ukrainoje. Leidžiama daugiau šios šalies autorių knygų, Ukrainos rašytojai yra dalyvavę Vilniaus knygų mugėse (Ksenija Zastavskaja, Hasha Šijan ir Andrejus Kurkovas, poetė Mariana Kijanovska, vertėjas ir kultūros tyrinėtojas Oleksandras Butsenko, kaligrafas Oleksijus Čekalas ir kiti). 2023 m. mugės logotipe ir erdvėse vyravo mėlyna ir geltona (Ukrainos vėliavos) spalvos, o pavadinime „700 eilučių laisvei“ natūraliai užkoduota Ukrainos tema.

Ukrainos ir Lietuvos istorijos sąsajos

Analogiškai – lietuviška tematika ir motyvai dažnai aptinkami ukrainiečių rašytojų kūryboje. Vakaruose dirbančio ukrainiečio istoriko Serhy Jekelčyk (g. 1966) knyga „Ukraina: modernios nacijos gimimas“ (2009, vertė Jurga Grunskienė) – pirmoji vakarietiška dramatiškos Ukrainos žemių istorijos ir modernios ukrainiečių nacijos kūrimo apžvalga. Knygos autorius pastebi, kad LDK laikotarpis Ukrainos istorijoje vertinamas labai palankiai, „kaip kultūrinės ir politinės laisvės tarpsnis prieš vėliau buvusius ilgus imperinės vergovės šimtmečius“, taip pat mato daug panašumų šių tautų istorijose: tautinis lietuvių bei ukrainiečių atbudimas, „kai šios tautos, laikydamosi liaudies tradicijų, kūrė aukštąją kultūrą ir pamažu atgavo savo miestus, kuriuose iki tol viešpatavo užsienio kalba <...>. Po Antrojo pasaulinio karo didžiausią galvos skausmą sovietiniam saugumui Vakarų Ukrainoje kėlė nacionalistai sukilėliai, o Lietuvoje „miško broliai“, Gorbačiovo reformų laikais Sąjūdis tapo Ukrainos liaudies fronto Rukh modeliu“. Pasak autoriaus, „narsi lietuvių kova už nacionalines teises ir respublikos suverenitetą buvo pavyz-

dys bei įkvėpimo šaltinis Ukrainos demokratijos aktyvistams. Panašiai ir šių dienų Ukrainos valstybė ruošiasi vieną dieną, sekama Lietuvos pavyzdžiu, įstoti į Europos Sąjungą. <...> Mūsų dienų ukrainiečiams apsilankymas Lietuvoje prilygsta kelionei laiko mašina – ten, kur Ukraina tikisi būti maždaug po dešimties ar dvidešimties metų, jei Oranžinės revoliucijos lyderių pažadai pagaliau būtų ištesėti. Kad ir kokia netobula šiuolaikinė Lietuva atrodo patiems lietuviams, ukrainiečiams ji – trokštama perspektyva. Kaip kadaise, taip ir šiais laikais sena draugė ir kaimynė teberodo pavyzdį“².

Žinomo Ukrainos istorinių romanų ir apysakų autoriaus Ivano Korsako (g. 1946) knyga „Karūnos deimanto paslaptis“ (2010, vertė Vasil Kapkan) – puikus pavyzdys, kaip galima paprastai sukurti intriguojantį ir vaizdingą pasakojimą, jungiantį Ukrainos ir Lietuvos istoriją. Knygoje pateikiama Jurijaus II-ojo – trečiojo Ukrainos karaliaus, Vilniaus įkūrėjo Gedimino žento – karūnos istorijos literatūrinė versija. Lietuvoje knyga pasirodė anksčiau nei Ukrainoje, nes buvo versta iš rankraščio. Pirmasis daugelio tarp tautinių literatūros premijų laureatas, Lučko garbės pilietis, 2011 m. šią knygą pristatydamas Vilniaus knygų mugėje, užsiminė, kad knygos idėja gimė jam, gyvenančiam netoli Liubarto pilies, parūpus sužinoti apie jos gyventojus ir jų svajones. Viena iš romano veikėjų – Sofija Vytautaitė, iškili asmenybė tiek Lietuvos, tiek Ukrainos istorijoje. Apie garsųjį jos tėvą Vytautą Didįjį prirašyta daug, o apie Sofiją – mažai, nors tuometinėje Europoje ji buvo viena iš labiausiai išsilavinusių moterų, mokėjo daug kalbų, nemažai keliavo. Sofijos asmenybė atskleidžiama pagrindinio herojaus istoriko akimis. Dirbdamas archyvaru Lucke, Liubarto pilyje, jis susiduria su mįslėmis, siekiančiomis

Regioninė Černihivo biblioteka (Ukrainos instituto nuotr.). Nuotr. Green Penguin Media

žilą LDK valdovų laikų senovę ir persipinančiomis su jaunosios kartos iššūkiais XX a. pr. Ukrainos valstybėje. Talentingai parašytoje knygoje skaitytojas sužinos apie Kijevo Rusios ir LDK reikšmingus įvykius bei apie XX a. pradžios ukrainiečių siekį sukurti nepriklausomos Ukrainos valstybę.

Lietuviškos tematikos gausu ir žinomos rašytojos, dainų tekstų autorės, tarptautinio pripažinimo sulaukusios scenaristės Ksenijos Zastavskajos (tikroji pavardė – Oksana Prysiažniuk) kūryboje. Autorė rašo: „Lietuviai – šaunuoliai. Tiek laiko priešinosi. O paskui pirmieji ištrūko iš šio jungo, kurį vadino Sovietų Sąjunga. Per okupacijos metus išlaikė ir kultūrą, ir kalbą, ir tradicijas. Į Europos Sąjungą ir NATO įstojo. O mes vos šliaužiame...“³ Romanas „Meilės talismanas“ (2015, vertė Arvydas Valionis) – išskirtinai lietuviškos tematikos istorinis kūrinys (originalus pavadinimas

Jantarnaja saga) parašytas 2012 m. ir pasiūlytas išleisti Maskvos leidykloms, kurios jį pavadino „istoriškai klaidingu“. Tą tiesą, kurios bijojo ir kurią kruopščiai bei ilgai slėpė sovietiniai istorikai, sužino knygos skaitytojai. Romano ištakos veda į 2010-uosius metus, kai jo autorė lankėsi Lietuvoje, kur ją sudomino 1940 ir 1990 metais čia vykę įvykiai ir sužavėjo lietuviškoji mitologija, istorija bei etninė kultūra. Knygoje pasakojama paini ir tragiška lietuvių ir Klaipėdos vokiečių dukros, kurios prototipu tapo pačios autorės senelės, gyvenusios Vakarų Ukrainoje ir patyrusios sovietinės valdžios kūrime žiaurumus bei Sibiro tremtį, gyvenimo istorija. Merginos žodžiais, „gyvenime visko yra saikingai: džiaugsmo ir kančios, laimės ir kentėjimų, ištikimybės ir išdavysčių... Ir tik meilės nebūna per daug. Gyvenimas negali būti giedras ir visada džiugus“⁴. Rašydama šią knygą, autorė, kurios kūrybą vienija

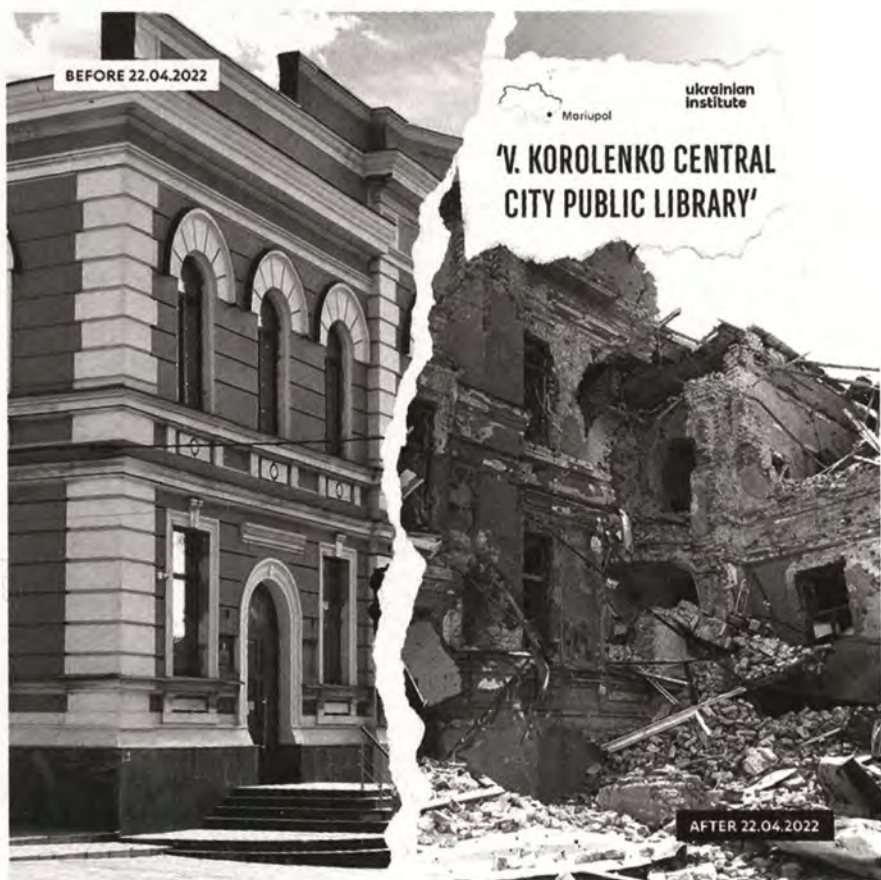
meilės tematika, net negalvojo, kad istorija pasikartos, „kad XXI a. pradžioje prasidės karas ir mano šalis patirs agresiją“. Kitame rašytojos romane „Likimų labirintas“ (2016, vertė A. Valionis) aprašomi politinio smurto ir tremčių sudaužytų šeimų likimai Vakarų Ukrainoje po 1939 m. okupacijos. Tris savo genealoginių šaknų ieškančias bendravardes moteris – lenkę, ukrainietę ir lietuvę – vienija nuoširdumo, valios ir žmoniškumo jungtys. Ši knyga – tarsi himnas motinos meilei ir skirtingų tautybių moterų draugystei.

Lietuviškų motyvų aptinkama ir vieno žinomiausių ukrainiečių rašytojų – Andrejaus Kurkovo (g. 1961) – knygose. Jo kūriniai išversti į 37 kalbas ir išleisti 65 šalyse, o straipsniai publikuojami įtakingiausiuose pasaulio leidiniuose, kur A. Kurkovas vienų pavadinamas šių dienų Bulgakovu, kitų – ukrainietišku Murakami. Ant šio rašytojo knygos „Šengeno istorija“ (2018, vertė Zita Marienė) viršelio, po pavadinimu, rašoma, jog tai „romanas apie Lietuvą, Europą ir Kuketį, apie meilę tėvynei ir artimui“. Skaitant knygą prieš akis iškyla autentiški lietuviškos kasdienybės vaizdai: nuošalus vienkiemis, provincijos kavinukė, nepravažiuojami kaimo keliai, kurių tikroviškumas kelia abejonių, kad knygos autorius yra ukrainietis, o ne lietuvis. Knygoje daug dėmesio skiriama lietuviškoms tradicijoms, subtiliems lietuvių charakterio ypatumams. Romano veiksmas vyksta Lietuvoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. Pagrindiniai veikėjai – lietuviai jaunuoliai, kuriems Lietuvai tapus visateise bevizio judėjimo Europoje nare, atsivėrusios sienos pateikia daugybę naujų iššūkių ir atradimų. Pasak A. Kurkovo, „pro pakeltus Šengeno šlagbaumus tūkstančiai lietuvių išvyko sutirpti bendrame Europos kultūros buljone“⁵. 2007 m. gruodžio 20 d. vakarą kaimo vien-

kiemyje prie Anykščių vykusiame muzikos festivalyje susitikę trys jaunų lietuvių poros laukia vidurnakčio, kada bus atverti vartai į naujų galimybių kupiną pasaulį. Knygos autorius šiame momente įveda dar vieną veikėją, kuris pirmasis be paso pereina Lietuvos–Lenkijos sieną ir klajodamas po Europą stengiasi savo veiksmais ir patarimais padėti lietuviams, patekusiems į bėdą: „Žinai ką, – kreipėsi į jį Kukutis. – Aš tau pasakysiu vieną paslaptį, kuri paskui tau gyvenime ne kartą padės. <...> Viską, ką tikrai galima susukti, būtinai reikia susukti. Ir valgi, ir drabužį. Valgis greičiau lenda į burną, o drabužį lengviau vežiotis!“⁶ Rašytojas šį keistą energingą senuką su medine koja pavadino Kukučiu neatsitiktinai – tas vardas asocijuojasi su lietuvių poeto Marcelijaus Martinaičio „Kukučio baladžių“ personažu, o knyga dedikuota jos autoriui.

Istoriniai faktai neeilinių įvykių liudytojų ir vaikų lūpomis

Ukrainos likimui neabejinga rašytoja, žurnalistė, gimusi Ukrainoje, bet gyvenanti ir dirbanti tėvo gimtinėje, Baltarusijoje, – Svetlana Aleksijevič (g. 1948). Gimusi pokario (II pasaulinis karas 1939–1945) metais šalyje, kurios gyventojams teko ypač skaudžiai išgyventi karą ir ilgai gydyti jo žaizdas, tą laikmetį ypač įtaigiai atskleidžia romanu–išpažintimi „Paskutiniai liudytojai“ (2020, vertė Alma Lapinskienė). Autorė kuria didžiąją šalies istoriją remdamasi Antrojo pasaulinio karo metais Rusijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje gyvenusių vaikų skaudžiais prisiminimais. Istorijos, pateiktos iš vaikų lūpų, leidžia jautriai, be jokių pašalinių nuostatų išgirsti tiesą, kad jie prarado ne tik namus, tėvus, brolius, seseris, bet ir vaikystę.

V. Korolenkos centrinė biblioteka Mariupolyje (Ukrainos instituto nuotr.).
Nuotr. Green Penguin Media

Knygoje vaikų įspūdžius autorė perteikia vaizdais, kvapais ir fotoalbumo nuotraukose užfiksuotomis akimirkomis. Visus pasakojimus jungia baimės jausmas, tolygus jausmui, šiandien virpančiam kiekvieno ukrainiečio vaiko širdyje.

Baimės ir nerimo sklidina ir kita S. Aleksijevič knyga „Černobylio malda“ (2015, vertė A. Lapinskienė), už kurią jos autorei 2015 m. suteikta Nobelio literatūros premija („už daugiabalsį prozos skambesį, kančios ir narsumo įamžinimą“). Ši knyga – ne tik apie didžiausią XX a. technologijos katastrofą pasaulyje, įvykusią Ukrainoje, netoli Baltarusijos sienos, esančioje Černobylio atominėje elektrinėje (1986 metų balandžio 26 d. 1 val. 23 min. 58 sekundės), bet ir apie tai, kaip gyventi žemėje po jos. Knygoje atskleidžiami avarijos likviduotojų, gelbėtojų, medikų, gaisrininkų, kariškių ir jų artimųjų, vietos gyventojų suluošinti gyvenimai ir

likimai. Ir baimė dėl ateities – pasak specialistų, tiriančių katastrofos pasekmes, visiškai likviduoti jas gali prireikti iki 100 metų, o paskubomis „palaidoti“ reaktoriaus likučiai kelia abejonių dėl saugumo.

Į tragiškus įvykius Černobylyje sugrąžina ir šiandien Vokietijoje gyvenančios, kritikų įvardijamos vienu gaiviausių šiuolaikinės ukrainiečių literatūros balsų, – Alinos Bronsky (g. 1978) romanas „Paskutinė babos Dunjos meilė“ (2019, vertė Vytenė Saunoriūtė-Muschick). Šios autorės kūrinuose nagrinėjamos asmens tapatybės ir namų, atskirties ir bendruomeniškumo temos, kurios siejasi ir su pačios autorės emigrantiška patirtimi. Pagrindinės knygos veikėjos babos Dunjos negąsdina įspėjimai apie aukštą radiacijos lygį jos gimtajame kaime, į kurį ji ruošiasi grįžti kartu su keletu kaimynų, kurie taip pat tikisi, kad bus galima gyventi taip, kaip jie patys norės.

Kyjivo vaizdai nuo pilies kalno, 2010 m. Nuotr. Zenono Anušausko

O nori jie paprastų dalykų: nepagydoma liga sergantis vyras svajoja suptis hamake ir skaityti eilėraščius apie meilę, buvusi melžėja siekia suvilioti beveik šimtametį senuką, o baba – gyventi savo gimtinėje ir rašyti laiškus Vokietijoje gyvenančiai dukrai. Nutylėdama tragedijos mastą, Bronsky siūlo mums pažvelgti į paprastų žmonių gyvenimą ant radioaktyvios bedugnės krašto“ (*Kirkus Reviews*). Romane su šypsena ir lengva ironija vaizduojamas iš praeities prikeltas nebeegzistuojantis „sovietinis“ pasaulis, „Bronsky sukūrė istoriją, kurioje netrūksta humoro, tragedijos ir triumfo“⁷.

Pastarojo dešimtmečio įvykiai Ukrainoje

Apie karą Donbase (2014 m. vasario mėn. prasidėjęs karas tarp Ukrainos ginkluotųjų pajėgų ir prorusiškųjų separatistų) knygoje „Internatas“ (2021, vertė Vytas Dekšnys) rašo šiuolaikinis ukrainiečių prozininkas, poetas, publicistas,

literatūros renginių, roko koncertų, teatralizuotų performansų ir pilietinio nepaklusnumo akcijų organizatorius Serhij Žadan (g. 1974). Knyga paremta tikra istorija, kurioje pasakojama ukrainiečių kalbos mokytojo kelionė per fronto liniją pasiimti sūnėno iš internato. Kelyje jis mato nuniokotus miestus ir miestelius, sutinka ginkluotus kareivius ir be namų likusius žmones. Kiekvienas jų turi savo nuomonę apie tai, kas vyksta, ir mokytojas priverstas permąstyti savo pažiūras bei pasirinkti, į kurią pusę stoti, nors tiesą rasti yra sunku...

Jau minėto ukrainiečių rašytojo A. Kurkovo knygoje „Maidano dienoraštis“ (2015, vertė Austėja Merkevičiūtė) atsispindi gyva, istoriniais įvykiais ir žmogiškais išgyvenimais paremta istorija, pateikta dienoraščio forma, kurio pirmas įrašas datuotas 2013 m. lapkričio 21-ąja – Maidano įvykių diena. Taikūs ir antivyriausybiniai protestai bei mūšiai fiksuojami per asmeninę supratimo ir emocijų prizmę. Kny-

gos autorius geba sujungti į visumą svarbius istorinius įvykius ir paprastą kasdienį gyvenimą. Skaitytojas kartu su autoriumi išgyvena Maidano revoliuciją, prezidento Viktoro Janukovyčiaus nušalinimą, Krymo aneksiją ir drauge šeimyniškai dalyvauja autoriaus sūnaus 11-ajame gimtadienyje, sodina bulves kaime, kartu su rašytojo mama važiuoja į ligoninę daryti kardiogramos... „Aš renkuosi kasdienes, bet jau savaimė absurdiškas situacijas ir jas išplėtoju. Mano atspirties taškas – mūsų gyvenimas“, sako rašytojas⁸.

O gyvenimas būna visoks. Kelių ukrainiečių kartų istorija pasakojama vienos žymiausių naujausios, vadinamosios „postčernobylinės“ ukrainiečių literatūros kūrėjų – Oksanos Zabuzhko (g. 1960) romane „Užmirštų „sekretų“ muziejus“ (2022, vertė Zita Marienė). Šią knygą Šveicarijos laikraštis *Tages Anzeiger* 2019 m. įtraukė į geriausių XXI a. pasaulio romanų dvidešimtuką. Romanas tituluotas Ukrainos 2010 m.

knyga, apdovanotas Vidurio Europos literatūros premija *Angelus* (2013) ir Nacionaline T. Ševčenkos premija (2019). Dramatiškos meilės ir aistrų, draugystės ir mirties istorijos apima septynis dešimtmečius – nuo Ukrainos pokario kovų iki Oranžinės revoliucijos. Knygos centre – trys moterys, kurias sieja praeities paslaptys. Garsiai televizijos žurnalistei atsitiktinai radus seną Ukrainos sukilėlių armijos kovotojos Olenos Dovhan, 1947 m. nužudytos Stalino agentų, nuotrauką, kyla idėja kurti dokumentinį filmą apie šios moters likimą. Mergina tarsi atidaro Pandoros skrynią ne nenumanydama, kaip tai pakeis ir jos pačios gyvenimą...

Istorinius įvykius, skaudžiai palietusius žmonių gyvenimus, aprašo ukrainiečių kilmės rašytoja Natascha Wodin (g. 1945), gimusi Bavarijoje, perkeltųjų iš Ukrainos asmenų priverstiniais darbams šeimoje

ir iki šiol gyvenanti Vokietijoje. Ji sukūrė romaną „Kilusi iš Mariupolio“ (2018, vertė Živilė Gapšienė), 2017 m. pelniusį prestižinę Leipcigo knygų mugės premiją. Šis įtraukiantis biografinis romanas per asmeninę istoriją atskleidžia knygoje minimų istorinių įvykių reikšmę konkretaus žmogaus gyvenimui. Autorė, ilgą laiką jautusi neturinti nei praeities, nei ateities, šioje knygoje jautriai pasakoja tragišką savo mamos istoriją (būdama 36-erių jos motina, neapkentusi smurtautojo tėvo, nusiskandino, o mergaitė pateko į vaikų namus), glaudžiai susijusią su Ukraina draskiusiomis negandomis ir jų pasekmėmis (tūkstančiai Rytų Europos žmonių, kurie buvo priversti palikti savo namus ir dirbti Vokietijoje). Romano autorė į vieną mozaiką sulipdo giminaičių gyvenimų istorijas, bando prisijaukinti kadaise klestėjusį gimtąjį Mariupolio miestą, kuriame niekada nebuvo ir

kuris dabar kenčia dėl besitęsiančio istorinio konflikto. Rašytojos sprendimas leisti kalbėti nenudailintiems žmonių gyvenimams, pripažįstant ir ne visai malonius faktus, lemia romano vertę.

Žinomas publicistas ir televizijos žurnalistas, televizijos ir internetinių kanalų autorius ir redaktorius, politinis apžvalgininkas, parašęs publicistines knygas apie Viktoro Juščenkos, Julijos Tymošenko ir Viktoro Janukovyčiaus komandas ir aplinką – Serhijus Rudenko (g. 1970) knygos „Zelenskis“ (2022, vertė Jovita Liutkutė) paskutinį skyrių parašė būdamas slėptuvėje, Rusijos kariuomenei raketomis apšaudant Ukrainą. Ši knyga skirta šeštajam Ukrainos prezidentui Volodymyrui Zelenskiui. Pirmojoje ir kol kas vienintelėje prezidento biografijoje atsispindi visas nueitas jo kelias – pradedant vaikyste ir baigiant Rusijos–Ukrainos karu.

Kur būta pilies... Ukraina, 2010 m. Nuotr. Lino Senkaus

Pasakojama, kaip V. Zelenskis atėjo į valdžią, kaip sąžiningai pasiekė pergalę 2019 m. Ukrainos prezidento rinkimuose, taip pat atvirai – ir apie patirtas nesėkmes. Tai istorija žmogaus, aktoriaus, kuris, neturėdamas politinės patirties ir reikalingų žinių, anksčiau pasaulio valstybių vadovų sutikto su lengva pašaipa, o šiandien sutinkamo pagarbiai ir su plojimais.

Aktualijos skirtingais kampais

Šiuolaikiniai ukrainiečių autoriai savo kūryboje, be istorijos ir meilės temų, paliečia ir kitas, ne mažiau įdomias bei aktualias temas. Romanas „Karbidas“ (2021, vertė Donata Rinkevičienė) – apie kontrabandą, idealizmą ir pragmatizmą, apie moderniąją Europą ir tuos, kurie veržiasi į ją. Jo autorius – žinomas ukrainiečių rašytojas, poetas, eseistas, vertėjas Andrij Liubka (g. 1987). Šiame nuotaikingame romane pasakojama apie patriotizmą ir integraciją, apie buvusios Austrijos–Vengrijos imperijos tautų istoriją ir santykius. Pagrindinis knygos veikėjas, istorijos mokytojas – nacionalistas patriotas sugalvoja iškasti tunelį, kuriuo tautiečiai išeitų į Europą ir lengvai, nors ir nelegaliai, integruotųsi į Europos Sąjungą. Graudžiai juokingas siužetas stebina išraiškingais charakteriais ir realistinėmis detalėmis. „Įvairių nusikaltėlių: sukčių – prekyautojų žmonių organais, narkotikų platinotojų – veikla aprašyta taip išsamiai, kad tirdami nusikaltimus ar rašydami žiniasklaidos straipsnius bet kuris tyrėjas ar žurnalistas gali cituoti romaną kaip dokumentą“ (Sviatoslav Pomerancev)⁹.

Filosofiniame fantasmagoriniame A. Kurkovo romane „Bikfordo pasaulis“ (2015, vertė Jonė Ramunytė) autorius siekia perprasti sovietinį mentalitetą ir protu nesuvokiamą

jų meilę karui. Romanas turi kelias siužetines linijas ir sunkiai telpa į žanro rėmus. Jo centre – per taigą keliaujantis jūreivis, po penkerių tarnybos Japonijos jūroje metų apleidęs baržą, bet bijantis būti apšauktas dezertyru, todėl uoliai tempiantis paskui save pririštą Bikfordo virvelę, besitęsiančią nuo jo suniokotos baržos. Pasiryžęs pristatyti ją savo viršininkams, jūreivis keliauja ne tik per taigą ir Uralo kalnus, bet ir per laiką, nesuvokdamas, ar karas jau baigėsi, ar dar ne. Atsakymo jam neduoda ir kelyje sutikti keisti personažai: išprotėjęs generolas, dvylika metų besislapstantis nuo nematomų priešų, politruko vadovaujamas buvęs Maskvos simfoninis orkestras, kasdien repetuojantis „Entuziastų maršą“, taigoje pasiklydusio lėktuvų pakilimo tako sargas ir niūrus miestas bei jo gyventojai kas rytas, aidint sirenai, kaip kareiviai traukiantys į darbą. Ši siurrealistinė knyga aktuali ir šiandien, kai Putinas, siekdamas pateisinti savo agresiją, griebiasi pseudoistorinių naratyvų.

Satyrinėje A. Kurkovo knygoje „Iškyla ant ledo“ (2022, vertė Aira Nekrašaitė) šalia autoriaus kūrybai būdingo siurrealizmo yra daug trilerio elementų, būtinių fantastikos ir gero humoro. Istorija pasakoja apie Ukrainą pirmaisiais savarankiškos šalies metais, kai šalyje klestėjo nusikalstamumas ir korupcija. Knygos personažas – nevykėlis rašytojas, gyvenantis su pingvinu Miša, kurį pasiėmė iš bankrutuojančio ir gyvūnų negalinčio išmaitinti zoologijos sodo. Jis rašo tik nekrologus laikraščiuose, bet ne mirusiems, o gyviems žmonėms. Makabriška idėja pateisinama tuo, kad neramiais laikais daug žmonių miršta netikėtai, todėl tikslinga turėti parengtus iš anksto žymesnių žmonių nekrologus. Kai staiga pradėjo mirti visi žmonės, kuriems jie buvo skirti, patį nekrologų kūrėją

visur ima lydėti mirtinas pavojus... Knygoje vaizduojamas laikotarpis daug kam primena neramius pirmuosius nepriklausomybės metus Lietuvoje: „Žinai, – tęsė Sergejus, – turėjau tokį bičiulį mėsininką, jis visada sakydavo: „Išgerkime už tai, kad nebūtų blogiau. Geriau jau buvo. <...> Gyvenimas – tai kelias, ir jei eini aplinkkeliais, per daug nesigilindamas, jis pasirodys ilgesnis. O ilgas kelias – tai ilgas gyvenimas. Tai kaip tik tas atvejis, kai procesas svarbiau už rezultatą, juk galutinis gyvenimo rezultatas visada vienas ir tas pats – mirtis“¹⁰.

Jau minėto vieno ryškiausių jauniosios ukrainiečių literatūros autorių S. Žadano knyga „Anarchy in UKR“ (2006, vertė Vytas Dekšnys) skirta šių dienų jaunimui. Knygos pavadinime slypi aliuzija į garsios pankroko grupės „Sex Pistols“ diską „Anarchy in the UK“. Knygos stilius – šurkštus ir atviras, šiek tiek šokiruojantis, tiksliai perteikiantis šiuolaikinio jaunimo tikrovę. Čia susipina kasdienybė su nostalgija ir socialiniu nerimu, pankiškomis klajonėmis ir priklausomybėmis, meilės nuotykiams ir tapatybės paieškomis.

Didžiojoje Britanijoje gyvenančios ukrainiečių kilmės rašytojos Marinos Lewyckos (g. 1946) gyvenimiška ir smagi, išminties ir švelnumo kupina knyga „Trumpa ukrainietiška traktorių istorija“ (2006, vertė Simona Kaziukonytė) – apie emigrantų šeimos nuotykius, senatvės bėdas ir džiaugsmus. Pagrindinė knygos veikėja – žavi atvykėlė iš Ukrainos, sudrumstusi visos šeimynos gyvenimą. Neseniai tapęs našliu, 84-erių metų tėvas praneša dukroms apie savo ketinimus vėl vesti 36-erių metų moterį iš Ukrainos, siekiančią prabangiai gyventi Vakaruose. Senukas irgi turi svajonę – jis rašo ukrainietišką traktorių istoriją.

Istorinės ekspedicijos „Lietuva ir Ukraina – krantai 2010“ LDK Vyčio vėliava Ukrainos saulėgrąžų lauke pakeliui į Juodąją jūrą.
Algimanto Birbilo nuotraukoje – straipsnio autorė

Ukraina kitų tautų rašytojų žvilgsniu

Apie šių dienų įvykius Ukrainoje rašo ne tik patys ukrainiečiai. Knygos „Donbaso džiazas“ autorius (2022) – kino kūrėjas, vertėjas, žurnalistas ir visuomenininkas Jon Ohman (g. 1965) yra švedų kilmės Lietuvos pilietis, tačiau nuo 2014 m. jis kaip savanoris dalyvavo karo veiksmuose Ukrainos Donbaso regione, telkė ir asmeniškai ne kartą gabenio paramą į frontą. Knygoje autorius aprašo savo atvykimo į Lietuvą aplinkybes, savitu žvilgsniu pažvelgia į mūsų ir kaimyninių šalių pasipriešinimo okupacijai kovų istoriją. Knyga, parašyta autoriui negimtąja lietuvių kalba – autentiška ir nuoširdi, spinduliuojanti meile Ukrainai ir jos piliečiams. Pasak prezidentės Dalios Grybauskaitės, ji „primena, kas mums yra Ukraina, skatina palaikyti ir suprasti kovotojus, kurie Rytų Ukrainoje gina savo ir mūsų laisvę.“ Pasak autoriaus, „teko būti

apšaudytam rusų separatistų, pajusti mirties baimę, būti apsuptam juodo nevilties šešėlio. Bet taip pat teko ragauti ryžto ir ištvermės vaisių, be to, aiškiai suvokti, kas yra tikroji laisvės kova ir kaip ji turi būti vedama. Ukrainoje per savo išgyvenimus, žvelgdamas pro karo marazmo prizmę ir bendraudamas su ten kojojančiais žmonėmis, pradėjau suprasti, ką reiškia „hibridinis karas“. Tai – visiškas džiazas. Ši knyga yra mano signalas, kad mes Lietuvoje, norime ar nenorime, privalome tai suprasti. Ir išmokti džiazuoti“¹¹.

Kaip džiazas skamba ir lietuvių žurnalisto, pelniusio nacionalinių ir tarptautinių apdovanojimų, tarp kurių – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino medalis (2018) – Dovydo Pancerovo (g. 1987) knyga „Kiborgų žemė“ (2017), kurios pavadinimas siejamas su „kiborgais“ vadintais, 2014 m. prorusiškų separatistų užimtą Donecko oro uostą gynusiais ukrainiečiais. Bestselleriu

tapusioje debiutinėje knygoje jaunas reporteris aprašo tai, kam buvo nepasiruošęs, bet turėjo pereiti. Autorius stengiasi parodyti, koks menkas yra žmogus istorinio konflikto akivaizdoje, priverčia susimąstyti ir nesureikšminti kasdienių smulkmenų. Knygą „galima skaityti bei interpretuoti kaip pasakojimą apie jauno žmogaus, ieškojusio didžiojo gyvenimo nuotykių ir atsidūrusio kažko tokio epicentre, vidines transformacijas; kaip žurnalistinį reportažą apie 2014-ųjų revoliuciją Ukrainoje ir Rusijos karinę agresiją šios valstybės atžvilgiu; kaip antropologinį šaltinį, kuriame išryškėja istorijos *force majeure* veikimo zonoje atsidūrusių žmonių veidai, poelgiai, mintys, emocijos; kaip publicistinį tekstą, kuris atskleidžia slinktis Lietuvos viešojoje erdvėje ir visuomenės savivokoj“ (Aurimas Švedas)¹². 2022-ųjų kovą, Rusijos armijai puolant Kyjivą, žurnalistas D. Pancerovas vėl iškeliauja į kariaujančią

Ukrainą ir fiksuoja nuo karo bėgančių ukrainiečių ir jiems talkinančių lietuvių kasdienybę – šiais faktais papildyta trečioji knygos laida.

Plačiau apie minėtus „kiborgus“ ir simbolinį mūšį dėl Ukrainos nepriklausomybės – Donecko aerouosto apgultį ir praradimą – rašoma Suomijoje gimusio rusų kilmės rašytojo Sergejaus Loiko (g. 1953 Suomijoje) romane „Oro uostas“ (2016, vertė Vytautas Leščinskas). Buvęs *Los Angeles Times* karo korespondentas nacionaliniu ir pasauliniu bestselleriu tapusią, autoriaus nuotraukomis iliustruotą knygą 2016 m. pristatė Vilniaus knygų mugėje. S. Loiko buvo vienintelis užsienio žurnalistas ir fotografas, kuriam 2014 m. pavyko patekti į sugriautą oro uostą ir keletą dienų praleisti drauge su narsiais jo gynėjais. Ukrainiečių netektis išgyvenantis kaip savo paties dramą knygos herojus, amerikiečių fotografas (autoriaus prototipas), remdamasis

savo įspūdžiais, pasakoja oro uosto gynybos epopėją, trukusią ilgiau kaip 242 dienas. Kitame S. Loiko romane „Reisas“ (2018, vertė Kazys Uscila) juntami Donbaso karo atgarsiai ir pasakojama istorija, taip pat paremta tikrais įvykiais. Pagrindinis knygos veikėjas kartu su amerikiečių žurnaliste aiškinasi savo šeimos – žmonos ir dviejų mažamečių dukterų, skridusių virš separatistų kontroliuojamos Rytų Ukrainos numuštu keleiviniu lėktuvu „Boeing“ – žūties aplinkybes. Knyga atveria ir patvirtina tiesą, kad karas visada paliečia ir taikius gyventojus, nepasigaili nei vaikų, nei moterų...

Ukrainiečių rašytojų knygos vaikams

Į lietuvių kalbą išverstų ukrainiečių autorių knygų, skirtų vaikams, galima rasti ir Rokiškio J. Keliuočio viešojoje bibliotekoje. Nuo patiems mažiausiems skaitytojams patiksiančios ukrainiečių pasakų knygelės

„Stebuklinga pirštinė“ (2020, vertė Dominykas Urbas), kurioje sekamos istorijos apie miško gyvūnus, nusprendusius drauge apsigyventi miške, senio pamestoje pirštinėje. Stebuklai patinka tiek vaikams, tiek suaugusiems, todėl ši knyga tiks ir vieniems, ir kitiems.

Šeiminio ukrainiečių rašytojų dueto – Marynos (g. 1968) ir Sergijaus (g. 1945) Djačenko – knygos, skirtos paaugliams, populiaros ne tik tėvynėje, bet ir kitose šalyse. Trilogijos pirmojoje dalyje „Karalystės raktas“ (2014, vertė Dominykas Urbas) pasakojami 13-metės Kyjivo moksleivės nuotykių Karalystėje. Mergaitė, mokykloje laikyta pilka eiline pelyte, tampa burtininke, tarnaujančia karaliui Oberonui. Ji turi daug draugų bei priešų ir keliauja su naujos vietos vis ieškančia Karalyste. Drauge joms tenka įveikti daug pavojų, patirti nuotykių ir sužinoti, kad žmogus atsako ne tik už save, bet ir

Lucko pilis, 2010 m. Nuotr. Algimanto Birbilo

už tuos, kuriuos myli (aliuzija į A. de Sent Egziuperi „Mažąjį prinčą“).

Romana Romanyšyn (g. 1984) ir Andrijus Lesivas (g. 1984) – ukrainiečių autoriai, drauge sukūrę ne vieną pasaulyje įvertintą kūrinį, 2022 m. lankėsi Lietuvoje, kur pristatė bene žymiausią savo darbą – pažintinę edukacinę 8–12 metų skaitytojams skirtą dviejų dalių knygą apie regą ir klausą („Taip aš matau“ ir „Garsiai, tyliai, kuždomis“, 2021, vertė D. Rinkevičienė). Šie leidiniai yra išversti į 25 kalbas, 2018 m. pelnė

prestižinį „Bologna Ragazzi“ apdovanojimą negrožinės literatūros kategorijoje. Knygose autoriai kviečia kūrybiškai ir atidžiai pažvelgti į jusles ir parodo, kokią didžiulę reikšmę klausia ir rega turi mūsų kasdieniame gyvenime. Kitoje jų knygoje „Kaip Karas pakeitė Rondą“ (2022 m., vertė D. Rinkevičienė) jautriai pasakojama apie ypatingą, žydintį Rondo miestą, kurios gyventojai – trapūs ir gležni kaip gėlės. Jie puoselėja sodus ir parkus, dainuoja, piešia ir kuria poeziją. Viskas pasikeičia, kai

vieną dieną ateina juodas, baisus Karas, prieš kurį stoja trys narsūs draugai. Iš pradžių jie taikosi į priešų širdį, bet paskui supranta, kad Karas neturi širdies...

Pasak šių autorių dueto, ukrainiečiai „nepaisant to, kad vyksta karas, veržiasi link žydro dangaus“¹³. Tai, kas šiandien vyksta Ukrainoje – ne pasaka, bet norisi tikėti gražia ir laiminga pabaiga po taikiu dangumi. Tikėti, kad dar daug šviesių istorijų nuguls ne vienos knygos puslapiuose ir abiejų tautų istorijoje.

Nuorodos

¹ <https://www.vle.lt/straipsnis/ukrainos-literatura/>

² <https://www.pozicija.org/vytautas-sinica-visada-buvome-pavyzdziu-ukrainieciams-bet-siandien-viskas-atvirksčiai/>

³ Zastavskaja, Ksenija. *Likimų labirintas*. – Vilnius: Homo liber, 2016. 186 p.

⁴ <https://www.naudotosknygos.lt/knygos/meiles-talismanas>

⁵ <https://alkas.lt/2016/12/01/susitikimas-su-ukrainieciu-rasytoju-andrejumi-kurkovu/>

⁶ Andrei Kurkov. *Šengeno istorija*. – Vilnius: Alma littera, 2018. 84 p.

⁷ <https://www.patogupirkti.lt/knyga/paskutine-babos-dunjos-meile.html>

⁸ <https://www.patogupirkti.lt/knyga/internatas.html>

⁹ <https://www.sofoklis.lt/karbidas>

¹⁰ [https://www.mainuklubas.lt/iskyla-](https://www.mainuklubas.lt/iskyla-ant-ledo-pasalinio-mirtis-2/)

[ant-ledo-pasalinio-mirtis-2/](https://www.mainuklubas.lt/iskyla-ant-ledo-pasalinio-mirtis-2/)

¹¹ <https://www.knygos.lt/lt/knygos/donbaso-dziazas/>

¹² <https://almalittera.lt/products/kiborgu-zeme>

¹³ <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/ukrainieciu-rasytojai-r-romansin-ir-a-lesivas-nepaisant-to-kad-vyksta-karas-verziames-link-zydro-dangaus-286-1940666?copied&copied>

Kiti šaltiniai

<https://www.knygos.lt/lt/knygos/likimu-labirintas/>

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/pagrobta-ir-nuzudyta-paaiskejo-charkivo-srityje-dingusio-vaiku-rasytojo-v-vakulenkos-likimas-57-1972030?copied>

<https://www.vle.lt/straipsnis/ukrainos-santykiai-su-lietuva/>

<https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nuo-karo-pradzios-leidyklos-isleido-apie-40-su-ukraina-susijusiu-knygu-1114539>

<https://www.patogupirkti.lt/knyga/ukraina-modernios-nacijos-gimimas.html>

<https://www.naudotosknygos.lt/knygos/karunos-deimanto-paslaptis>

<https://www.bernardinai.lt/2018-09-29-sengeno-istorijos-pamokos/>

<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/knygos-recenzija-sengeno-istorijos-pamokos-286-1040050?copie>

<https://www.knygos.lt/lt/knygos/pasakutinieji-liudytojai--1989--w7q4/>

<https://www.patogupirkti.lt/knyga/cernobylio-malda-ateities-kronika.html>

<https://www.keistoteka.lt/skaitytos-knygos/grozine-literatura/detektyvai/iskyla-ant-ledo-pasalinio-mirtis-29004-0>

<https://www.pegasas.lt/uzmirsetu-sekretu-muziejus-1113815/?fromkk=1>

<https://www.knygos.lt/lt/knygos/kilusi-is-mariupolio/>

<https://almalittera.lt/products/zeleniskis>

<https://www.pegasas.lt/bikfordo-pasaulis-2191097/>

<https://www.knygos.lt/lt/knygos/anarchy-in-the-ukr/>

<https://www.patogupirkti.lt/knyga/trumpa-ukrainietiska-traktoriu-istorija.html>

<https://almalittera.lt/products/kiborgu-zeme>

<https://elvislab.lt/leidiniai/10116>

<https://www.patogupirkti.lt/knyga/reisas.html>

<https://www.patogupirkti.lt/knyga/stebuklinga-pirstine.html>

<https://www.knygos.lt/lt/knygos/karalystes-raktas/>

<https://www.zurnalasmetai.lt/?p=17220>

<https://thestrrip.ru/lt/lico/izvestnye-ukrainskie-pisateli-i-poety-spisok-sovremennyh-ukrainskih>

<https://lla.lt/lt/naujienos/407-ukrainieciu-rasytoju-knygos-lietuviu-kalba>

<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/ukrainieciu-poezijos-antologija-isvertes-antanas-a-jo-nynas-poetinis-zodis-iskyvena-karus-ir-katastrofas-286-1981102>

<https://www.lnb.lt/vaiku-naujienos/8284-pazinkime-ukrainieciu-vaiku-literatura>

<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/renginiai/ciniskas-okupantu-elgesys-su-paveldu-susprog-dinti-teatrai-muziejai-bibliotekos-29-1934296?copied>

Miškininkas, vyndarys Raimundas Nagelė apie gamtos stebuklus, Suvainiškį ir spurdančią laimę

REDA KISELYTĖ

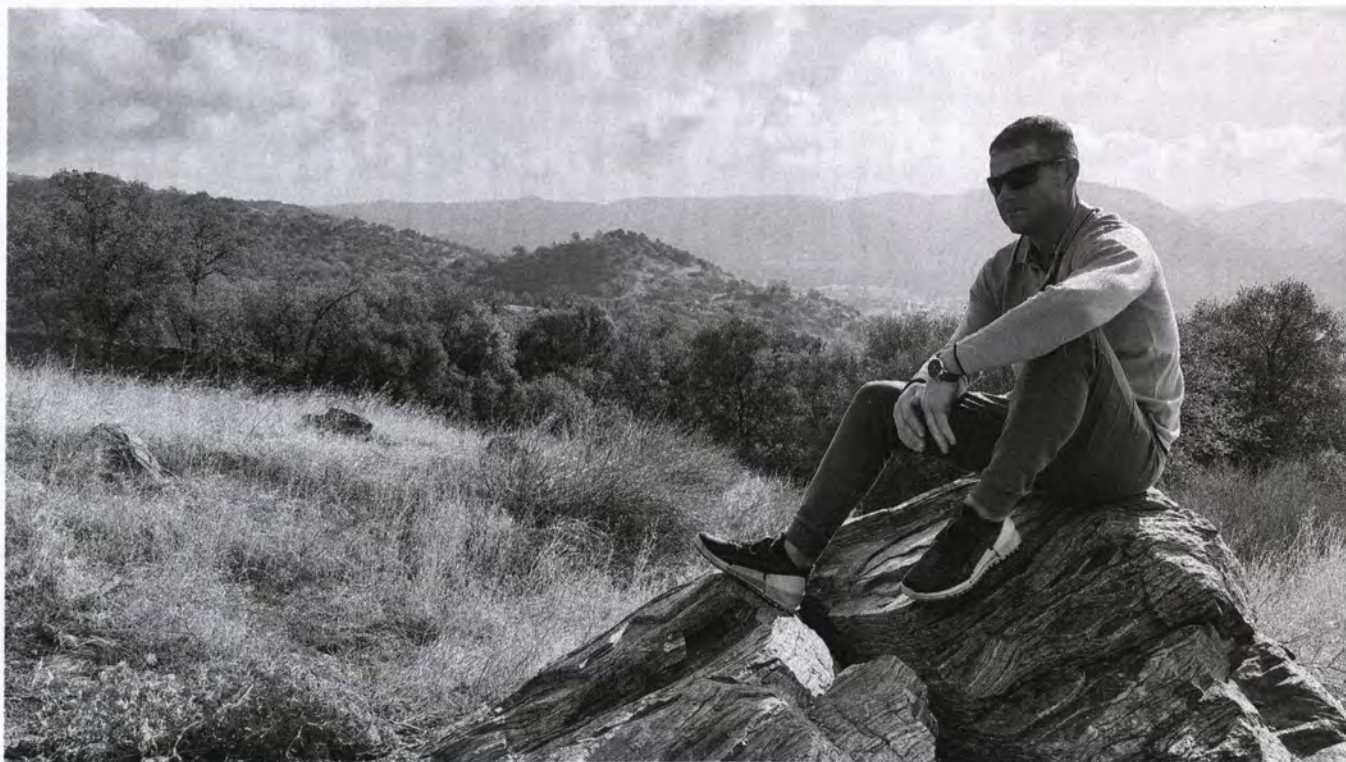
Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio bibliotekininkė

Taip jau lėmė gyvenimo aplinkybės, kad miškininką, žinomą Lietuvos vyndarį, aktyvų renginių rėmėją Raimundą Nagelę dažniausiai sutinku Suvainišio Švento apaštalo Jokūbo bažnyčioje, Rokiškio rajone. Tai sakrali vieta. Nuo žilos senovės žmonės apie tokius susitikimus mėgo sakyti, kad susitinka per didžiąsias šventes. Tokia gyvenimo realybė.

Džiaugiuosi, kad gerbiamas Raimundas domisi mano literatūriniais tekstais socialiniuose tinkluose ir visa tai mus paskatino aptarti tolimesnius veiklos žingsnius. Atrodo, kad mūsų kilnius užmojus saugo Ramumo ir Protingumo angelai.

Susitikome Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio skaitykloje. Tai irgi sakrali vieta. Kalbėjomės, o aplink

mus alsavo unikaliosios leidinių su autografais kolekcijos dvasia. Gerbiamas Raimundas kvietė aktyviau rašyti apie Suvainišio kraštą, populiarinti jo istoriją ir dabarties realijas. Procesas įsibėgėjo, idėją įgyvendina patys suvainiškėnai. Fotografuoja savo kraštą, o man tik tereikia pritaikyti literatūrinius tekstus. Džiaugiamės, kad mūsų idėją palaiko kraštiečiai, kurie šiuo metu

Raimundas Nagelė kelionėje po Kaliforniją. Visos nuotraukos iš Raimundo Nagelės asm. archyvo

gyvena užsienio šalyse. Ir paties Raimundo fotografijos labai subtilios, jose daug gilių įžvalgų, šilumos ir meilės Suvainiškiui kraštui.

Rokiškio krašto kultūros žurnalas „Prie Nemunėlio“ – nepaprastas kultūros sektoriaus reiškinys. Jį saugo Kantrybės angelas, nešinas darbštumo, ieškojimų ir atradimų kraite. Gerbiamas Raimundas sutiko atsiverti šio žurnalo skaitytojams. Išsirutuliojo pokalbis. Jaučiau, kad ant mano pašnekovo pečių sparnais plazdeno Ramumo ir Protingumo angelai, vyravo nuoširdi ir rami atmosfera.

R. K.: Žmogaus biografija prasideda nuo vaikystės ir tęsiasi... Prisiminkite svarbiausius savo gyvenimo akcentus.

R. N.: Gimiau 1969 metais, vasario tryliktąją, Juozapavos kaime, Rokiškio rajone. Netrukus tėvai persikėlė gyventi ir dirbti į Pandėlį, kurį jau šiek tiek prisimenu. Kai man buvo penkeri, tėvai vėl keitė gyvenamąją vietą. Šį kartą įsikūrė Gustonių kaime, prie Panevėžio. Mokyti pradėjau Gustonių pradinėje mokykloje, o nuo ketvirtos klasės brolis, sesuo ir aš mokėmės Panevėžio Juozo Balčikonio vidurinėje mokykloje. Besimokydamas mokykloje, jau žavėjausi aplinkiniais miškais ir gamta.

R. K.: Vaikystėje visi svajojame. Kuo norėjote būti užaugęs?

R. N.: Baigęs vidurinę mokyklą, įstojau į Lietuvos žemės ūkio akademijos (LŽŪA) Miškininkystės katedrą. Baigęs studijas, gavau paskyrimą į Krekenavos tarybinį ūkį, tačiau ten neužsibuvau... Ir taip 1992 metais sutikau dirbti Rokiškio miškų ūkio Suvainiški girininkijoje, nors tai buvo tėčio gimtinė Papiškių kaimas, netoli nuo Čedasų. Prisimenu tėčio žodžius: „Eini į tokį užkampį... Prapulsi...“

Dermės ieškojimas...

Laumės juosta virš Roksalos sodybos

Dailininko Pablo Picasso muziejuje Malagoje, Ispanijoje, su žmona Jūrate

Taip ir pragirinkavau beveik 18 metų. Patirta begalė įvairiausių akimirkų, reformų... Ir ko tik nebuvo: smulkinta, stambinta, keisti ūkininkavimo modeliai, pavadinimai bei nuosekliai mažintas dirbančių žmonių skaičius. Atėjau girininkauti, kai buvo smulkinamos girininkijos. Pandėlio girininkija buvo padalinta į tris: Pandėlio, Kazlišio ir Suvainišio. Išėjau iš darbo, kuomet Suvainišio girininkija vėl buvo prijungta prie Pandėlio. Nemokėjau ir nemoku gyventi ramiai, visada prisigalvodavau visokių veiklų ir tikslų. Taip palaipsniui susigyvenome, sukūrėme naujas darbo vietas, išlaisvinome ir išpuoselėjome mėgstamas sritis bei pomėgius. Visą laiką miškas buvo šalia, kai po mažą kruopelytę kūriau savo eiguvą... Mačiau žmonių ir gamtos jėgą aplink, tad visada buvo minčių, kildavo vis naujų, sukosi planai, kuriuos privalėjau įgyvendinti.

Dar besimokydamas Juozo Balčikonio vidurinėje mokykloje, pamėgau mišką. Po pamokų lėkdavome grybauti, riešutauti, uogauti, žvejoti. Šalia suko vingį upelė Šuoja, kurios krantuose, žolėse būdavo pilna žu-

vies, ir mes, vaikai, jas gaudydavome rankomis. Paskutinėse klasėse vasaromis auginau triušius ir man nesunkiai pakludavo medienos darbai, galėdavau daug ką sukonstruoti, pagaminti. Labai imponavo ir miškininko kelio pasirinkimui padėjo bendravimas su vietiniu eiguliu. Buvo įdomios žiemos savaitgalio išvykos į miškus, pas eigulį. Ruošdavome malkas. Dar ir dabar prisimenu, rodos, tarsi vakar padirbėję, sėdim prie laužo, eigulys vaišina duona, lašiniais su svogūnu ir pasakoja įvairias istorijas. Toks gyvenimo būdas ir lėmė, kad nedvejodamas pasirinkau miškininko kelią.

Vynuogių derlius

Lietuvos miškininkas, vyndarys
Raimundas Nagelė gamtos prieglobstyje

R. K.: Atrodo, kad Jus pakerėjo Suvainišio krašto žemė ir jo žmonės? Tiesa?

R. N.: Buvom jauni, ambicingi, tad pasiūlytą darbą priėmėm kaip iššūkį: norėjau erdvės, laisvės ir atsakomybės už savo priimtus sprendimus. Visa tai ir suteikė darbas Suvainišio girininkijoje.

Tiesa, pradžioje visą laiką galvojavau: padirbėsiu metus kitus ir atgal į Panevėžio kraštą. Bet atsitiko taip, kad pirmaisiais metais negrįžau, o paskui šis kraštas labai greitai įtraukė, tapo savas, žinomas ir artimas. Panevėžys ir jo apylinkės nebetrakė taip kaip Suvainiškis gal todėl, kad čia tėvų ir senelių namai.

Taip ir prabėgo daugiau kaip trisdešimt metų Suvainišio miškuose, nesiblaškant, nebeieškant, kur geriau... Tvarkiau, mačiau ir stebėjau Roksalos miškus nuo 1992 metų ir ne mažiau didžiuojuosi

Roksalos sodyba

Rokiškio r. konkurso „Pažangiausi metų ūkiai – 2021“ kategorijoje „Alternatyvi veikla“ I vietos laimėtojas Raimundas Nagelė

dabartine jų situacija. Džiugina akį išugdyti, augantys nauji miškai, apželdintos nederlingos ir apleistos žemės, sutvarkyti miško keliai ir keliukai. Laikas parodė ir miško pokyčius, suformavo supratimą,

kad kraštutiniai miške naudos neduoda. Laikas parodo darbų prasmę ir tikslingumą, juk puikiai galima tvariai sugyventi ir išgyventi miške juo rūpinantis, vykdant ūkinius darbus.

Taručiai rudenį

R. K.: Tikriausiai prisimenate poeto, dvasininko Antano Baranausko poemą „Anykščių šilelis“? Koks Lietuvos miškas šiandien?

R. N.: Pralėkęs trisdešimtmetis tik sustiprino žinojimą, kad gyvenimo ratas nesustabdomai sukasi. Miškas kaip žmogus mėgsta darną ir tvarką, tvariai ūkininkaujant neišnyksta bioįvairovė, nemažėja gyvūnų, žmonės noriai lankosi sutvarkytuose, neužšlamštintuose miškuose. Turiu daug pavyzdžių, kai po teisingų ūkinių darbų, kurie pradžioje kėlė diskusijas, miškas atsidėkoja visu gražumu. Per šiuos metus padidėjo ir bendras Lietuvos miškingumas, šiuo metu siekiantis per 33 procentus. Patys įveisėme beveik 100 ha naujų miškų.

R. K.: Plačiau papasakokite apie vynininkystę, jos papročius ir tradicijas.

R. N.: Roksalos giria ir Lietuvos įsijungimas į Europą paskatino dar vieną pomėgį – vyndarystę, kuri su kiekvienais metais auga ir stiprėja. Vyndarystė suteikė daug įdomių

pažinčių, žmonių, prasidėjo kelionės, kurios keitė supratimą apie šią sritį, kūrė naujus planus ir iššūkius, skatino keistis ir tobulėti.

Didžiulį malonumą suteikė vynuogės, kai pavyko jas prijaukinti, išmokome užauginti ir pagaminti vyną, kuriuo galime mėgautis. Kelionėse susipažinome su tradicijomis, gebėjimais žinias perduoti iš kartos į kartą, meilę tėvų žemei, kokybės siekį. Didžiuojusi, kad abu sūnūs liko tęsti pradėtų darbų.

Miškas, vynuogės yra mano įkvėpimų šaltinis. Gamta pilna stebuklų, nepakartojamų akimirklų, tik reikia stabtelėti ir jas pamatyti... Kai būna sunku, einu miško takeliu į Baraitiško ar Roksalos pusę... Po valandos vėl užplūsta nauja energija ir užvaldo pozityvios mintys. Miškas gydo...

R. K.: Žinau, kad Jūsų šeimoje svarbią vietą užima kelionės. Iš jų galima pasisemti išminties, patirties, o įspūdžiai išlieka visam gyvenimui. Kokie epizodai paliko neišdildomą įspūdį?

R. N.: Kiekvieną dieną būnu miške ir kartais atrodo, kad miško jau per daug, tada atokvėpį ir permainą randu mieste, pas draugus, renginiuose, tačiau to reikia tik trumpam ir vėl namo, ir vėl į mišką...

R. K.: Kokie žmogaus bruožai Jums svarbiausi? Kodėl pilkėja žmonių dvasia?

R. N.: Pastaruoju metu labai vertinu nuoširdumą, pozityvumą, ramybę, duoto žodžio laikymąsi. Linkiu, kad ir žmonės, kurie skaitys šį žurnalą, vertintų šias savybes.

R. K.: Mylite namų šilumą ir jaukumą. Ar esate laimingas žmogus?

R. N.: Džiaugiuosi, kad namuose manęs laukia jaukūs namai, šiluma ir tvarka. Žmogaus siekiai, ieškojimai, troškimai veda pirmyn, kartais būna sunku, būna nusivylimų, būna ir džiaugsmo, pakilių akimirklų, o visa tai tikriausiai ir sutelpa žodyje laimė, tačiau ji labai spurdanti...

R. K.: Kas dar liko nepasakyta? Ko palinkėsite Rokiškio krašto kultūros žurnalo „Prie Nemunėlio“ bendradarbiams ir ištikimiesiems skaitytojams?

R. N.: Rokiškio krašto kultūros žurnalui „Prie Nemunėlio“ ir jo skaitytojams linkiu išlikti įdomiu, sąmojingu, garsinančiu Rokiškio kraštą, jo istoriją ir žmones žurnalu.

R. K.: Dėkoju už šiltą ir nuoširdų pokalbį. Tegu ir toliau Jūsų vidingą ramybę saugo Ramumo angelas, o Protingumo angelas tegu visada padeda vertinti tikrovę tokią, kokia ji yra... Niekada iš rankų nepaleiskite laimės, nors, kaip ir sakėte, ji labai spurdanti...

Poezija, paveikta vienatvės

IRENA VARNIENĖ

Literatė

„Tai gražiai žydi
čiobrelių kiemas...“

Ir visa knyga, ir pirmasis jos skyrius, ir pirmasis eilėraštis pavadininti taip pat: „Čiobrelių kiemas“. Nors ne visiems skaitytojams aišku, kokioje konkrečioje geografinėje vietoje žydėjo tas čiobrelių kiemas, nes poetas Vytautas Šavelis nė karto rinkinyje nepamini gimtojo Steponių kaimo, bet visiems prieš akis atsiveria iliuzinis tėviškės vaizdinys, kurio pirmame plane čiobrelių kiemo, glostomo mėnesienos, alyvinė spalva su čiobrelių arbatos kvapu ir akustika – visas etnokultūros paveldas – tenai iš senelių ir tėvų gautas neįkainojamas lobis: „...atvertos dainelių skrynios, / tenai trieilė šokin vadino.“ Ta trieilė armonika kvietė pailsėti po sunkių darbų, švęsti gyvenimą, be išlygų džiaugtis tuo, ką turi.

Čiobrelių kiemo motyvas buvo įamžintas, įaustas motinų ir dukrų audimuose. Bet antrajame eilėraščio posme stiprėja minorinė nuotaika dėl išėjusių iš šito kiemo ir negrįžusių, dėl judų sukeltų skriaudų, dėl patirtų represijų, kankinimų (*deginu veidą*), dėl pokario tragedijų. Nors naikinti, bet nesunykę, išlikę giminės atmintyje, nes „<...> sudegti šaknys neleido“, kaip ir išsaugotas čiobrelių kiemo violetinis vaizdinys.

Violetinė spalva simbolizuoja gedulą, teisingumą ir ryžtą. Tas čiobrelių kiemo reginys likusius gyvuosius išvedė į teisybės, į atgimimo kelią, į laisvę.

Iš čiobrelių kiemo išėję visi išsinešė „meilę tėviškei“, apie kurią nuo lopšio jiems raliavo kloniai, išsinešė birbynės aidą, šienauti šaukiančios volungės, lietaus marčios, giesmę ir tokį gyvą verkiančio vakaro skundą dėl apleistų, pamirštų savanorių kapų („Mūsų dainos“). Eilėraščio vaizdai įtaigūs, personifikuoti: dainom skauda pievos ir laukai, kanclėmis virpa užkaitęs oras, artoją kalbina vyturiai. Juk ir vaizduojamas žemės kampelis – tėviškė – yra ypatingas.

Čiobrelių kiemo veidrodyje regima ir šeimos moterų vizija („Grybų rytas“), kaip dirba stojiškai rami ir susikaupusi motina, atsakinga, kad visi būtų sotūs ir aprengti:

*Mama pagarbiai šluosto šaukštus,
Tarsi iš atlaidų sugrįžus.*

Paslaptینگumu apgaubta ir senelė, kuri kuria krosnį (panašiai kaip bobulė Vinco Krėvės apsakyme „Antanuko rytas“), tuoj ji „baltą sūrį dovanos“, lyg pasakoj verpia lininį kuodelį (kiekvienam vaikeliui po likimo siūlą), o kai sukasi ratelis, prasideda stebuklas:

*Nušvinta net kiemo purvynas,
Ir valkos – lyg veidrodžių salės.
Žiūriu į kuodelį lininį,
Apkritęs kuodelis, tais spaliais.
„Dangiška pasaka“*

Balti linų kuodelio spalviai užkloja visus vargus vargelius, ir net „... kaimą į tremtį išvarius“, ramina kaip girdėta senelės pasaka.

Mama buvo paminėta tik viename tekste, o tėvo paveiklui skirtas visas eilėraščių ciklas „Tėvo atminimui“. Atmintyje atgyja vizija, kaip po čiobrelių kiemą „vaikšto tėvas vienmarškinis“, girdėti, kaip jis „dalgį pusto“, „pakinko tėvas važin bėrį, / Ir lekiam eiguvon abu.“ Su mišku tėvas susijęs atsakingumo saitais, nes jis buvo eigu-lysis, eiguvos tvarkytojas, prižiūrėtojas ir savąją eiguvą „šventai lankė kaip mišias“, nes medžio žmogui reikėjo ir buičiai, ir būčiai, ir karstui. Tačiau subjektą persmelkia nerimas, kai:

*O tėvas šitaip baisiai kosti
Milu muštuose kailiniuos.*

Miškas ir žmogus poeto kūryboje susijęs ypatingais saitais iki pat mirties, berželiai ar eglės palydi velionį ir į anapusybę. O tada, kai:

*Prie karsto, vasario rytui bąlant,
Sustoja eglės geros...
<...> Jau tas pats, ar mišką vagia,
Ar gyviems miškų gana.
„Eiguva“*

*Ne būtų bavo šio mano istorinio gyvenimo
palikimo, jei nebūtų manų dydžių priėmė
ir rėmė.*

VYTAUTAS ŠAVELIS

Jimis, Kena, - Vytautas

89.05.24

ČIOBRELIŲ KIEMAS

Tik gamta (paukštelis) guos, gedės kartu su žmogumi ir našliu – namų slenksčio akmeniu, pratęsdama šio kiemo gyvastį: „šermukšnij paukštis pasodino“ vietoje nudžiūvusio ir jis dar ilgai žaliuos, sirpins raudonas uogas saugodamas tėvo atminimą, čiobrelių kiemą – poeto Vytauto Šavelio tėviškę.

Tame tėviškės vaizdinyje yra ir senelių kalnas („Ant senelių kalno“), ant kurio užkopus norisi stovėti, „kol akis rugpjūčio žvaigždės iškapos...“, kalbėtis su rasotomis smilgomis apie meilę, „kuri žmogų prie gimtinės riša“, ir mąstyti apie praeitį, nes ji „<...> šventos giesmės verta“, ir apie esatį, kai jauti, kad tik čia laikas teka ramiau ir lėtu tempu – adadžio grojant mėnesienai, o į širdį atsirita ramumos banga.

Dar į idealizuotą tėviškės viziją telpa ir Skaistės ežeras, kur žalios nendrės girgžda kaip sodybų svirtys, kur subėga vaikai iš visų palaukių, kur akį traukia:

*Lyg už pavadžio saulėn valtys
Atvestos po darbo girdyt.
„Prie Skaistės ežero“*

Ten aidu atsišaukia „mano kaimas ir vaikystė mano“, ten ir beržų kalnelis, ir sėliška naktis, paslaptinga naktigonėm, dainomis ir burtažodžiais žolynų, kai subjektas, jausdamas laikinumą, meldžia:

*Išsaugok šį garsų pasaulį,
o dangau,
Nuo amžino keitimos, nuo ugnies!
„Sėliška naktis“*

Širdyje dega kaltės jausmas, kaip suturėti, kaip šlovinti nutolstantį

laiką ir gyvenimus, lieka atsisveikinimo, praradimo nuojauta ir nebeaišku, ar dar ilgai čiobrelių kiemo atmintį saugos ilgaamžės liepos:

*Rievėn įrašėt savo amžių,
O kas sodino – nežinia.
Šiurena lapai susiglamžę
Ties uždaryta langine.
„Liepos“*

Gal visų baltų tokia dalia („Baltai“), besitęsianti nuo ledynmečio. Eilėraštyje devynis kartus paminėta balta spalva: balti akmenys ir kaulai, balti beržai ir putiniai, grikių laukas ir šviliai balti, daina – balta paukštė – ir žodžiai balti, nes tai angelų spalva, siejama su nekaltumu ir tyrumu, išmintimi ir dvasiniu atgimimu, su gėriu ir šviesa. Ir tada užgimsta viltis, kad ir čiobrelių kiemo, ir kitų kaimų, žmonių, jų gyvenimų niekas nepamirš, kad tą atmintį saugos baltas paminklas:

*Akmuo, savivartin įkeltas,
Prie kelio kraustos tarsi Dievas.
„Baltai“*

Jo misija saugoti visų išėjusių ir nesugrįžusių atminimą, kad niekada nebeatsibelstų „atėjūnas“, kuris buvo uždraudęs mūsų kalbą, daug sykių perrašinėjo mūsų istoriją ir tikriausiai iš pykčio ar baimės keikėsi: „Kad Mažvydas – kaip katekizmas – čia ateis“. Te visi akmenys prie kelio saugo mūsų čiobrelių kiemus ir visą Lietuvą nuo priešišku jėgų.

**„Iš šito kiemo –
tautos švieson –
Išėjomėjom mes
Lietuvon.“**

Vytauto Šavelio poezijoje kelionė į Lietuvą prasideda nuo gimtųjų namų slenksčio ir nusitęsia per visą jos istoriją. Į Lietuvą, tą „lėtą lietu“, subjektas pasiryžęs eiti visą gyvenimą, nepamesti jos iš akių ir širdies, prisiminti, saugoti, budėti:

*Kad šerdies medžiui neskaudėtų,
Kad paukštis rastų gūžtą
Tarsi namus, suręstus gero tėvo...
<...> Einu į Lietuvą tarsi pas
Dievą,
Kol sengirės ir upės manyje
skaudės,*

*Kol žuvę mūšiuose
Ir nukankinti lageriuos ir getuos
Iš degančio dangaus gelmės kalbės.
<...> Einu į Lietuvą – tarsi maldos
namus.
„Einu į Lietuvą“*

Kalbančiojo visa širdis „lietuviš-
koj šiaurėj“, iš kur ir kilęs poetas,
lyg pasakų šalyje, kur kitaip „švie-
čia mėnulis, tarp slyvų įsprūdęs, /
Gelsva karūnuota galva“ ir kitaip
šerkšnu ištapyti langai, tik iš ten
atplūsta atmintyje įstrigęs skilandžio
ir rūkytų lašinių skonis ir kvapas,
tik ten gyvena žmonės – išminčiai,
„išdidūs, kai reikia save apginti, / Ir
draugiški draugo skriauda.“

Subjektui Lietuva – visas Die-
vo pasaulis, kurio dermę ne kartą
pažeidė okupantai, privertę lietuvi
nešti nepakeliamai sunkų kryžių
nuo baudžiamos laikų („Avižos“). To
lažo, priverstinio kelių dienų darbo
be atlygio dvaruose, neįmanoma
buvo nei atsakyti, nei karčiameje
pragerti, nors kelis kartus bandyta
dėl to su ginklu į kovą nesėkmingai
kilti.

Subjektas išgyvena ir dėl tautos
užmaršumo, dėl nepagarbos savo
istorijai, dėl apleistų savanorių
kapų ir ragina kiekvieną, dar turintį
sąžinės:

*Tad pagerbkit nukėlę kepurę,
Atsigėrę ošimo ir samanų oro,
Jeigu dorą dar graudulio turit
Be kapų paliktiems savanoriams.
„Savanoriai“*

Subjektas kenčia ir dėl pokario
tragedijų, dėl išvežtųjų, nužudytų,
sušaudytų ir kelia egzistencinius
klausimus, iš kur randasi tokie
judai, kodėl asmuo nužmogėja ir

sužvėrėja, ar gali glostyti ir žudyti
tos pačios rankos:

*Iš kur nedoros dorą tėvo,
Užuot artojo duoną raikę,
Beginklį šauda Dievą?
„Sušaudytas kryžius“*

Subjektui skauda dėl represijų,
dėl nekaltai prie kryžiaus kalamo
doro ir išdidaus žemdirbio („Ma-
čiau kaimietį, kaip kepurę, nuvožęs
trenkia po stalu.“), dėl jo pažemi-
nimo, jo sąžiningai uždirbto turto
sunaikinimo, dėl žiauriai kvočiamų,
dėl nužudytų.

*Už durų uždarytą po vieną tardo,
Ir virpa rankos to, kurį iškvies.
O skrebas avį vedasi iš gardo...
<...> Kai baigės tardymas už
durų,*

*Prakalbo šūviais šilas.
Žmogus, pakėlęs tą kepurę,
Namo sugrįžo... žilas.
„Mačiau kaimietį“*

Pokario dramų pynėje susilieja
rezistencinė kova, tremtys, varymas
į kolūkius, holokausto tragedija,
skausmas, kad „laisvė drabstoma
melu“, eilėraščiuose vyrauja gedulo
motyvas: juodi durpynai, tamsos
šešėliai virš bevardžių kapų, juodi
krankliai, „skarelė klasėje juoduo-
ja“, ir graužianti kaltė, kad pamiršti
„durpynuos kaulai pokarį sapnuoja“,
kad „žodis nepaguodžia“ vienme-
čio, suolo draugo, palikto dūlėti pel-
kėje „Ir kapo rasti negaliu“. „Koksai
graudumas graudumėlis“; – atsidūsta
subjektas, kad ne žmonės, o tik
„žvaigždė degioja žvakę“ nužudy-
tiems, o gyvųjų atmintis trumpa, jie
taip lengvai užsikrečia abejingumo
ir egoizmo virusu.

Kai už tėviškės lango „baisus
ešafotas“ ir kviečių lauke pridygsta
„kukalių“, arba raugių, kaip visokio
blogio: prievartos, melo, žiaurumo
dėl nepriteklaus – tada teisybės
nebeieškok – alkaną „už duonos
vagystę“ teis tas pats budelis.

Bet kol yra prisimenančių, kol
yra liudytojų ir paliudijimų, tauta
pajėgia nubusti ir vėl stoti ginti sa-
vosios laisvės. Apie teisybės pergalę,
ištremtųjų nekaltumo įrodymą,
pagarbą jiems ir tautos atgimimą
1990-aisiais skelbusios vakarinės
žinios: „Išvežtųjų kaulus veža / Iš
taigų ledinių“. <...> „Su trispalvėm
kaulus laidos / Lietuva Tėvynė.“
Istorinė tiesa visada laimės, jei tauta
kovos dėl jos.

Tikėjimas Lietuvos nepriklau-
somybės atgavimu poetizuojamas
ir eilėraštyje „Už laisvę“, kai su-
bjektas, nors stebisi tautos ryžtu ir
drąsa („Nejaugi trečias sukilimas?“),
bet kartu išreiškia tikėjimą pergale
kovoje už laisvę („Tikėkim: trečias
nemeluos“). Tauta, įkūlus į žūtū-
tinę kovą – būti ar amžiams išnykti –
1990-ųjų kovo 11-ąją susigrąžino
nepriklausomybę, o 1991-ųjų sau-
sio 13-ąją ją malda ir daina apgynė,
ir tai poetas liudija iškalbingomis
metaforomis ir retorika:

*Bažnyčių bokštai kruvini,
Aušrų migla – sukruvinti chalatai.
Dangau, kam kraują nekaltų semi
Su azijatų šėlimu ir matais?..
O Viešpatie, atleiski kaltę,
Kad esame lietuviais gimę,
Kad turim savo džiaugsmo žaltį,
Dangaus kraštelį Gedimino!
„Už laisvę“*

Vytauto Šavelio eilių kontekstas
platus: įpinta Mažosios Lietuvos
poeto Jurgio Zauerveino eilėraš-
čio eilutė: „Lietuviais esame mes
gimę“ ir – žalčio, lietuvių vadinto
gerąja namų dvasia, globėju ir
gydytoju, motyvas tik patvirtina
Televizijos bokšto ir Parlamento
gynėjų nekaltumą ir teisingą kovą
už laisvę.

O eilėraštyje „Aš gedule tautos
esu“, skirtame tą dieną žuvusiems,
kalbantysis teigia: „Už laisvę mirti
nebaisu“ ir „pravirkusio (kenčian-
čio, sielvartaujančio) balsu“ pamoko:

„Nekęskit barbaro, tirono!“, nes jis apsisukęs vėl gali sugrįžti.

Taigi poeto Vytauto Šavelio eilėraščiuose įrašytas priesakas kiekvienam tautiečiui: būtina atsiminti, vertinti, įamžinti, branginti savo tautos praeitį, nes Tėvynės nėra be jos istorijos.

„Dangum šluostosi veidas Ašaroto mėnulio“

Tėviškės reginyje kaip gyvi iškylantys įasmeninti gamtos vaizdai persipina su Lietuvos istorija ir kultūra.

Vytauto Šavelio poezijoje vaizduojamas ciklinis laikas, tik žiema beveik neminima. Pavasaris – gyvybingiausias metų laikas, panašiai kaip Kristijono Donelaičio „Metuose“. Subjektas kviečia visus, kas po žiemos išliko gyvas, į pavasario šventę, kurioje visi linksmynasi: groja, klega, skamba, į kurią skuba „nubudęs ir kietis barzdotas, ir šilo gėlė“, „sukasi gervės koduotu ratu, viksvinio vandens atsigėrę“, „triukšmauja kas gyvas“, o gegužis – „žaliausias“, žieduotas mėnuo, „tautinėm juostom“ apjuosęs „šio krašto krūtinę“, ryškaus žalumo pripildo ir žmogaus dvasią, kai teka purienų upokšniai, kai visi švenčia visuotinę džiaugsmo ir spalvų šventę, visi laimingi ir „nieko nereikia daugiau.“

Gamta vaizduojama lyg filharmonija, kur „visos žiūrovų salės užimtos“, nes groja žiedų ir paukščių orkestras ir skamba daina tautiniais motyvais:

*Geltona, žalia ir raudona –
Trispalvė tėviškės spalva.
Dainuoti prašosi Maironis
Po šiuo dangum, kur Lietuva.
„Birželio vasara“*

Šavelis pamini Maironį, eilėmis išliejusį atgimimo idealus ir viltis, patriotiniu matmeniu artimą jo paties kūrybai. Poeto eilėraštyje

„Lietaus belaukiant“ minimos vasarišką nuotaiką atspindinčios detalės: „nudarda ratai / Lyg prieš karą / Važiuotų kas viršum pušyno“, „Šilti lietaus lašai, ir medžiams gera...“ Kaimynai šnekasi „Užvertę galvas. / Lyg dainuotų.“ „Ir šlama sutema, kvapais primirkus: / Žolės, žievės, smalos, / Išplaukusių rugių, vijoklių ir nasturtų.“ O šių vasaros burtų aprodyti subjektą už rankos vedasi poetas Rilke, artimas Vytautui Šaveliui vienišumu, gebėjimu žavėtis ir išsakyti išgyvenimus.

Ir kai vasara pakrypsta rudeniop, „Kai rugpjūčio naktys kanklėmis pravirksta...“, „Tai dabar ieškosiu Brisiaus kapo / Po visas galulaukių paunksmes“, nes auga nerimas, baigties jausena, graudulys.

Adresato „ruduo – kaip Kalpoko teptukas“, „klevų lapai – lyg amžinos varsnos“, „pievų žolės aptemusio vario“, „ajerai skaidrų sielvartą geria“ ir plaukia ilgesingas motyvas, nuskaidrėjęs kaip upelio vanduo:

*Dabar visos melodijos tikros,
Dekoracijas rudeniui mainant,
Bėga pirštai – švelnučiai ir vikrūs –
Nuotaikingo gamtos Rubišteino.
„Rudeniškas scherzo“*

Artūras Rubišteinas buvo XX a. garsiausias pianistas. Toks kontekstas rodo Vytauto Šavelio erudiciją, ne tik literatūros, bet ir muzikos, dailės išmanymą. Jų visų trijų kūrybą siejo gamtos ir žmogaus joje tema.

„Ant savo vienatvės uolos...“

Vytauto Šavelio poezijos žmogus skaudžiai išgyvena dėl išnykimui pasmerktų gimtųjų namų, dėl pokario tragedijų ir likusio tuščio kiemo, kuriame „alaso jokio“, tik „vienuoliškas liūdesys“, atsispindintis net „žiogų akyse“, kur „užsėda suolus, nesamus stalus – šešėlių kupros – geros senės“ ir iš ilgesio verkia vakaras, seniai negirdėjęs

žmogaus juoko ir šuns – kiemo sargo – balso. Tik obels „šaka dar obuolį raudoną laiko“ ir liudija, kad čia gyventa, dirbta, veistas sodas. Kiekviena erdvės detalė pažeista, pasmerkta sunykimui, bet dar tikimasi stebuklo: „<...>ir laukia tvoros nubrozditas ramentas“. Ir dėl tuščių namų ant kalno, ir dėl ištuštėjusio kiemo subjektui labai skaudu – lyg „surūdijusia vinim krūtinę duria.“

Eilėraščio žmogus dvasinio nusiramavimo ieško tėviškės padangėje, kai „laukai po mėnesienos smėliu“ šaukia, bet niekas neatsiliepia, ir pajutęs, kad „baisiai neramu“, bičiuliškos užuojautos ieško gamtoje:

*Dabar, naktie, mėnuliui šviečiant,
Skausme pabūkime abu.
„Mėnesienoj“*

Kalbantysis sielai ramybės ieško prisiminimuose: „Į svajonių senų atsiremkim medžius, / Jei neturim į ką atsiremti“:

*Dar apglėbčiau giedra tau pečius,
Bet nutolo giedrų pasimatymų
šventės.*

*Ar lankysim, kaip lankėm kadai
Markučius*

*Klevų lapams elegišškai krentant?
„Markučiuos“*

Tos šviesios praeities vizijos „Išsibarsto, subėga ... / Lyg rojalis tarpukalnė groja“ ir „poetiškam vingy Vilnelė siūbuoja“, o širdį užlieja „graudumėlis“ ir begalinis ilgesys.

Kaip žaibo blyksnis, kaip greitai išgaruojanti rytmečio rasa – tokia buvo trumpa ir duži meilė, kurią subjektas prisimena, dėl kurios kenčia („tavęs labai ilgu“), bet dar nepraranda vilties:

*Bijau žodį skaudesnę ištarti
Per tą nuotolį laiko įžulų,
Dar tikėkim, kad žydi papartis,
Kad likimas neužtrenkė durų.
„Valtyje“*

Papartis poezijoje – dvasinio augimo, įgyjant išminties, sunkiai pasiekiamos laimės, paslaptingo žinojimo ir tikėjimo savąja lemtimi simbolis. Papartis Vytauto Šavelio poezijoje minimas kelis kartus ir siejamas su meile ir viltimi:

*Tavo akys, žaibais pirmą meilę
pasėję...*

<...>Ar žaibuos kaip tada...

*<...>Kai bus ilgu ir liūdna labai,
Dovanų man to žaibo užteks kaip
užteko,*

*Kad galėčiau, save išsibaręs, vėl
barti*

*Už tą žodį, kurio netęsėjau,
Nes tikiu, kad dar žydi papartis...
„Atgailos laiškas“*

Kartais eilėraščių žmogus rezignuoja, pasiduoda saviplakai, grauduliui ir sprendžia hamletišką dilemą:

*Aš baisiai pavargau
Nuo žodžių – kaip rakandų
sudėvėtų,*

*Nuo to prakeikto nerangumo –
Mylėt ar nemylėti?*

Sėdžiu su meškere už krūmo

Lyg tas šventasis nazarietis

Sveika dvasia ir kūnu,

*O upėje aukštaičio ašaros ir
sielvartas.*

„Nuovargis“

Poeto kūryboje dažnai vartojami dangaus ir žvaigždės įvaizdžiai. Dangus – kaip kuriančioji galia, gerovės ir gyvybės šaltinis, teikiantis žemei šilumą ir drėgmę, o subjektui – „dangus – apmąstymų rūmas“, – sako jis, „kur, rodosi, visą save pamatai, / O graužia bemiegis graudumas, / Kad savo žvaigždės neradai.“

Ir paukštis, ir kalbantysis lieka „ant savo vienatvės uolos“ atgailaudamas ir nusižeminęs, lyg būtų kam nusikaltęs:

*Atleiskit, neteiskit, nesmerkit,
Kad bartas, bučiuotas ne kartą
buvau.*

*Dar trokštu vakario dangaus
atsigerti,*

Žvaigždės, nuo kurios pražilau.

„Vakarė išpažintis“

Ta žvaigždė – aukščiausių idealų, svajonių, harmoningos būties ilgesio ženklas, apie kurią svajojo poetas Vytautas Šavelis, bet likimas jo žvaigždę paženklino vienystės ir bešeimystės lemtimi ir su tuo susijusiais skaudžiais išgyvenimais, kurie ir lėmė Dievo pateptojo poeto ir poezijos rinkinio „Čiobrelių kiemas“ gimimą. Man dedikuotoje knygelėje autorius tai patvirtina šiuo įrašu: „Nebūtų buvę šio mano istorinio gyvenime palikimo, jei nebūtų mane lydėjusi vienatvė ir vienišumas.“

Eilėraščių rinkinį „Čiobrelių kiemas“ 1993 m. išleido Lietuvos kultūros fondo Rokiškio rajono visuomeninė rėmimo taryba kaip žurnalo „Prie Nemunėlio“ priedą.

Dianos Zviedrienės šlamančių žolynų pasaka

AGNĖ ARŽUOLAITĖ

Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos parodų kuratorė

2023 metai bibliotekai ypatingi – įstaiga pasitiko karališko dydžio gyvenimą, šimto metų jubiliejų. Biblioteka neatsiejama nuo kultūros, mokslo, švietimo, technologinės pažangos, o šis nuolatinis judėjimas į priekį neatsiejamas nuo kūrybos.

Biblioteka skatina pažinti ir domėtis meno lauku siūlydama aplankyti įvairių autorių parodas bibliotekos parodų galerijoje „Autografas“.

Visuomenės domėjimasis menu nuolat auga. Meno pažinimas svarbus kiekvienam visuomenės nariui, jo kokybiniam gyvenimui. Svarbu, kad kokybiškas meno laukas būtų prieinamas visiems, o ypač patiriantiems kultūrinių paslaugų netolygumus dėl gyvenamosios vietos, atskirties. Kultūriniai įvykiai mažiausiai telkiasi regione, tad lankytojams siūlome kultūrinio-meninio turinio įvairovę: suteikiame galimybę pamatyti iš arti išskirtines, aukštos meninės vertės parodas, žinomų meno kūrėjų darbus.

Parodose dalyvaujančių menininkų darbai savitai veikia žiūrovą. Įsisaugojus savo reakcijas į meno kūrinius, tarsi patiriamas terapinis efektas. Lankantis parodose galima patirti skirtingas meno išraiškas per vizualaus meno pažinimo lauką. Tokia kultūrinė patirtis formuoja

kokybiškos meno terpės ir gero skonio įpročius, kiekviena paroda augina žiūrovą. Kviesdami aplankyti parodas kaip dar vieną laisvalaikio leidimo formą, tikimės praplėsti lankytojų meno pažinimo lauką ir sukurti patirtis naujumui efektui, kuris, be abejonės, stiprina ir augina pasitenkinimo jausmą.

Kuriamo meno lauko matomumas ypač svarbus elementas kiekvienam meno kūrėjui. Vieniems menininkams svarbu provokacijos išraiška, kūryboje paliekant tam tikrus ženklus, kitiems – nuoširdus ir paprastas žavėjimasis jų sukurtu pasauliu. Tiesa, pastarųjų darbų parodose turime daugiausia, kuomet paveiksluose perteikiamas subjektyvus gamtos pasaulio matymas, kurį kiekvienas menininkas perteikia savitai.

Šie metai Dianai Zviedrienei taip pat ypatingi: jos tapybos darbai, apkeliaavę didelę dalį Lietuvos, atvyko į Rokiškį. Visą kovo mėnesį bibliotekos parodų galerijoje vyko Dianos Zviedrienės tapybos darbų paroda „Žolynų pasaka“. Vos prabudus kalendoriniam pavasariui, lankytojai galėjo pasigrožėti autorės darbuose subtiliai perteiktu šviesos žaismu, žolynų ir gėlių formų ypatumais bei spalvomis. Menininkės darbai alsuoja gerumu ir meile gamtai. Iškalbingi paveikslai, kuriuose gali

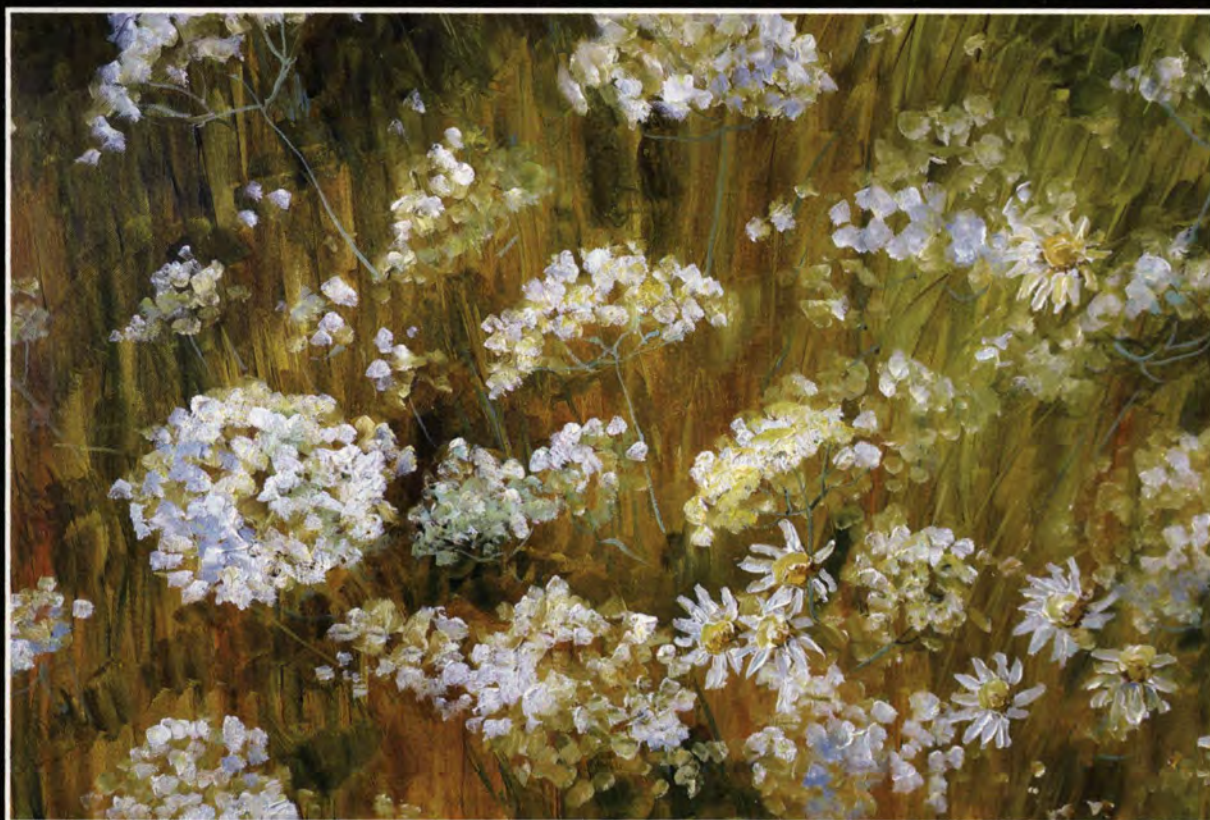
analizuoti detales: žolynai pripildyti šviesos, šilumos ir šešėlių žaismo, tarsi noras gyvajai gamtai sugrąžinti, suteikti amžinybę. Kvapnūs šlamančių žolynų paveikslai ir nepakartojami vasaros aromatai – tai mūsų turtingos gamtos dovanos. Stebint parodos paveikslus, šie pojūčiai neišvengiami – juose nutapyta gamtos pasaulio dermė.

Ar vaizduojant gamtą, objektus Jums svarbu tapyti iš natūros, ar perkelti vaizdą ant drobės užtenka pasitelkti fantaziją?

Kartais aš juokauju, kad neturiu vaizduotės, todėl tapau „iš natūros“. Yra ne visai taip. Ilgus metus studijuojant ir dėstant filosofiją universitete, palaipsniui susiklostė mano pačios filosofinis požiūris: žmogui geriau nelįsti ten, kur jam neduota. O duota jam tai, kas jį betarpiškai supa: aplinka ir natūralūs bei žmogaus sukurti daiktai. Mano paveiksluose jie nėra vaizduojami visiškai realistiškai, jie tarsi kiekvienas šviečia savo vidine šviesa, gyvena savo individualų gyvenimą. Tad jie nėra visiškai nutapyti „iš natūros“, bet nėra ir visiškai vaizduotės kūrinys. Jie yra tarsi tarp realybės ir fantazijos. Kita vertus, tapyti žiūrint į objektą man visada patiko ir tebepatinka.

Diana Zviedrienė. *Pieva*. Drobé, aliejus, 40x50 cm, 2021 m.

Diana Zviedrienė. *Pieva*. Drobé, aliejus, 60x80 cm, 2022 m.

Diana Zviedrienė. *Pamiškė*. Drobė, aliejus, 40x50 cm, 2023 m.

Diana Zviedrienė. *Romantika*. Drobė, aliejus, 40x50 cm, 2023 m.

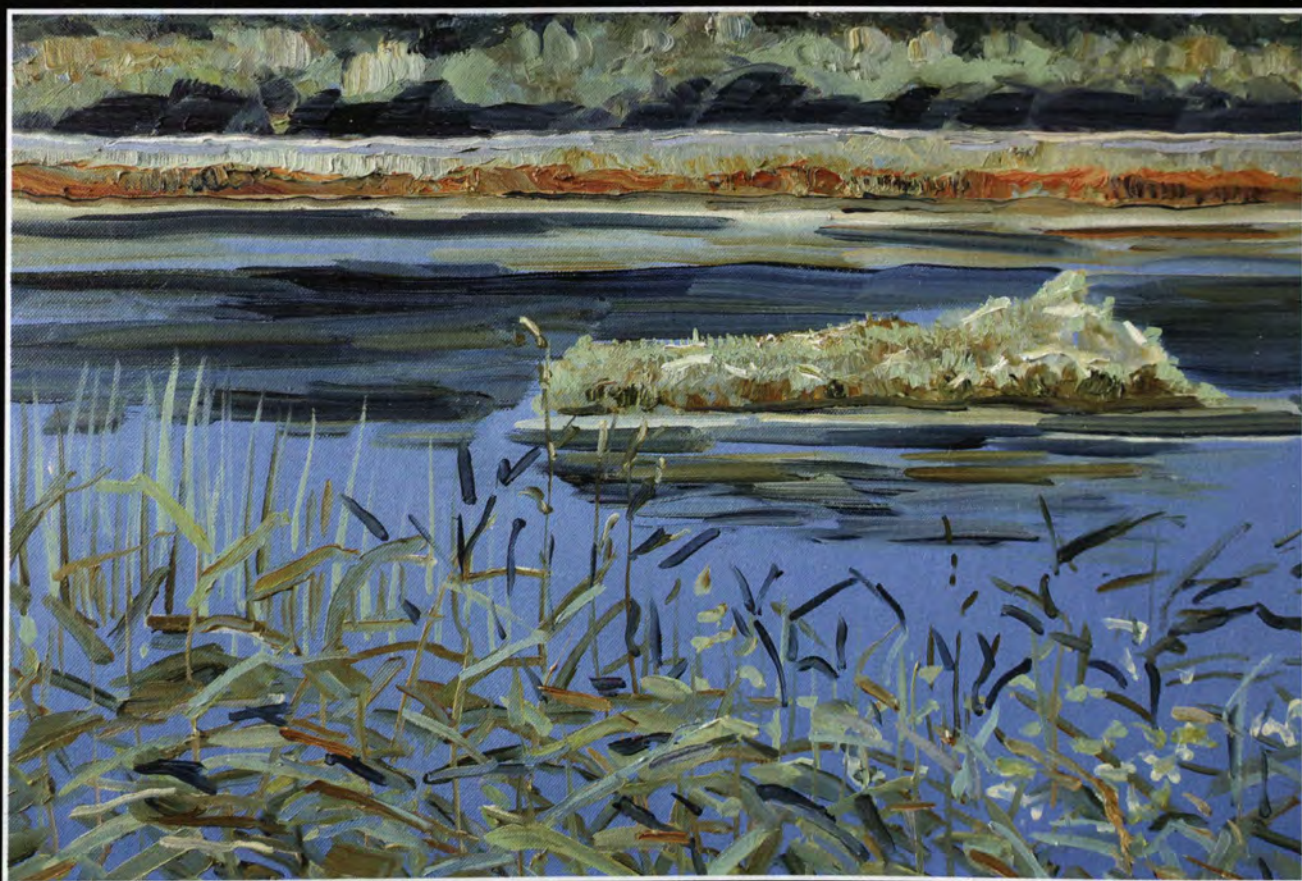
Diana Zviedrienė. *Raudonasis*. Drobė, aliejus, 40x50 cm, 2023 m.

Diana Zviedrienė. *Sėnelio sodyba*. Drobė, aliejus, 40x50 cm, 2023 m.

Diana Zviedrienė. *Pieva*. Drobē, aliejus, 60x80 cm, 2019 m.

Diana Zviedrienė. *Juodlēs ežeras*. Drobē, aliejus, 50x60 cm, 2021 m.

Parodos autorė apie save rašo:
„Man didelė garbė, kad mano tapytų paveikslų paroda „Žolynų pasaka“, apkeliavusi pusę Lietuvos, pagaliau atvyko ir į Rokiškį. Esu kilusi iš šio krašto (iš Obelių), Rokiškyje ketverius metus lankiau Rokiškio muzikos mokyklos Dailės skyrių, tad mane labai džiugina, kad paveikslais tarsi sugrįžtu į vaikystės laimės kraštą – niekada niekur gyvenime nesijaučiau taip gerai kaip dailės mokykloje. Tad galima sakyti, kad laimingiausios mano gyvenimo dienos prabėgo Rokiškyje.

Baigiau Obelių vidurinę mokyklą, po to Vilniaus universitete įgijau filosofijos bakalauro ir magistro laipsnius. Dėščiau filosofijos disciplinas Šiaulių universitete. Baigiau teisės bakalaurą Lietuvos teisės universitete. Tad kurį laiką santykiai su tapyba buvo atvėję, bet nuo 2009 metų dailė grįžo į mano gyvenimą ir mes su ja niekada nebesiskirsim. Baigiau kažkada pradėtas ir apleistas dailės studijas, Vytauto Didžiojo universitete įgijau menų bakalaurą ir dailės mokytojo kvalifikaciją. Nuolat daug tapau, nuolat rengiu parodas.

Parodos „Žolynų pasaka“ paveikluose vaizduoju lietuviškų pievų žolynų šlamėjimus. Jokių transcendentinių garsų ar atverčių, filosofinių diskursų gelmių juose neturėtumėte ieškoti. Jei netyčia randate, tai tik savyje, o mano paveikslai tėra tų atradimų katalizatorius. Žolynai jums paseka savo trumpo žalio gyvenimo pasakas, priverčia sustoti ir pasinerti į susipynusių stiebelių jūrą. Jie tyliai šnabžda: mėgautis šia laimės akimirka, nes ji netruks amžinai. Šiame chaoso ir neramumų laikmetyje lai jie dovanoja jums ramybės ir atokvėpio akimirkas, lai nuramina besiblaškančią sielą, lai pakužda, kad viskas bus gerai, kad kartosis vasaros žalios begalybė kartų, kaip kartojosi iki mūsų, kaip kartosis po mūsų...“

Vaizdingai perteikiate gamtos pojūtį. Ar gamta Jums yra įkvėpimo šaltinis, kūrybinė ašis? Kas svarbiausia tapant?

Gamta yra ir mano įkvėpimo šaltinis, ir kūrybinė ašis, ir visko pradžia, ir pabaiga. Be gamtos nebūtų mūsų – mes esame neatsiejama jos dalis. Mes kvėpuojame tik todėl, kad augalai mums pagamina deguonį. Tapydama gamtą aš tarsi tapau pačią gyvybę, viso, kas gyva, pagrindą. Tapant gamtą svarbiausia pajauti jos esmę, jos gyvybės plevenimą. Spalvomis aš mezgu ir pinu gyvybės giją, iš potėpių susiveja žolių stiebai bei žiedlapiai.

Tapote ne tik žaliuosius gamtos motyvus, bet ir žemės ūkio techniką – traktorius. Kas lėmė šių tapymo objektų pasirinkimą? Kaip kito Jūsų tapyba ir joje vaizduojamos temos, žanrai metų tėkmėje?

Traktoriai laukuose man tarsi laivai jūroje: plaukia žolių bangomis. Jie man tiesiog gražūs. Nuo vaikystės, kai senelių namuose žiūrėdama pro langą ir matydama ariančius lauką traktorius, sugalvodavau jiems vardus ir kurdavau jų gyvenimo istorijas. Pirmąjį traktorių nupiešiau dar ikimokykliniais metais. Man traktoriai visad atrodė gyvi padarai, žvėrys, gyvenantys nuosavus gyvenimus. Juos irgi labai mėgstu tapyti iš natūros vasarą. Žiemą juos tenka tapyti žiūrint į nuotraukas, nes aš nesu iš tų tapytojų, kurie iš natūros tapo bet kokiu oru – man per šalta. Nors yra tekę tapyti lauke ir su pirštinėmis, ir per lietų. Mano tapyboje buvo 17-kos metų pertrauka – kai mano gyvenime buvo vien tik filosofija. Kai atnaujinau savo santykį su tapyba, supratau, kad niekas nepasikeitė: ką patiko tapyti anksčiau, tą patinka ir dabar. Tai yra gamtą, augalus, traktorius, jūrą ir laivus. Visa kita yra tik priedas prie šitų motyvų. Por-

tretus tapau tik tada, kai kas nors paprašo, abstrakcijas – ypatinga proga. Siužetų su daugeliu veikėjų netapau visai – man neužtektų kantrybės.

Parodoje „Žolynų pasaka“ kuriate žiūrovui džiaugsmo, pasitenkinimo jausmą. Jūsų kūryba priverčia žmones svajoti. Ką manote apie šiuolaikinio meno scenoje gvildenamas sudėtingas socialines ar net politines temas. Koks Jums yra meno tikslas?

Meno tikslas – paveikti žiūrovą. Jeigu mano paveikslai žiūrovui teikia džiaugsmą ar laimę, vadinasi, mano kūriniai yra paveikūs. Vadinasi, jie – šiuolaikinis menas. O apie meno scenoje gvildenamas sudėtingas socialines ar politines temas galiu pasakyti tiek: mano gyvenime kurį laiką dalyvavo tokio gylio ir apimties filosofija, kad aš noriu tapyti tik spalvų žaismą. O apie sociologijos ar politologijos problematiką galima tiesiog padiskutuoti laisvalaikiu, jei mane pričiupsit tarp tapyimo ir pedagoginės veiklos.

Kas Jums svarbu gyvenime ir kūryboje? Kokios Jūsų atokvėpio akimirkos šiame chaoso laikmetyje?

Man svarbiausia pažinti ir kurti, nuolat patirti naujus įspūdžius, atrasti nematytų dalykų. Nuolat judėti į priekį, nuolat mokytis, realizuoti kilusias idėjas, pritaikyti neišbandytas technologijas. Ir žinoma, savo kūriniais paveikti žiūrovą. Kad jis pajautų, kiek aš savo kūrybos džiaugsmo įdėjau į savo paveikslus. Atokvėpio akimirkos yra visos tos akimirkos, kai aš su teptuku rankose esu prie drobės. Man neužtenka tiesiog nukeliauti į kalnus, man būtina visur temptis dažus ir iš kelionių parsivežti naujų paveikslų su kalnais ar jūromis. Be to, aš nesutikčiau, kad mūsų gyvenamasis laikmetis yra chaoso

laikmetis. Žmonijos raida visada buvo pilna atsitiktinumų, nesusi-pratimų, blaškymosi ir kvailysčių. Mes niekuo neišskirtiniai mūsų gyvenamajame laikmetyje. Norint nepaskęsti gyvenimo sūkuriuose, visų pirma reikia savo galvoje turėti tvirtą požiūrio į pasaulį sistemą, tada jokie „chaosai“ nesugadins gyvenimo.

Kokių menininkų darbai Jus žavi, kokie kūrėjai formavo Jūsų estetinį suvokimą?

Mano senelis gerokai iki man gimstant draugavo su J. Vienožinskiu ir man apie jį pasakojo. Žiūrėdamas į mano vaikiškus piešinius, senelis visad sakydavo: būsi dailininkė. Tai aš ir patikėjau. Žavėjausi impresionistais, bandžiau kopijuoti Ž. Sera, verkiau, kai mirė S. Dali, ilgas valandas Nacionalinėje dailės galerijoje praleidau žiūrėdama į

V. Gečo paveikslą „Avarija“. Tiesą sakant, mane žavi daugelio menininkų daugybė darbų, labai skirtingų darbų. Bet tai nereiškia, kad aš iš visų, kurie mane žavi, kažką perėmiau. Manau, kad kiekvienas turi eiti savo keliu: būti į kažką panašus arba nebūti į nieką panašus, sekti ar būti pirmas. Aš dėkinga Mariui Mindaugui Daniui, kad po 17-kos metų pertraukos privertė mane vėl paimti teptuką į rankas, kad parodė plenerų gyvenimo būdą. Beje, jo šaknys irgi iš Obelių. Dėkinga Rebekai Bruder, kad Joniškyje pasiūlė nutapyti pirmąjį (po pertraukos) traktorių. Dėkinga savo dailės mokyklos tapybos mokytojai E. Petrovui, įrodžiusiam, kad pasaulis yra violetinis. Dėkinga G. Riškutei, kadaisė paskatinusiai pagaliau baigti universitetines dailės studijas. Ir daugybei kitų nuostabių dailininkų, kuriuos sutikau savo gyvenimo

kelyje – už tai, kad jie tiesiog yra ir kad aš galiu nuolat augti kaip tapytoja šalia jų.

Kokie paveikslai kabo Jūsų namuose?

Mano namuose daugiausia kabo mano paveikslai. Nes mano namai yra ir mano dirbtuvė, ir mano galerija. Pas mane galima užsukti, apžiūrėti mano paveikslus, juos įsigyti. Kiti pas mane kabantys paveikslai yra tapyti mano kolegų, su kuriais susipažinau bendrose parodose ar pleneruose. Visi, išskyrus vieną, yra man dovanoti įvairiomis progomis. Tą vieną pirkau iš dailininko už 50 litų, kuriuos jis man buvo skolingas, bet nenorėdamas grąžinti skolos, vietoj pinigų atnešė paveikslą. Gyvenimo paradoksas – visus kitus turimus kolegų paveikslus aš pirkčiau, nes jie man labai patinka, o šito, kurį pirkau, nepirkčiau.

Pasienis ne skiria, o suartina

REGINA ŠIMĖNIENĖ

Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos Suvainiško filialo vyresnioji bibliotekininkė

*Štai Neretų gatvė
Neretėlę perbrido,
Ir žemėje latvių
Suvainiškis pabiro
Ir lietuviai, ir latviai
Neretėlės pakrantėm
Į garbingą senatvę
Paskui savąją lemtį.
(V. Liolys)*

Suvainiškis – kaimas Rokiškio rajono savivaldybės teritorijoje, Pandėlio seniūnijoje, 19 km į šiaurę nuo Pandėlio, prie Latvijos sienos. Šiaurės rytiniu pakraščiu teka Nereta (upe eina Lietuvos ir Latvijos siena). Suvainiškis minimas nuo XVII a. antros pusės, 1732 m. gavo turgaus privilegiją. 1782 m. pastatyta bažnyčia, įsteigtas reguliariųjų atgailos kanauninkų vienuolynas, 1783 m. įkurta parapija (1832 m. bažnyčia ir vienuolynas Rusijos imperijos valdžios uždaryti, parapija panaikinta), apie 1840 m. vėl paskirtas kunigas. XIX a. antroje pusėje miestelis pradėjo plėstis, kai pro jį Lietuvos pirkliai važinėjo į Kuršą. Per I pasaulinį karą 1916 m. nutiestas Suvainiško–Skapiškio siaurasis geležinkelis (uždarytas 1961 m.). XX a. 3–4 dešimtmetyje buvo pieninė, kooperatyvas, kelios parduotuvės, verpykla, veikė šauliai. Per Suvainiškį iš Lietuvos į Latviją

buvo eksportuojami arkliai. Veikia 1863 m. pastatyta Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia. Kaimo biblioteka, kuri šiandien yra kultūrinės veiklos centras, įkurta 1948 metais. Vietovė pasižymi gražia gamta: ūksmingi Suvainiško miškai, telmologinis draustinis ir pelkė. Suvainiško miestelis išsiskiria švietėjiškos veiklos istorija ir geografine vieta. Pastaroji daugiausia ir nulėmė pasienio žmonių bendravimo ypatumus. Palei miestelį vingiuojantis Nemunėlio intakas Nereta tarsi sargybinis atskyrė dvi valstybes – Lietuvą ir Latviją, gyvenamąją zoną padalijo į dvi skirtingų kalbų dalis. Lietuvių ir latvių kalbos ištis yra ne tik panašios, bet ir siejamos glaudaus giminystės ryšio. Nepaprasta pagarba savai kultūrai. Latviai, lygiai kaip lietuviai, patyrė sovietų ir nacių okupacijas, tačiau kai kurie tų metų įvykiai kaimynams klostėsi kiek kitaip. Pokario metais, kai šio krašto žmonėms stigo duonos ir miltų, ankstyvais rytmečiais, kartais iš vakaro skubėdavo žmonės į Neretų parduotuvę laukti eilėse iš kepyklos atvežant duonos. Daug sykių draugystė su latviais padėjo suvainiškiesiems. Suvainiško kolūkis draugavo su „Draudzibos“ kolūkiu. Latviai tiekė Suvainiškiui elektrą, ant Neretos kranto buvo pastatytas transformatorius.

Neretos – kaimas Latvijos pietuose, 4 km nuo Lietuvos sienos. Istorijos šaltiniuose Neretos pirmą kartą paminėtos 1298 metais. Tai Sėlijos istorinis regionas. 1946 m. Neretose veikė lietuvių septynmetė mokykla. 1979 m. Neretų senbuvių šnektą tyrinėjo K. Garšva. Neretų apylinkėse iki šiol yra lietuvių kilmės kaimų pavadinimai. Per Neretos kaimą teka Nemunėlio intakas Susėja. Netoliese latvių rašytojo Janio Jaunsudrabinio (1877–1962) gimtinė-muziejus. Veikia Neretų hidroelektrinė.

Kai duris atvėrė Suvainiško biblioteka, skaitytojų ateidavo ir iš Neretų miestelio (Latvija), nes ten apsigyveno daug lietuvių, grįžusių iš Sibiro, o vaikus mokyti leido į Suvainiško mokyklą. Ieškant vietų, kur galima nuvykti ir praplėsti savo kultūrinių renginių ratą, dairytis labai toli nereikia. Kaimyninė Latvija turi ką pasiūlyti. Suvainiško bibliotekos, bendruomenės ir lietuvių, gyvenančių Neretose, bičiulystės ryšys užsimezgė lankantis renginiuose.

2014 m. vasario 15 d. Suvainiško bendruomenės namuose Suvainiško bibliotekininkės Reginos Šimėnienės iniciatyva buvo atidaryta rankdarbių paroda, skirta Lietuvos valstybės atkūrimo dienai.

Rasos Grambovskienės ir Renatos Saraževienės rankdarbiai.
Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

Virginijos Konstanblackienės rankdarbiai.
Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

Joje savo dirbinius demonstravo Suvainiško rankdarbių mylėtojai, viešnios iš Rokiškio, Rites seniūnijos (Viesytės r., Latvija) ir Danijos. Parodoje buvo galima pamatyti pastaruoju metu sparčiai atgyjančių, tradicinių ir modernių rankdarbių: siuvinėjimo, mezgimo, nėrimo, audimo, keramikos, tapybos, vilnos vėlimo, sutažo, dekupažo, medžio drožybos dirbinių. Rites seniūnijos moterys, remiamos Latvijos ir Danijos projektų, į parodą atvežė ne tik savo rankdarbius – austus takus, staltieses, skaras, sages iš organzos, nertas suknelės, bet ir organizavo loteriją – žaidimą „Bingo“. Rokiškio tautodailininkų vadovė Renata Saraževienė ir buvusi suvainiškietė Rasa Grambovskienė eksponavo tapybos, keramikos darbus, nėriminius, riešines, servetėles. Skambėjo lietuvių ir latvių liaudies dainos.

Suvainiško senjorės Nijolė Gurklienė, Bronislava Šapranauskienė ir Aldona Giedrienė žiūrovus džiugino savo rankų sušildytais darbais: kumštinėmis pirštinėmis, siuvinėtomis staltiesėmis, pagalvėlėmis, servetėlėmis, užtiesalais. Akį traukė Petro Raišio medžio darbai: papuošalų dėžutė, kabykla su ragais, pjaustymo lentelės. Parodoje puikavosi Nidos Skruodienės mezgtos suknelės, šaliai, skraistės, paltai, Virginijos Konstanblackienės nertos palaidinės, skraistės, sutažo papuošalai bei kryželiu

Suvainiško rankdarbių mylėtojai ir viešnios iš Rokiškio, Rites seniūnijos ir Danijos, 2014 m. vasaris. Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

Renginio dalyviai, 2014 m. gegužė. Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

siuvinėti paveiksliukai, Ramutės Vaičėnienės iš vilnos velti papuošalai, dekupažo technika-dekoruoti dirbiniai.

2014 m. gegužės 31 d. įvyko atsakomasis vizitas pas latvius. Dešimt Suvainišio bendruomenės narių susiruošė į svečius. Atrodo, kad kaimynė Latvija pažįstama, o rasti Tautos namus mums buvo didžiulis iššūkis. Teko keletą kartų klausti kelio. Viešėjome Latvijoje, Rites seniūnijoje, kur danai 1994 m. nupirko buvusią mokyklą, ją restauravo ir įkūrė Tautos namus. Jų tikslas – padėti žmonėms sulaukus garbingo amžiaus neatitrūkti nuo visuomenės, užsiimti įdomia veikla. Išklausėme dano Nilso Bendikso Knudseno pranešimą. Susitikimas vyko trimis kalbomis: latvių, danų ir lietuvių. Pristatydamos savo bendruomenę ir Suvainišio moterų klubą „Sanpaulija“, Bronė Šapranauškienė, Stanislava Kabutavičienė ir Valentina Stankevičienė atliko keletą dainų.

Susitikimo metu aplankėme parodas, kuriose pamatėme siuvinėtas, megztas, nertas sukneles, skaras, audimo, keramikos, tapybos darbus. Renginio metu plazdėjo Latvijos,

Iš kairės: suvainiškietės S. Kabutavičienė, R. Šimėnienė ir N. Skruodienė pristato bendruomenę renginio šeimininkei danei Lisai Hazelei Nilsenai, 2014 m. gegužė. Nuotr. iš Suvainišio bibliotekos metraščio

Lietuvos ir Danijos vėliavos, skambėjo dainos danų, lietuvių ir latvių kalbomis.

2014 m. rugpjūčio 5 d. Suvainišio biblioteka sulaukė svečių iš Latvijos Aizkrauklės rajone esančio Janio Jaunsudrabinio muziejaus „Riekstini“ ir Neretų vidurinės mokyklos. Latviai pristatė prieš 100 metų parašytą Janio Jaunsudrabinio „Baltąją knygą“ (*Baltā grāmata*). Joje pasakojama apie latvių samdi-

nio berniuko vaikystės dienas XIX a. pabaigoje. Viename knygos straipsnyje rašoma apie Suvainiškyje pas žydus parduotuvėje perkamą silkę ir kitus produktus. Edita Černiauskienė ištrauką paskaitė lietuviškai, o svečiai tą pačią – latviškai. Muziejaus vadovė Ilza Lyduma pateikė daug nuotraukų iš rašytojo gyvenimo. Svečiai aplankė Suvainišio biblioteką, muziejų ir Suvainišio Šv. Jokūbo bažnyčią.

Šventės dalyviai, 2014 m. gegužė. Nuotr. iš Suvainišio bibliotekos metraščio

Ištraukas iš „Baltosios knygos“ lietuviškai skaito Edita Černiauskienė, 2014 m. rugpjūtis. Nuotr. R. Šimėnienės

Susitikimo akimirka, 2014 m. rugpjūtis. Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

Viešniai Silvijai Berga-Bergs diplomą už patiekalą su spanguole įteikia Pandėlio seniūnijos seniūnas R. Varanius ir organizatorė R. Šimėnienė, 2015 m. lapkritis. Nuotr. A. Šimėno

2014 m. lapkričio 18 d. suvainišėnai dalyvavo Latvijos Nepriklausomybės dienos minėjime Neretose. Neretų kultūros namai nuo ankstauro ryto šurmuliavo. Visi buvo kviečiami dalyvauti gimtadienio šventėje. Tai buvo ypatingas įvykis, nes visi galėjo paragauti patiekalų iš įvairių šalių nacionalinių virtuvė. Kiekviena bendruomenė turėjo pagaminti įvairių tautų nacionalinius patiekalus. Bendruomenė „Neretas papardites“ vaišino tradiciniais rusų patiekalais: raugintais kopūstais su svogūnais, juoda duona su rūkyta šonine, grybų salotomis, virtomis bulvėmis su lupenomis. Neretų visuomeninė organizacija „Nirica“ vaišino ukrainietiškais barščiais su grybais. Pilskalnes bendruomenė „Upmales paveldėtojai“ pristatė Baltarusijos virtuvę: bulvinius blynus su grybais ir tradicinius plonus miltų blynus, ėrienos kepsnį. Mazzalves bendruomenė „Ērberģietes“ vaišino sėlių virtuvės patiekalais: virtais žagarėliais, miltiniu padažu su bulvėmis, virtinukais su mėsa, avių kisieliu su pienu. Prie šventės prisidėjo ir Suvainiško bendruomenė – vaišino šakočiu ir padainavo lietuviškų dainų.

Suvainišėnus ir svečius draugėn kasmet lapkričio mėnesį sukviečia tradicinė šventė „Spanguolinė“. Kaip smagu, kad metuose yra diena, kai krūvon susibėga visi kaimynai! Šalin padėję visus įprastus buitines darbus, jie susitinka pabendrauti, pasidalinti rūpesčiais ir džiaugsmais, kartu palydėti rudenį. Tikra bendruomenė yra tada, kai nepriklausomai nuo amžiaus skirtumo žmonės randa, ką veikti kartu. Kasmet į mūsų organizuojamą tradicinę bendruomenės šventę „Spanguolinė“ susirenka maži ir dideli, jauni ir garbaus amžiaus Suvainiško gyventojai. Atvyksta svečiai iš

Mirdzos Bruninos rankdarbių paroda „Moters rankos daro stebuklus“, 2018 m. lapkritis. Nuotr. R. Šimėnienės

Mirdzos Bruninos rankdarbiai. Nuotr. R. Šimėnienės

Iš kairės: parodos organizatorė Regina Šimėnienė ir parodos autorė Mirdza Brunina, 2018 m. lapkritis. Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metrašio

Latvijos. Švenčiant „Spanguolinės“ 10-metį, 2019 m. kaimynai latviai iškepė tortą ir ant jo iš spanguolių išraitė užrašą „Lai dzivo drauziba“ („Tegyvuoja draugystė“), o po juo išdėliojo marmeladinių saldainių trispalvę.

2018 m. švenčiant Suvainiško bibliotekos 70-metį, buvo parengta ir pristatyta latvės Mirdzos Bruninos rankdarbių paroda „Moters rankos daro stebuklus“.

2016 m. gegužės 21 d., Europos muziejų naktį, aštuoni Suvainiško bendruomenės nariai buvo pakviesti į Janio Jaunsudrabinio muziejų „Riekstiņi“, kuris yra svarbus kultūros ir meno centras Neretų apylinkėse. Įrengtas senos valstiečių sodybos ūkiniame pastate. Įsikūręs ypatingo grožio erdvėje tarp miško. Muziejuje daug buitės ir ūkio rakandų, būdingų sėlių kultūrai. Pastatas išsaugojo XIX a. autentišką – Janio Jaunsudrabinio garsiajame kūrinyje „Baltoji knyga“ pavaizduotą pasaulį. Pagrindinė muziejaus

ekspozicija supažindina su rašytojo ir dailininko gyvenimu, čia galima apžiūrėti jo asmeninius daiktus, XIX a. pab. ir XX a. pr. buitės reikmenis, surinktus artimiausioje apylinkėse. Netoli „Riekstiņi“ esantis pasivaikščiojimų takas veda pro vietas, kurios minimos kūrinyje „Baltoji knyga“. Draugystės vakaras buvo nuostabus. Šokome, dainavome, vaišinomės arbata, pupomis su rūgusiu pienu. Ypač mus sužavėjo latvių kolektyvų šokėjai.

Suvainiško biblioteka ir bendruomenė minėjo atkurtos Lietuvos

Šokių kolektyvas „Sarma“ (Latvija), 2016 m. gegužė. Nuotr. A. Šimėno

Nacionalinių valgių gardumynais džiaugiasi renginio dalyviai. Nuotr. R. Šimėno

Priimami sveikinimai, 2018 m. vasaris. Iš kairės: Suvainiško bendruomenės pirmininkas D. Gurklis, bibliotekininkė R. Šimėnienė, specialistė kultūrai V. Konstanblackienė, svečiai iš Latvijos Regina Kviese, Lidija Ozolina, Mirdza Trakina ir Arvids Kviesis. Nuotr. A. Šimėno

Šventės dalyviai: suvainiškėčiai, svečiai iš Panemunio ir Konstantinavos bendruomenių, Latvijos atstovai, 2018 m. vasaris. Nuotr. A. Šimėno

100-metį. Lietuvos trispalvės spalvomis pasipuošusi Suvainiško kaimo biblioteka ir bendruomenės namai pasitiko vietos gyventojus, bendruomenių atstovus ir svečius iš kaimyninio Neretų miestelio. Visus susirinkusius sujaukino nuoširdus Neretų seniūno sveikinimas lietuvių kalba.

2018 m. nacionalinės bibliotekų savaitės metu pirmą kartą bibliotekoje lankėsi Neretų bibliotekininkės, kurias domino parodos: „Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metis“, „Tautinis kostiumas – mūsų pasididžiavimas“, „Karpymas – malonus užsiėmimas“. A. R. Vilko darbų paroda pabuvojo Janio Jaunsudrabinio muziejuje „Riekstini“. Tų pačių metų rudenį Latvija šventė valstybės atkūrimo 100-metį. Šventėje dalyvavo Pandėlio seniūnas Romualdas Varanius ir Suvainiško bibliotekininkė Regina Šimėnienė. Šventė prasidėjo pagerbiant Latvijos represijų ir tremties aukas, prie paminklo uždegtos žvakutės, padėta gėlių. Sveikinimo žodį tarė Neretų meras Arvidas Kviesis. Kas dešimtmetį trumpai apžvelgta tautos istorija. Po koncerto aplankėme Neretų biblioteką, apžiūrėjome parodas, ypač sudomino paroda

„100 porų pirštinių“, kurioje atspindėjo įvairūs baltų ornamentai, mezgimo raštai. Vakare visą Neretų miestelio dangų nutvieskė 100 salvių šviesos šėlsmas. Vakaro šventė tęsėsi, grojo saksofonas, vaišinomės kava, tortu.

2019 m. gegužės 12 d. Rites „Tautskola“ šventė įkūrimo 25-mečiui. Šia proga Suvainiško bendruomenės atstovai sveikino sėkmingą latvių ir danų bendrą projektą, o Latvijos Respublikos prezidentas skyrė apdovanojimą vadovams danams už nuveiktus darbus ir projektus latvių tautai. Lisa Hazele Nilsena ir Nils Bendiks Knudsens pasakojo, kad per 25 metus glaudžiai bendradarbiaudami nuveikė daug gražių darbų.

2019 m. rugpjūčio 30 d. suvainiškietės buvo pakviestos į edukacinį užsiėmimą „Audimas ir kiti rankdarbiai“ Neretaslauki (Latvija), pas tautodailininkę Mirdzā Bruninā, kuri laisvalaikį skiria šiam pomėgiui. Tai didelio kruopštumo, atidumo ir spalvų pajautos reikalaujantis užsiėmimas. Visus sužavėjo tautodailininkės audžiami audiniai latvių tautiniam kostiumui, kilimėliai, nertos staltiesės ir suknelės bei kiti rankdarbiai.

2020 m. birželio 27 d. suvainiškėnai dalyvavo parodos „Straipsniai kasdieniniame gyvenime“ uždaryme Janio Jaunsudrabinio muziejuje „Riektini“. Tai nuotaikinga popietė išlydint vasaros saulėgrįžą ir susitikimas su kūrybinių darbų autoriais: Inesi Škutani, Zaigu Rebani, Marutu Vitolinu ir Zandu Rageli. Autoriai papasakojo apie tautinį paveldą ir jo raštus. Vaišinomės žaliąja arbata, klausėmės muzikantų Klavs ir Zigurds Kalnare atliekamos muzikos.

2020 m. rugpjūčio 29 d. suvainiškėnai pagerbė latvių rašytoją, dailininką Janį Jaunsudrabinį, aplankė jo kapą. Keli faktai

Rokiškėnų sveikinimai Latvijos nepriklausomybės 100-mečio proga, 2018 m. lapkritis. Nuotr. A. Šimėno

Danai Lisa Hazele Nilsena ir Nils Bendiks Knudsens priima lietuvių sveikinimus, 2019 m. gegužė. Nuotr. A. Šimėno

Latvijos tautodailininkė Mirdza Brunina pristato parodą, 2019 m. rugpjūtis. Nuotr. iš Suvainiško bibliotekos metraščio

Prie Mirdzos Bruninos staklių, 2019 m. rugpjūtis. Iš kairės: V. Konstanblackienė, V. Sakalauskaitė, V. Jasiūnienė, V. Dubovska ir M. Brunina. Nuotr. iš Suvainišio bibliotekos metraščio

Regina Šimėnienė prie Janio Jaunsudrabino kapo, 2020 m. rugpjūtis. Nuotr. A. Šimėno

Šokių kolektyvas iš Neretų „Seli“, 2020 m. rugpjūtis. Nuotr. A. Šimėno

iš jo biografijos: 1886–1892 m. mokėsi Neretų mokykloje, 1893–1895 m. mokėsi Panemunio (Rokiškio r.) rusų mokykloje, 1893–1895 m. mokytojavo Neretose, 1895–1897 m. mokėsi Vecsatės žemės ūkio mokykloje, keliavo po Europą, 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Įdomi J. Jaunsudrabinio kūryba. Jis tapė peizažus, portretus, iliustravo knygas, parašė straipsnių apie dailę, tarp jų apie M. K. Čiurlionio kūrybą. Neretos savivaldybėje esančioje sodyboje „Riekstini“ J. Jaunsudrabinis praleido šešerius vaikystės metus. Šį vienkiemį, kuris nepriklausė jo šeimai, vadino „Mūsų namais“, kur „<...> viduje ir tarp šių medinių namų aš buvau vaikas, vaikiškai laimingas ir kartais taip pat vaikiškai nelaimingas.“ Iki šių dienų išlikęs gyvenamasis namas, ilgas, iš dalies restauruotas ūkinis pastatas su 6 kambariais, sena obelis ir dideli ažuolai šalia kelio, seno beržo kamienas. Muziejus įrengtas ūkiniame pastate: didžiojoje klėtyje eksponuojamos J. Jaunsudrabinio nuotraukos, knygos, kiti asmeniniai daiktai. Kitose patalpose – vietinių literatų knygos, etnografiniai namų apyvokos daiktai.

Apie stiprią draugystę sakoma – vandeniui neperliejama. Suvainišio kaimo gyventojai prisimena tą metą, kai Latviją ir Lietuvą skyrė pasienio punktai, muitinės postai. Šiandien dviejų kaimyninių tautų kultūriniai ryšiai, žmonių bendravimas, nuoširdūs santykiai liudija nesugriaunamą ir tvirtą Suvainišio ir Neretų draugystės tiltą.

Spalvingas Valentinos pasaulis

VILĖ SARULIENĖ

Rokiškio krašto muziejaus muziejinkė archyvarė

„Aukštai danguje girgsėdamos skrenda gervės – ten, aukštybėse, tikriausiai vėjo nėra, nes toks lėtas ir iškilmingas jų skrydis.“

(B. Radzevičius. *Priešaušrio vieškeliai*).

Išskrisdamos gervės nusinešė žymios rajono kultūrininkės, literatės, buvusios Panemunio kultūros namų direktorės Valentinos Četkauskaitės-Genienės skambią dainą ir mielą jos akių žvilgsnį. Simboliška: Valentina su tuo pačiu gervių klyksmu 1932 m. rugsėjo 8 dieną gimė, tas pats iškilmingas gervių skrydis 2013 m. rugsėjo 7 dieną ją pakvietė į Amžinybę. Rugsėjo 7 d. minėsime dešimtąsias V. Četkauskaitės-Genienės mirties metines. Gerbdami jos atminimą ir kultūrinei veiklai atiduotą gyvenimą, prisiminkime Valentinos ir jos bendrakelionių meninį indėlį į bendrą kultūros aruodą.

„Esu iš Panemunio muzikantų Četkauskų giminės. Mano senelis Matas Četkauskas buvo žinomas siuvėjas, mokėjęs groti smuiku. Smuiku grodavo vestuvėse. Senelis nupirko iš Panemunio grafienės Krasickienės tris fortepijonus ir beveik visi sūnūs išmoko groti. Tik Vincentas tapo ūkininku.

Valentina Četkauskaitė-Genienė

Mano tėvas Kazimieras Četkauskas, motina Veronika Pauliukaitė-Četkauskienė. Tėvą groti vargonais išmokė dėdė, tėvo brolis Petras. 1926 m. kunigas Jonas Gurauskas pakvietė į Švedriškę (Ignalinos r.) vykti kartu ir mano tėvą. Tėvas Švedriškėje vargonininkavo 18 metų, kol besitraukiančios vokiečių kariuomenės 1944 metais buvo nušautas. Po trejų metų, 1947 m., mama su vaikais grįžo į vyro gimtinę – Panemunį. Parvežė vienas iš dėdžių (tėvo brolių). Pirmiausia

nustebino tarmė, kai dėdė ištarė: „Raikia laist orkliui pasilsat“¹, – taip Valentina pradėjo pasakojimą apie save 2008 m., kultūrinės ekspedicijos metu.

Valentina Četkauskaitė-Genienė mokėsi Pandėlio progimnazijoje, 1951 m. baigė Pandėlio vidurinę mokyklą, 1953 m. Panevėžio pedagoginę mokyklą. Mokytojavo Kvetkų septynmetėje mokykloje, Panemunyje, o nuo 1957 m. paskirta dirbti Panemunio kultūros namų direktore.

Kultūros namuose Valentina išdirbo daugiau nei 30 metų. Pirmasis renginys, kurį ji surengė, buvo kultūros namų atidarymas, nes tuomet, kai ją paskyrė dirbti, kultūros namai iš buvusio Panemunio valsčiaus pastato dar tik tebuvo rengiami. Pradėjo dirbti 1957 m. liepos mėnesį, o tų pačių metų gruodį jos vadovaujami Panemunio kultūros namai kultūros įstaigų apžiūroje užėmė 1-ąją vietą. Tai žadėjo gerą kultūrinio darbo pradžią. Ir tai buvo tiesa.

Per daugiau nei 30 darbo metų Valentina subūrė daug ir įvairių kolektyvų: dramos, etnografinį ansamblį, kaimo kapelą, šokių kolektyvą, moterų chorą.

1975 m. Valentina Genienė apdovanota LTSR kultūros ministerijos

Panemunio kultūros namų pagyvenusių moterų kvartetas LTSR televizijos studijoje (dab. LRT), 1963 m. Scenografija ir apipavidalinimas – televizijos. Iš kairės: Monika Mironienė, Pranė Šaučiūnienė, Vanda Samulėnienė ir Veronika Četkauskienė. RKM 47978

Panemunio kultūros namų jaunesnių moterų ansamblis su vadove V. Geniene (viduryje), 1968–1969 m. Iš kairės: Stasė Rinkevičienė, Adelė Jasinevičienė, Jadvyga Tubelienė, Panemunio kultūros namų direktorė ir ansamblio vadovė Valentina Genienė, Monika Mironienė Pranė Šaučiūnienė ir Elžbieta Martinonytė. Fotografiuota pievelėje prieš Panemunio kultūros namus. RKM 47979

Panemunio kultūros namų direktorė Valentina Genienė greta savo dėdės Povilo Četkausko (1904–1991), pirmojo profesionalaus akordeonisto Lietuvoje, knygos „Jaunasis akordeonistas“ autoriaus, 1971–1972 m. RKM 47980

įsteigtu LTSR meno saviveiklos žymūno ženkleliu, 1986 m. – LTSR įsteigtu ženklu, „Lietuvos TSR kultūros žymūnas“.

1981 m. Panemunio kultūros namų dramos kolektyvas, vadovaujamas Valentinos Genienės, respublikiniame dramos kolektyvų konkurse „Dobilėlis penkiaalpis“ užėmė 5-ąją vietą iš dvylikos dramos kolektyvų. Toks apdovanojimas rodo gerą pasirengimą ir nepriekaištingą spektaklio režisūrą bei aktorių vaidybą. Kolektyvas pastatė M. Laskino pjesę „Ištuokos byla“. Ši pjesė suvaidinta net trylika kartų. Vaidino: Albinas Martinonis, Valentina Genienė, Sigitas Pivoriūnas, Vilma Jakštaitė, Elžbieta Martinonytė, Arvydas Černiauskas. Dalyvavo ir šuniukas Pudelis. Jį spektakliui paskolindavo Irena Gilienė. Šuniukas mokėjęs verkti kartu su žmogumi. Kai žmogus pradėdavo rypuoti, šuniukas imdavo inkšti.

Valentina kūrė eiles, bendradarbiavo tuometiniame laikraštyje „Spalio vėliava“.

„<...> laukininkystės darbininkės Bronės Pugžlytės sodybą surasti nelengva. Į ją veda siauras keliukas per pievą, pro beržynėlį... Galbūt ta žydinti pieva, tie grupelėmis susibūrę beržai ir įskiepijo Bronei pirmuosius prieraišumo ir meilės jausmus gamtai, grožiui, gėlėms. <...> Rožės... Kokių atspalvių čia nerasi, kokiomis žiedų formomis čia nepasidžiaugsi. Nė vienos žolelės, nė vieno nereikalingo daigelio – išskyrus gėles. Jau daug metų Bronė Pugžlytė Panemunio apylinkėje žinoma ir kaip geriausia kulinarė. Ji savo žiedų formas perkelia ir į kepinius. Iš tolimiausių kaimų atvyksta žmonės prašyti Bronės papuošti jų šventinį stalą“².

Valentina Barauskienė sukūrė eiliuotą poemą apie Panemunį

„O kai aš ajau Panemunio lauku“.
(Ištrauka)

*Tin kur pilies kolnas –
Nemunėlis sraunas.
Tai nuo omžių Panemunis
Ir jo žmonas slaunūs.*

*Žmonas šitu kolnu
Kepuram supyla,
Kad sudūžtų in tu kolnu
Švediška galyba.*

*O iš to kolno
Varsmala tekėjo.
Čia ligoti varganoti
Sau sveikotu sėma.*

*Briedis devinrogis
Iš varsmalas gėra
Teip apvaizdų Panemunis
Iš Dievo turėjo.*

*Kadu cūdnu briedi
Grapas nudiegojo,
Užtat Dievas ponu grapu
Smarkiai pakorojo.*

*Paties garpo strielba
Ronijo jom koju
Šitaip baiges neščeslyvai
Poniška ūliona.*

Dainininkai Edmundas Kuodis (viduryje, kairėje) ir Jonas Girijotas (viduryje, dešinėje) Panemunio piliakalnio papėdėje su savo muzikantais. Už dainininkų raiteliai – Panemunio miestelio žmonės perjuostais per dešinius pečius austais baltais rankšluosčiais. Koncertas vyko Panemunio kultūros namų salėje, 1977 m. RKM 47981

„Raiteliai“ pasiruošę sutikti atvykstančius dainininkus Edmundą Kuodį ir Joną Girijotą bei jų muzikantus. Arkliai „Nemunėlio“ tarybinio ūkio. Rankšluosčius parūpino „Nemunėlio“ tarybinio ūkio moterų taryba. Raiteliai atėjo pasitikti iki „Nemunėlio“ tarybinio ūkio ir „Pušyno“ kolūkio ribos, 1977 m. Iš dešinės: Marius Perenis, nežinomas, Širvinskas, Kelpša, Petras Tubelis ir Prokopas. RKM 47982

Panemunio kultūros namų etnografinis ansamblis koncertuoja Panemunio kultūros namuose ūkio derliaus šventės metu. Iš kairės dainininkės: Samulėnienė (vardas nežinomas), Elžbieta Martinonytė, Elena Seikalienė, Elvyra Slapšienė, Stasė Rinkevičienė, Valentina Genienė, Jadvyga Tubelienė, Pranė Šaučiūnienė ir Danė Čižiūnienė, akordeonu groja meno vadovas Virginijus Sesickas. RKM 47984

*Vienakojis grapas
Žmonas ratavojo,
Prisimindms kaip už briedį
Dievas pakorojo.*

*Kad išratavatų
Žmonas Panemunio,
Kola rogas devinrogio
Prie bažnyčios durų.³*

1960 m. birželio 19 d. Pandėlio rajono jubiliejinės dainų šventės organizacinis komitetas laureato diplomu apdovanojo Panemunio kultūros namų pagyvenusių moterų kvartetą. 1963 m. šis kvartetą buvo pakviestas filmuotis į Lietuvos televiziją. Studijoje dainavo tarmiškai. Filmavimui sijonus dainininkėms paskolino Panemunio gyventoją Striupienė. Jie buvo labai dailiai pasiūti. Palaidinės paimtos iš tautinių drabužių komplekto. Skareles prisitaikė pačios. Dainininkė Pranė Šaučiūnienė pirmuoju LR laikotarpiu Kaune laimėjo solinio dainavimo konkursą, Vanda Samulėnienė – to laikotarpio konkurso Šiauliuose laimėtoja.

Tai tik keletas štrichų Valentinos portretui. Visa kita – žmonių širdyse ir atsiminimuose. Visad liksi gyva artimųjų, draugų, kolegų atmintyje.

2022 m. liepos 29 d. Panemunyje vyko V. Četkauskaitės-Genienės 90-mečio minėjimas „Čiobrelių kiemas“. Jį organizavo Rokiškio rajono savivaldybės J. Keliuočio viešosios bibliotekos Panemunio filialo vyresn. bibliotekininkė Elena Baronienė.

Eiles skaito Valentinos Četkauskaitės-Genienės sūnus poetas, prozininkas, vertėjas, recenzentas, knygų sudarytojas ir redaktorius, žurnalistas Arvydas Genys. Nuotr. E. Baronienės

Akimirkos iš „Čiobrelių kiemo“. Nuotr. E. Baronienės

*Mano gyvenimo kredo:
Aš ne tada su žmogumi kai gera
Ir be manęs užtenka pataikūnų.
Kai ašarom sužimba akys geros,
Tuomet visa siela su juo aš būnu ...*

¹ RKM archyvas, B. Nr. 335.1.

² Genienė V. Ji mėgsta darbą, grožį, *Spalio vėliava*, 1975, rugpj. 28, Nr. 102, p. 3.

³ RKMA, B. Nr. 204 (1), p. 56.

Vigilija *post scriptum*

ARVYDAS JUOZAITIS

Nejaugi jis gyvas?! „Naujosios Romuvos“ leidėjas vaikšto Vilniaus gatvėmis gyvas ir sveikas? Ką jis čia daro mūsų leisgyvio gyvenimo, išsivysčiusio socializmo sąlygomis?

Ak, Juozas Keliuotis!

Ši žinia trenkė lyg žaibas ankstyvą 1980 metų pavasarį ir aš netekau ramybės. Į pabaigą slinko Brežnevo vardu paženklinta komunizmo stagnacijos epocha, visko joje buvo, o ypač absurdo, kurį nors vežimu vežk, bet kad čia dar gyvena ir „Naujosios Romuvos“ leidėjas – to jau per daug! Taip tada pagalvojau, išgirdęs žinią ir su ja susigyvendamas. Legenda vaikštinėja Vilniaus gatvėmis lyg niekur nieko? Ir ką su šia žinia daryti? Žmogaus nerodo televizija, apie jį nieko neišgirsi per radiją, apie jį niekas nerašo, bet jis juk nesislapsto, išeina į gatvę, į parduotuvę, pasivaikščioti. Ir vis vien jo tarsi nėra.

Tais 1980 metais komunizmo epocha akivaizdžiai keitėsi, seko ir silpnėjo, mes šitai jautėme ir laukėme dar didesnių pokyčių. Jautėme, kad 1940 metais tarsi visai sunaikinta Lietuvos valstybė vis dėlto nėra sunaikinta, o vis gyviau alsuoja. Kremliaus karinio komunizmo tvarka seniai turėjo būti įspaudusi Lietuvą į žemę, bet ne, neįspaudė. Priešingai – žemė keisčiausiu būdu gaivino lietuvių. Ir nors godos apie

Lietuvos valstybę skendėjo nežinioje, 1965 metais prasidėjęs lietuvių kultūros renesansas teikė vis daugiau vilties, kad Lietuva nežuvo.

O čia dar gyvas Keliuotis!

Per 1972 metų *kalantines* po karo gimusi ir užaugusi karta tarė komunistinei tikrovei pirmąjį „ne“. 1979 metais galingai švėstas Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejus tiesiai šviesiai skelbė, kad Lietuvos istorija daug svarbesnė už komunizmo istoriją.

O čia dar gyvas Keliuotis!

Nuostabiliausia buvo, kad miestuose ir kaimuose tebegyveno ir gyventi mokė 1930–1940 metų žmonių karta. Ir nors už viešus žodžius „Laisvę Lietuvai!“ dar galėjai sėsti į kalėjimą, vilties buvo vis daugiau ir daugiau. Visa tai sakyte sakė, kad lietuviškas pasaulis labai svetimas Maskvos komunistiniam pasauliui.

O čia dar gyvas Keliuotis!

1977–1980-aisiais mokydamasis Vilniaus universitete išgyvenau gražiausius, atradimų kupinus metus. Minėtasis *Universitas Vilnensis* jubiliejus dėl genialaus rektoriaus Jono Kubiliaus diplomatijos buvo paverstas Sąjūdžio repeticija. Sąjūdžio dar nenujautėme, bet kad pompastiškai švėstas *Universitas Vilnensis* – 400

jubiliejus tapo kažko itin reikšmingo išvakarėmis – jautėme.

Viešajame gyvenime atradimų buvo per akis: vakarietiškos dramos ir lietuviškos operos, viešos ir nieko bendra su komunizmu neturinčios paskaitos, literatūros vakarai, parodos, koncertai – viskas liejosi kaip iš gausybės rago. Apie Lietuvą, kokia ji buvo iki 1940 metų, kalbėta vis aiškiau ir drąsiau. Ir ne tik senoji, bet jau ir jaunoji karta atvirai reiškė įsitikinimą, kad esame prieškario Lietuvos palikuonys. O kas buvo toji Lietuva? Kauno Lietuva!

Nuostabiliausia buvo matyti gyvus klasikus – Juozą Grušą, Antaną Gudaitį, Juozą Miltinį, Paulių Galaunę, Ievą Simonaitytę, Antaną Miškinį ir net Liudą Truikį. Girdėdavau jų žodį viešai, vis labiau stebėdamasis, kad šie žmonės gyvena apglėbė ir „aną“ Lietuvą, ir „šią“. Prieškario „Ars“ tradicija buvo atstovaujama Antano Gudaičio tapyba, prieškario Valstybės teatras – Liudo Truikio scenografijomis Operos ir baleto teatre, o Juozo Grušo pjesės tarsi visos parašytos nei komunizmo, nei okupacijos nepatyrusio dramaturgo ranka.

Tais metais ir radau „Naująją Romuvą“, ją godžiai skaičiau ir supratau, kad prieškario Lietuva niekur nedingo, kad 1930–1940 metų Lietuva paliko ne tik pastatus, institucijas, bet ir gyvus žmones.

Bendraminčiai Juozo Keliuočio 80-mečio pagerbimo proga jo bute, Antakalnyje, 1982 m. rugsėjo 2 d. Pirmoje eilėje iš kairės – keliautojas, antropologas Antanas Poška, centre – Juozas Keliuotis. Antroje eilėje pirmas iš dešinės – Arvydas Juozaitis. Nuotr. Onos Pajedaitės

O pati „Naujoji Romuva“? Ji gyva, aš ją skaitau, vartau ir net uostau laisvės laikų popierių.

Ir štai tau pribloškianti žinia: gatvėmis vaikšto „Naujosios Romuvos“ pasaulį sukūręs genijus – Juozas Keliuotis.

Tais metais susipažinau su anglo Gilberto Kito Čestertono kūryba, kurioje aptikau nepaprastai teisingą žmogiškumo formulę. Ją buvo galima nusakyti dviem žodžiais – „žmonijos tradicija“. Ši tradicija – tai gyvenimas su savaisiais, dėkojant jiems, kad esi gyvas. Būtina padėkoti motinai už iškeptą pyragą, nes nepadėkojęs prarasi žmogiškumą ir tau nebus skanus ne tik pyragas, apkars visas gyvenimas. Dėkok visiems, kas padeda gyventi, kieno įtaką ir palikimą saugai, ir būsi „žmonijos tradicijos“ dalis. Mes tampame žmonėmis vieni kitiems ne dėl to, kad kažkas iš mūsų kuria „humanizmo teorijas“ arba net „naują žmogų“ – ne! Mes esame žmonės vieni kitiems, nes esame ištikimi tėvams ir savo pirmtakams, kūrusiems pasaulį – namus, tėvynę, kultūrą ir savo valstybę.

Juozas Keliuotis man tapo būtent tokios „žmonijos tradicijos“ kūrėju. Jo pėdomis troškau eiti.

Kai viešuoju transportu važinėjau į Vilniaus universiteto studentų miestelį Saulėtekyje, pro langą matydavau praslenkanti „Neries“ kino teatrą, o čia pat ir penkiaaukštį chruščiovinį namą. To gyvenamojo namo pirmo aukšto langai buvo dideli, papuošti užrašu „Kregždutė“. Stovi sau ir tegul stovi, pagalvodavau, man juk į Saulėtekį. Šiais laikais toje gatvės atkarpoje nepalakstysi, atsirado sankryža, nes 1999 metais už namo, paženklinto Antakalnio Nr. 39, per Nerį buvo permestas Šilo tiltas.

O štai anuomet, 1980 metais, baigdamas studijas universitete, netikėtai patyriau žinią, ne – šoką: name Nr. 39 gyvena Juozas Keliuotis! Sužinau, kad jis pasirodo plyšyje tarp „Neries“ ir „Kregždutės“. Ir kad tame name jis gyvena nuo 1961 metų, kai namas ir buvo pastatytas.

Tad, jaunuoli, pirmyn – laikas tau bent iš tolo jį gyvą pamatyti! Tada sužinojau ir daugiau: „Naujo-

sios Romuvos“ genijus gyvena vieno kambario bute, antrame aukšte langais į kiemą.

Ėmiau atidžiai apžiūrinėti tą penkiaaukštį. Nuo vėlyvojo chruščiovinio laikotarpio namų jis skyrėsi tuo, kad buvo plytinis, o iš gatvės pusės nutinkuotas rusvu tinku, vadinasi, kvepėjo šiokiu tokiu „elitu“. Pirmas aukštas į gatvę liaudies poreikiams – „Kregždutei“ ir konditerijai, gyventojams laiptinės iš kitos, kiemo pusės.

Čia pat gimė ir klausimai, jie virto kaip iš po norago: kodėl tokio masto nepriklausomos Lietuvos figūra nenukišta į provinciją? Gal figūra palanki tarybų valdžiai? Tikrai ne, nes nerodoma liaudžiai. Gal Keliuotis yra disidentas? Tikrai ne, nes apie jį tyli Vakarų radijo stotys. O gal Keliuotis gyvena kone Vilniaus centre nelegaliai? Tikrai ne, to būti negali, butai tokiuose namuose yra griežtos valdiškos apskaitos.

„Kregždutė“ tada buvo lyg trijų sparnų paukštis, trijų funkcijų maitinimo įstaiga – ir valgykla, ir kavinė, ir restoranas. Valgykla būdavo dienos metu, nes tiekdavu pigius kompleksinius pietus (iki 1 rublio), o kavine būdavo visą parą, nes turėjo barą, kuriame galėjai užsisakyti likerio, konjako ir kavos, plikytos čekoslovakišku aparatu. Bet ypač ji garsėjo kaip restoranas, nes liaudis iš viso Vilniaus rinkdavosi čia ne valgyti, o pasilinksminti. Tokių įstaigų tuo metu buvo nedaug, ant vienos su puse rankos pirštų suskaičiuotum. Vakarų stalelis „Kregždutėje“ būdavo užsisakomas iš anksto, joje grojo estradiniai orkestrai, dainavo geri dainininkai. „Kregždutės“ lankytojus pasitikdavo išdidus durininkas, kurio kišenės buvo didelės ir atlapotos.

Virš tos „Kregždutės“ ir gyveno Juozas Keliuotis. Retsykiais jis nusileisdavo pietų, o kelis kartus per mėnesį, kad nemirtų iš vienatvės,

ir į restoraną vakarinės koncertinės programos pasižiūrėti. Kauno Lietuvoje ir Paryžiuje matęs visokiausių restoranų, kavinių ir nakties klubų, „Kregždutėje“ jis galėdavo pajusti jaunystės alsavimą.

Mano pirmas mėginimas patekti į tą geidžiamą butą pas „profesorių“ (taip jį buvo įprasta vadinti, nors profesorius nebuvo) baigėsi nesėkme. Universiteto bičiulis atvedė į laiptinę, pakilome į antrą aukštą, sustojome priešais butą Nr. 5 ir – stop. Įrėmėme nosis į pilkas duris, ilgai maigėme skambutį, bet durys neatsivėrė. Anapus girdėjosi padų šiurenimas, krenkštimas, kosėjimas, o mažutėje durų akutėje judėjo šešėliai. Tačiau tai buvo viskas, toliau – tylą.

– Profesorius bijo saugumiečių kaip velnias kryžiaus, – numojo ranka bičiulis, ką tik gykęs, kad mums durys tikrai atsivers, nes paprašęs savo tėvo paskambinti profesoriui ir pranešti apie vizitą.

„Gal spirti į duris?“ – kilo laukinė mintis kažkuriam iš mudviejų.

– KGB jis įtaria visur. Matei tą akmenį prie lauko durų? Jis sako, kad tai irgi KGB pinklės, nes ne kartą yra už jo užkliuvęs ir parkritęs. Pats supranti.

Aš nesupratau nieko, bet nujaučiau viena: mūsų nesėkmės priežastis akivaizdi – buto gyventojui nebuvo pranešta. Ir nors bičiulis dievagojosi, kad jo tėvas, tautosakininkas, Liaudies buities muziejaus Rumšiškėse kūrėjas, pranešęs apie mus, aš nebuvau linkęs tikėti.

Arba ten, už durų, kažkokia velniava?

Visą profesoriaus gyvenimą kaustė atsakanti velniava.

Pasirodė, kad šį butą skyrė ne kas kitas, o visagalis Darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto pirmininkas, faktiškasis Vilniaus

valdytojas Jonas Vildžiūnas. Vadinas, patikimas Antano Sniečkaus patikėtinis Vilniaus ūkiui.

Keliuočio pilis buvo paimta antru bandymu.

Naujas draugas, genialusis architektas Henrikas Šilgalis, tais metais atvėręs man ir Tėvo Stanislavo pasaulį, sutarė su skulptoriumi Vladu Vildžiūnu ir jo žmona Marija Ladigaite-Vildžiūniene. Vildžiūnai lankydavosi pas Keliuotį nuolat, šiek tiek jį globojo, veždavosi pas save į namus Vilniaus Jeruzalėje. Tad vieną rudenįančią pavakarę su trimis rimtais žmonėmis pakilau virš „Kregždutės“ prie tų pačių antro aukšto durų, paženklintų Nr. 5. Ir durys atsivėrė.

Pirma, ką pajutau siaurame kaip kišenė prieškambarėje, – tai aitrų cigarečių tvaiką, knygų dulkes ir neplautų drabužių dvoką. Aukštas, nesugriuvęs vyras kone plika kakta pro pelėdos akis primenančius akinius pažvelgė į mane iš šešėlio. Jis tvirtai paspaudė ranką, krenkšdamas atkišo lūpas, pasakydamas kad „malonu“ ir kad jis „mėgsta jaunos filosofus“. Blykstelėjo prastai sudėti metaliniai dantys.

Mes susėdome aplink žemą stačiakampį stalą, virš kurio kaip pakaruoklis kybojo metalo kūgis, vienos lempos šviestuvus. Akimirkos žavesys buvo nenusakomas. Įvestas į geidžiamą karalystę, kelias minutes buvau lyg apsvaigęs, mažiau tik šešėlius. Palaipsniui iš šešėlių išniro trijų, ne, keturių žmonių veidai, rankų mostai, juokas ir visos jų bendravimo būdas – jie kalbėjosi šypsodamiesi. Nenusakomas paprastumas, bet kartu ir teatras knygų ir paveikslų fone, žodžiu, palaima.

– O, seniai laukiu jaunimo, seniai, – vis krenkštė Keliuotis, šaudydamas pelėdos žvilgsniu į mane. – Jūs man padėsite surengti

čia diskusijų klubą. Romuvos bičiulių klubo aš seniai trokštu, seniai noriu jį atgaivinti. Labai mėgdavau, labai. Padėsite man?

Kreipimasis asmeniškai į mane trikdė – kas aš toks, kad į mane kreiptųsi gigantas? Bet džiaugsmo smūgį patyriau ir jutau begalinį dėkingumą.

Palengva ėmiau dairytis.

Tai buvo svetainė-bibliotekamiegamasis, o šalia, už pravirų durų, ir kišenės dydžio virtuvė. Abu langai žvelgė į kiemą, kuris pavasario peizažu gulėjo po langais. Dešinėje kiemo pusėje kiurksojo bjauriai sumūryti garažai, o visa kita – suolai, palaikiai krūmokšniai, vaikų žaidimo aikštelė su aprūdijusiais lankais – kaip visur. Vaizdą į šią socialistinę gerovę gožė milžiniška, išsikerojusi tuopa, kurios šakos kone lietė salono balkoną.

Antakalnio gatvės gausmo kažkodėl nesigirdėjo, nors ji buvo čia pat.

Vilniaus universiteto draugai ir bičiuliai, su kuriais tuo metu sėdėjome profesorių skaitykloje ir rašėme disertacijas, sužinoję apie mano lankymąsi pas Juozą Keliuotį, pakeldavo antakius: „Ir ką tu ten veiki pas tą senieną?“ Man buvo vis vien, kas ką galvoja. Svarbiausia buvo nepasiduoti to meto laisvalaikio įpročiams: alaus barui, krepšinio aikštei, svečiavimuisi vienu pas kitus. Visa tai laikiau nusikalstamu jaunystės ir jėgų švaistymu. Aš skubėdavau į Antakalnį. Ir ne vien į Antakalnį.

Tais 1980–1983 metais apie „smetoniškos Lietuvos“ valstybę girdėjau daug, universitete mes apie ją kalbėjome, nemažai skaitėme. Tačiau atėjo metas, kai trūks plyš reikėjo nebe kalbų ir skaitymų, o gyvų šaltinių, gyvų Lietuvos liudinkų-kūrėjų. Juk buvo dar nevelu! Jie dar gyveno čia pat, jie dar buvo

šviesios atminties, nesugriuvę. Ir aš ėjau į Teofilijos Vaičiūnienės namus Z. Angariečio gatvėje (dabar – Kaštonų g.), vykdavau pas Kazimierą Skebėrą Bagdyšių kaime prie Bagaslaviškio, lėkdavau į Paberžę pas Tėvą Stanislovą. O kiek šviesos teikė lankymasis pas Vladą Drėmą! Tikra Vilniaus ir Lietuvos enciklopedija, patriotas, vilnietis! Radau dar jį gyvenantį „virš bromos“, netoli Švietimo ministerijos, priešais Šv. Mykolo bažnyčios bokštus. Jis pro langą į tuos bokštus žvelgė nuo 1927 metų! Išgyvenęs buvo visą „lenkišką“ Vilnių, nepabėgęs į Kاونą. O kokia nuostabi buvo jo žmona, kurią šaukdavo tik vienu vardu – „Uoga“! Beje, ji laikė save lenke... Buvo ir trumpesnių stabtelėjimų pas vieną kitą prieškarį Lietuvos personažą, kaip antai, poetą Joną Graičiūną, gyvenusį maršalo N. Krylovo gatvėje (dabar – Minties g.).

Žodžiu, 1980–1983 metais aš susikūriau savo pasaulį, kuris buvo ne tik priešiškas Tarybų Lietuvos tikrovei, bet ir autonomiškas mano bendraamžių, Vilniaus universiteto aspirantų, pasaulio atžvilgiu.

Ir štai mane ištiko laimės šokas: manęs ėmė laukti svarbiausia prieškario laisvės figūra, karalius, Antakalnio atsiskyrėlis Juozas Keliuotis.

Pirmoji pamoka, kurią išmokau, buvo „smetoniškos Lietuvos“ revizija. Anot aktorės Teofilijos Vaičiūnienės, mažojo Paryžiaus pažibos, pažinėjusios ir Maironį, ir Smetonienę, ir Vaižgantą, ir visus visus Laisvės alėjos bei „Konrado“ herojus, gyvenimas tuomet nebuvo „pazalatintas“, reikėjo gyventi be rožinių akinių. Atrodytų, kas čia nauja? Būtina gyventi nusiėmus tuos akinius, įeigu neketini pražūti už kampo. Bet kur dingsi tais brežneviniais metais? Šeimose į prieškarį Lietuvą buvo žvelgiama kaip į prarastą rojų, o

„smetoniška Lietuva“ buvo idealus Lietuvos valstybės metas. Užaugome panardinti į barbarizmą, kur Lietuva buvo paskirta sunaikinimui. Tad tikroje Lietuvoje gimę tėvai vis dar kabindavosi į dvidešimt dvejų metų epochą kaip į gelbėjimosi ratą, į sėkmingą valstybę. Ir tėvai kūrė mums tos epochos mitą. O argi Tėvynė – tai ne Maironis? Ne Darius ir Girėnas? Ne 1939 metų Europos krepšinio čempionų vardas? O koks buvo Vytauto Didžiojo universitetas! Kokia Kauno *art deco* architektūra! Visa tai buvo teisinga.

Kai 1980 metais panirau į filosofiją, priimtina tapo ir G. F. Hėgelio tezė „Weltgeschichte heisst Entwicklungsgang des Weltgeistes“ – pasaulio istorija yra pasaulio dvasios raida. Ji atrodė net labai teisinga: Lietuvos istorija yra Lietuvos dvasios išsiskleidimas!

Bet kuo giliau supratau Lietuvos tragedijos mastą, tuo labiau augo abejonės. Kur ta raida ir išsiskleidimas mus nuvedė? Didžiąją Lietuvą nuvedė į kapines, į išnykimą Lenkijos glėbyje, o 1918–1940 metų Lietuvą paliko be tautos valios priešintis prieš Tarybų Sąjungos okupaciją 1940 metais.

Kita Hėgelio tezė, teigianti, jog visa, kas tikra, yra protinga, o kas protinga – tikra, brežnevinėje Tarybų Lietuvoje buvo visiškai absurdas... Supratau, kad ne ką mažiau absurdiškai ši tezė charakterizavo ir „smetoniškąją Lietuvą“.

Tuomet aptikau Hėgelio oponento Leopoldo fon Rankės požiūrį, kuris mane paguodė ir parodė kelią. Oponentas reikalavo ne teorijos, kuri kaip diktatorius visuomet niekina faktus, o ieškoti faktų, žinių apie faktus, kurie savaimė atskleis, *kaip buvo iš tikrųjų* – „Wie es eigentlich gewesen war“.

Ir viskas stojosi į savo vietas. Rožiniai pasakojimai apie „smetoninės Lietuvos“ arkadiją nublanko mano

akyse. Nepaprastai godžiai puoliau prie gyvų žmonių, subjektyvių liudininkų ir jų pasakojimų, puoliau kaupti faktus. Šis užsiėmimas man tapo toks svarbus, o žmonės-subjektai tokie neįkainojami, kad kone dusau iš laimės, jog galiu prisiliesti prie jų, sukūrusių Lietuvą kaip didelį valstybinį faktą. Matyt, tais metais aš buvau laimingiausias žmogus.

1980–1983 metai tapo mano aukso amžiumi.

Teofilija Vaičiūnienė ir Juozas Keliuotis man buvo svarbiausios viešo 1930–1940 metų gyvenimo figūros. Jų dėka pamačiau Lietuvą lyg gyvą spyruoklę, gyvas sūpuokles, kur viskas judėjo, susispausdavo ir išsitiesdavo, suposi į kairę ir į dešinę. Man labai sekėsi, aš tarytum pats patekau į tą gyvą spyruoklę, tas gyvas sūpuokles, aš skubėjau. Biologinis laikrodis spaudė atrastuosius žmones, o mano laikas spaudė ir supo mane.

Aš skubėjau ir dėl kitos priežasties.

Dešimt žalių savosios jaunystės metų nugyvenau lyg Tarzanas džunglėse, Lietuvą mylėdamas tik Maironio eilėmis ir „smetoniškos Lietuvos“ vaizdais. To pakako siekiant didžio tikslo – olimpinio medalio, bet tikslą pasiekus pasaulis sustojo. Kas galėjo įvykti? Miegas ir degradavimas ant laurų arba... Visas turėjo prasidėti iš naujo.

Ir mane pagavo galingas smalsumo, žinių troškimo ir jų suvokimo variklis. Aš jau buvau nebe jaunuolis, turėjau skubėti ir veikti. Pas Juozą Keliuotį įžengiau būdamas dvidešimt penkerių, jau baigęs universitetą, radęs kelią, sukūręs šeimą ir sulaukęs pirmagimio. Ir jau nei knygos, nei bendraamžiai negalėjo man nieko rimta duoti *ad hoc* – pasakyti, kokia buvo ir kokia turi būti Lietuva. Nepriklausoma Lietuva.

Ir štai jis – *ecce homo!* Štai žmogus! Juozas Keliuotis, manasis *perpetuum mobile* visam gyvenimui.

Kartą, dukart ar net tris kartus per savaitę pavakariais, pakilęs nuo stalo universiteto bibliotekoje, skubėdavau į Antakalnio Eldoradą. Pas Juozą Keliuotį išsėdėdavau iki vėlumos. Kaip dykumoje ištroškęs keleivis gėriau gyvybės vandenį, fiksavau atmintyje visa, ką jis sakydavo, ir viskas priminė man stebuklinę pasaką. Apačioje gaudė „Kregždutė“, ten liejosi tuščiai deginamas laikas, o aš buvau laimingas viršuje, nes trečio aukšto bute laikas „krovė“ mano energijos baterijas.

Beribis Keliuočio akiratis, jo kalbos maniera, jo apibendrinimai, kandžios asmenų ir kūrėjų charakteristikos, pagaliau jo psichologija, jo žurnalistika ir jo filosofija – visa tai augino ir sodrino manyje Lietuvos kultūros ir politikos paveikslą.

„Prisisotinęs Keliuočio“ išbėgdavau į tuščią Antakalnio gatvę ir stotelėje po žibintu šokdavau į paskutinį trečio numerio troleibusą. Girgždančiam troleibusui linguojant iki Žvėryno žiedo spėdavau pasidaryti pirmuosius užrašus. Namuose prieš užmigdamas užsirašydavau dar šį tą. Ir tik po dienos kitos į dienoraštį guldavo platesni aprašymai.

Tų kelerių metų gyvenimas buvo sodrus, kupinas judėjimo ir įvykių, be laisvalaikio. Aš skubėjau ir buvau labai laimingas.

Užrašyti galima kone viską, tačiau neužrašysi ironijos ir sarkazmo, kalbos prieskonių, kuriais Juozas Keliuotis pagardindavo savo pasakojimus. Kiekvieną ilgesnį pasakojimą apie žmones, įvykius jis papuošdavo ne tik krenkščiančiu juoku – esą žiūrėkite, kaip aš gyvenau įvykių sukuryje ir kaip visi, su kuriais bendravau, būdavo vaišinami „pipirais“, „garstyčiomis“ ir „kriėnais“. Binkis, Krėvė, Sruoga, Venclova, Tamošaitis, Eretas, Salomėja

Henrikas Šilgalis (kairėje) ir Arvydas Juozaitis svečiuose pas Juozą Keliuotį per Juozines, 1982 m. kovo 19 d. Nuotr. iš Arvydo Juozaičio asm. archyvo

Nėris, Kipras Petrauskas, Maironis, Kurmytė, Vaičiūnienė – ir niekas, o niekas nebuvo apsaugotas nuo žaismingo žurnalistinio jo liežuvio.

Klausantis tų improvizacijų man svaigdavo galva.

Taigi dienoraštis, jo ištraukos.

Iš „Saragosos rankraščio“:

1981 09 24. Trečias apsilankymas pas Juozą Keliuotį.

16.45–21.00

Vėlgi mudu su Henriku Šilgaliu (kaip ir aną sykį).

Nusinešėme bulgariško vyno butelį.

Bet žmogus mūsų laukė pasiruošęs. Net neįauku pasidarė, kai ant stalo išvydome „Vermutą“, sausainių, kavos, cigarečių. Net pasipuošęs – su „šlip-su“, susišukavęs! Gal išties prailgsta jam vieniši suslėgto laiko – senatvės – vakarai. „Raudonmedžio rojaus“ šešėliuos. Ši nuotaika mane pagavo, kai šešėliai gulė į kambario pakampes, kolei „nepakavojo“ Keliuočio veido aštraus reljefo rėmuose – jis sėdėjo nugara į langą. Šviesos nedegėm.

Pradėjom tostu už mano sūnaus sveikatą. Pasiūlė pavadinti Mindaugu. (Paaiškinimas: rugsėjo 4 dieną man gimė sūnus, kuriam vardą tuo

metu su žmona rinkome; galiausiai jis tapo Vygaudu.)

Po to paklausiau, kur praleido vasarą? Ne, išvykęs niekur nebuvo. Aš tariu – daręs keletą dienų turnė po Dzūkiją. O, sako, teko ten būti prieš penketą metų. Mieli žmonės, priešingi žemaičių uždarumui. Papasakojo, kaip prieš karą važiuodami mašina pasiklydo ieškodami Plungės plento. Vienišas bernas, užklaustas kelio, taip išsidirbinėjo: „A mun klausai?.. Ar toli?.. Kiba aš matavau...“

Po to savaime kalba nukrypo į filosofiją. Iš pradžių jis prabilo apie Prancūzijoje klausytas paskaitas. (Tiesa /...) paklausiau, ar negauna kokių knygų iš užsienio. Vienas draugas iš „Collège de France“, rodos, lietuvių kalbos dėstytojas rašė jam (laukelyje prieraišas: Greimas?), kad France didelis kultūros smukimas. O filosofai – gryni burbulai.

3-iam dešimtmetyje pažinojo De la Krua. Jis išgyveno didelę tragediją – nuo plaučių peršalimo mirė sūnus. Tad tuomet De la Krua buvo linkęs įsisūnyti Keliuotį.

Pažinojo ir <...>. (Paaiškinimas: kalbėjo apie Romeną Rolaną.) Po to su L'Esprit žurnalais įsteigėju kartu (neįskaitoma) suolas).

<...>

4) Po to nukreipiau kalbą man norima kryptimi. Apie Lietuvos filosofus.

Šalkauskis: Fraiburgas jį pagadino. Jakštas po to rašė jam: „Maniau, kad tapsi Lietuvos V. Solovjovu, o tu tapai tik T. Akviniečio interpretatoriumi.“ Logikos mokslai jį pagadino. Be to, ir pedagogiką studijavo. Baisių sekimų ėmėsi – apie Dievo Motinos žengimo į dangų filosofines problemas. Be galo nesuprato humoro. Jeigu su juo pašposaudavai, galėdavo mirtinai įsižeisti (priešingai Karsavinui). Tiesa, labai rimtai ruošdavosi paskaitoms.

Apie 1939 buvo išrinktas Universiteto rektoriumi.

Į galą <...> jau gerokai sirgo.

Šilkarskis: Lietuvos rusas. Buvo kažkur išvykęs studijuoti, po to grįžo. Dar ir dabar gyvas, rodos, VFR. (Patikslinimas: V. Šilkarskis mirė 1960 m. Bonoje.) Buvo pasiutęs platonikas.

Maceina: tas tai eseistas. Baisiai dogmatiškai rašė, improvizavo kaip žurnalistas. Jį skaitant <...> nekildavo jokių minčių. Atseit, viskas aišku. Beje, lyg ir pusprotis. Išleidęs poezijos knygelę. Be to, viešai šnekėdamas niekad nesiruošdavo <...> Teologai jį baisiai puolė. Dabar jis Freiburge, ligotas. Nesigirdėjo, kad rašytų filosofijos istoriją.

Pažinojo labai gerai ir Sezemaną. Bet šįsyk nieko nepasakojo.

5) Po to pakrypo kalba apie mūsų grožinę kūrybą. Aktualijos. Poeziją pavadino nykstančia. Visai nėra jaunų poetų. Ir tai ne be vyresniųjų kaltės. Jie sankcionuoja bedvasių plunksnų pasirodymą spaudoje. Kiek jam <...> S. Geda skundėsi, jog jo niekur nepriima. Kad vis atsimuša į sieną.

Su E. Mieželaičiu kartu lankydavosi kavinėse, kai šis rašė „Žmogų“. O dabar nusiplepėjo. Negerbia savęs. Kad jo nespausdintų, turi nuspręsti MT (Paiškinimas: Ministrų Taryba.) Koks leidėjas imsis to klapato?

J. Marcinkevičius taip pat pernelyg išlepintas. Už kožną eilutę liaupsina. Biurokratija „Vagoje“ su K. Ambrasu priešakyje klesti. Monopolija. Daigai nyksta.

S. T. Kondrotą gynė. Bet... musėt kai ką mėgsta rašyti girtas. Ir pritarė man, jog pas jį nėra jokios lietuviškos dvasios. XIX a. lyg ir kokioj planetoje <...>.

6) Vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas <...> liepė sudeginti visą vieną „N. R.“ numerį“, 10 tūkstančių komplektą. Tai vienintelis atvejis. Nors, sako, Kaune yra (patikslinimas: likę ir šiandien) garsiųjų „Čapliko numerių“. Spaustuvininkai išsaugoję. Dabar parduoda po 10 rublių.

7) Jis išvertęs dvi Ž. P. Sartro pjeses. Beje, Sartras būtų buvęs geriausias pasaulio dramaturgas, jei nebūtų nukritęs į filosofiją. „Pagarbią kurvą“ (Paiškinimas: tradiciškai verčiama „Garbinga šliundra“ (La putain respectueuse), sukurta 1946 m.) išvertė radijo teatrui. Juozas Miltinis ją norėjo statyti, bet, deja, Girdzijauskienė viską sužlugdė.

Kai Sartras su žmona buvo Lietuvoje, Keliuočio prie jo ne-pri-lei-do. O juk niekas iš lietuvių rašytojų nebuvo skaitę Sartro veikalų. Ypač filosofinių (?). Dieve, juk barbarais save parodė. O, beje, ką jis agituoję su pasaulio įžymybe ir prie kitų žmonių?

<...>

9) Suomei vertėjai vakar visą dieną rašė apie Č. Milašiaus asmenybę. (Paiškinimas: tai ta moteris, kuri perdavė Keliuočio sveikinimą Česlovui Milošui, tapusiam Nobelio premijos laureatu.) Tiesa, kai priminiau jam 1940 metų „N. R.“ Č. Milašiaus straipsnį apie O. Milašius: „Oi, pamiršau apie jį parašyti!“ Ta vertėja ruošiasi pradėti versti lietuvių poeziją į suomių kalbą.

10) Vyt. Bubnį išvadino šūdžiumi. Jokio talento neturinčiu rašytoju. Grynas blato egzempliorius. Netikša.

11) Lietuvos universitete 1939 metais (ir vėliau) skaitė paskaitų kursą „Europos tautų psichologija“, kuriamė vokiečius viena fraze apibūdino: „kvaili gyvuliai“; o anglus – „protingi gyvuliai“. 500 studentų auditorija pradėjo ploti. Kitą dieną iš gestapo atėjo skundas. (Paiškinimas: matyt, turėta galvoje Vokietijos ambasada.) Reikėjo rektoriui (buvo medikas) atsiprašinėti. Pasakė: Keliuotis, kai nuvargsta, darosi psichiškai nesveikas. (Paiškinimas: matyt, turėtas galvoje Antanas Purėnas, chemikas, 1939 metais jis buvo prorektorius, bet jau 1940–1941 rektorius.)

12) „Naujojoje Romuvoje“ turėjo 1 administratorių, 1 korektorių ir kurjerį. Viskas. 10 tūkstančių egzempliorių!!!

<...>

14) Padovanojo vėlgį 1940. II. 25 d. „Naująją Romuvą“ su užrašu:

„Gerbiamajam Arvydui Juozaičiui Mudviejų pokalbiams priminti.

J. Keliuotis

Vilnius, 1981. IX. 24“

15) L. Karsavinas be galo taisyklingai lietuviškai rašė. Nerekėdavo net korektūros. Iškart (jo straipsnius) siųsdavo į spaustuotę per kurjerį.

16) Vydūnas tuo metu buvo Lietuvos jaunimo žvaigždė. Graibė jo raštus kaip padūkę. Kaimas statė jo dramas, o Valstybės teatro miesčionys nepajėgė sukramtyti. Tik sykį bandė, kai Keliuotis buvo Paryžiuje. Rašė senu šriftu atkakliai. (Patikslinimas: jam per dieną užtekdavo maišelio riešutų.)

Vakarai pas Juozą Keliuotį tapo mano gyvybės šaltiniu, prie kurio pripuldavau kaip ištroškęs piligrimas. Jis ir gaivino, ir džiugino, ir stebino. Keliuočio proto gyvumas buvo be menkiausių sklerozės požymių. Atėjau pas jį, kai žmogui

sukako septyniadešimt devyneri, ir kas išsyk krito į akį? Jokio senatviško marazmo. Jo kalboje visai nebuvo senoliui būdingų atsiprašymų, kaip antai: „Ak, nebeprisimenu, ak, jau pamiršau...“ Nė karto, niekada negirdėjau tokių intarpų. Jis žėrė faktus, žaižaravo sąmoju, charakterizavo žmones, ironizavo, šaipėsi. Lyg kalbėtų apie vakar dieną. Ką kitados žinojo, ką patyrė, tą ir žėrė lyg iš gausybės rago, lyg tai būtų buvę gal šiandien rytą.

Manyje nejučia ėmė ir išdygo, sužaliavo nuostata, kuriai buvau pasirengęs: praeities nėra, praeitis yra dabarties dalis.

Ergo! – šis atradimas gulė į pasaulėžiūros pamatus. Vadinasi, kas buvo svarbu vakar, ne ką mažiau svarbu ir šiandien. Gal svarbu su minuso ženklu, bet svarbu. Vadinausi, praeitis niekur nedingusi, ji net nepasibaigusi. Praeitis tebėra. Kvapą gniaužiantis atradimas.

Atsakymas visokio plauko globalistams, genderistams, kosmopolitams: tautos kultūros negalima paversti vien praeitimi, toksišku šiukšlynu – esą visa, kas buvo, buvo, o dabar bus visai kitaip. Nebus! Nei toksiškame šiukšlyne, nei tuštumoje rožės nepražysta.

Atsiradau pas jį 1981 pavasarį, o tų metų rudenį jau tapau nuolatiniu svečiu. Ir įpratau jausti: peržengiu slenkstį, įneriu į geidžiamiausią pasaulį ir nebėra pasaulio už sienų.

Kone visuomet jis pasitikdavo mane kilstelėdamas ranką į akių aukštį (savotiškas karinis pasisveikinimas!) ir čia pat ją nuleisdavo. Rankos paspaudimas būdavo tvirtas, ne senoliškas. Kambaryje tvyrojo ne tik savitas kvapų kokteilis, bet ir prieblanda. Kabantis geležinis šviestuvas tėškė kūgio formos šviesą ant žemo gintarinio stalo. Net dienos metu reikėdavo to šviesos kūgio. Tik

vaiskais žiemos mėnesiais, kai tuopa anapus lango stovėjo plika, o kiemo įkalnę dengė sniegas, kambaryje būdavo šviestu. Rytais pro dulkėmis nugultą lango stiklą prasikaldavo saulės spinduliai ir užtrukdavo iki pusiaudienio. Tada jis visą dieną mėgdavo klausytis klasikinės muzikos.

Neprisimenu, ar Henrikas Šilgalis, ar Vildžiūnai pasakė, kad profesorius apkurto valandų valandas klausydamasis muzikos įrašų. Jis turėjo gausybę vinilo plokštelių. Kelios plokštelių krūsnys stovėjo sukrautos ant grindų, kampe, nors dauguma buvo sukištos į apatinę, nuo svorio išlinkusią lentyną. Daug plokštelių užsienio kilmės, vadinasi, geriausios kokybės. O patefonas? Vienas iš pigiausių – „Rekord“ modelio, kainavęs apie 100 rublių.

Man svečiuojantis įrašų beveik niekada neleisdavo. Ir dėkui dievams.

Kartą, prabilęs apie Valstybės teatro repertuarą, prisiminė Stasį Santvarą ir čia pat kambario prietemoje surado jo plokštelę. Tai buvo Amerikoje išleistas diskas. Pasigirdo sodrus, bet skardus, kiek egzaltuotas balsas – vyras skaitė eiles. „Sulamita, aš myliu tavo mitą!“ – tą frazę gavau kaip kulką, ji įlindo į kaukolę ir ten liko.

– Santvaras buvo ne tik operos dainininkas ir Valstybės teatro direktorius, – sudžeržgė kaip patefonas šeimininko balsas. – Buvo neblogas poetas. Iš Italijos rašė reportažus į „Lietuvos aidą“. Neblogai rašė.

Santvaras... Pasidomėjau: iki 1932 metų mokėsi ir dirbo Milane, kur studijavo dainavimą, muziką, italų kalbą, dailės istoriją ir net literatūrą. Keliuočio pastebėjimai „neblogas poetas ir neblogai rašė“ šį tą paaiškino: tokiu karingu balsu skaitoma „Sulamita“ skambėjo tarsi politinis pranešimas.

Vėliau, 1984 metais, tarybinė leidykla „Vaga“ išleido jo eilėraščių rinktinę „Lyrika“. Tai buvo reta išimtis.

...Užbėgdamas į priekį praplėsiu tų metų horizontą ateities patirtimi. 1989 metais, kai dėl Sąjūdžio lankiausi vienuolikoje JAV miestų, buvo neįtikėtinų susitikimų, bendravimo ir derybų. Jau vien ko verti susitikimai su Bernardu Brazdžioniu ir visa VLIK'o vadovybe, viešnagė pas Valdą Adamkų arba Juozo Kazicko globa. Bostone aplankiau lietuvių „Židinį“, kur prie vieno stalo sėdėjau su Jackumi Sondeckiu-Sonda, garsiuoju prieškarinio Šiaulių meru, ir Juozu Kapočiumi, „Lietuvių enciklopedijos“ leidėju. Man ėmus girti garsiąją enciklopediją, pastarasis sumirksėjo ir liepė sekti paskui jį. Mes pakilome į „Židinio“ namo palėpę, kur prieš mano akis atsivėrė lobynas – ant šiurkščių medžio grindų stirtomis sukrauti gulėjo keli tūkstančiai „Lietuvių enciklopedijos“ tomų. Toje palėpėje dulkėjo lietuvių pasaulio stebuklas, 37 tomų enciklopedija, baigta leisti 1966 metais. Sunkiai valdydamas jausmus čiupinėjau, glosčiau kilnios bordinės spalvos viršelius ir vapėjau dėkingumo žodžius, lyg jie būtų ką nors reiškę: „Pirmoji visuotinė tautos enciklopedija... Išleista ne valstybėje, o išėivijoje. Koks žiaurus likimas, kokios pajėgos buvo priverstos palikti Tėvynę ir atlikti šį šventą darbą svetur... Kaune įveikti tik 8 su puse „Lietuviškosios enciklopedijos“ tomai.“ Juozas Kapočius klausė mano vapėjimo ir linkčiojo, matyt, ne pirmą kartą tokią litanią girdėdamas. Ir tada tarp mūsų šmėstelėjo gyvo Stasio Santvaro šešėlis, nes aš prisiminiau vakarus pas Juozą Keliuotį. Kapočiaus akys blykstelėjo, jis prašneko... Bet tai būtų jau kita kalba, o šiuo atveju svarbus Santvaras.

Juozas Keliuotis, 1972 m. Nuotr. iš J. ir A. Keliuočių palikimo studijų centro archyvo

Stasys Santvaras pirmaisiais emigracijos vargo metais, pirmaisiais (1953–1954) „Lietuvių enciklopedijos“ leidybos metais buvo visos J. Kapočiaus veiklos sekretorius. Bandžiau įsivaizduoti jį apačioje, „Židinio“ svetainėje, o ir čia, namo palėpėje, šalia dulkėmis nuklotų enciklopedijos tomų. Tą 1989 metų rudenį Stasys Santvaras dar buvo gyvas, tačiau nebestiprus ir į susitikimą su Sąjūdžio lyderiu „Židinyje“ neatėjo.

Ir štai tame pačiame Bostone buvau pakviestas į filosofo Juozo Girniaus namus. Vilniuje tarp jaunų filosofų iš rankų į rankas ėjo unikalus jo veikalas „Žmogus be Dievo“ (atmintyje šmėžuoja, kad knygą buvau gavęs iš paties Keliuočio), veikalas, leidęs mums pasijusti stipresniems – štai mūsų šalis, įrodęs, kad lietuviai gali pasiekti filosofijos aukštumų.

Dabar aš, vargo pelė, žengiu per filosofo namų slenkstį Bostone. Mums prisikalbėjus į valias, jo smulkutė žmona Ona pro antro aukšto langą rodo man ranka į kitą gatvės pusę – antai stovi geltonas namukas. Tame pietų Bostono rajone lietuvių dviaukščiai stovėjo vienas priešais kitą lyg kokiame Žaliakalnyje, Kau-

ne. Ir girdžiu ją saktant: „Matote, tie Stasio Santvaro langai. Jiedu kartu su Antanu Gustainiu pasistatė ši namą.“ Lange tarsi pamačiau gyvą Santvaro veidą.

Būdavo dienų, kai Antakalnio atsisiskyrelis įsibanguodavo ne juokais: „Tas chamas! Tas nenaudėlis! Tas pasipūtėlis... Tas bausis tironas!“ – tokie epitetai skrisdavo ir gyviems, ir mirusiems. Apibūdinimai būdavo išpučiami su cigarečių dūmais ir likdavo kyboti palubėje. Šaipėsi iš pavyduolio Antano Venclovos („pavydėjo man visko, net iš Amerikos atsiūsto kostiumo“), tyčiojosi iš Aleksio Churgino („trukdė man bendrauti su Greimu net čia, Vilniuje, Rašytojų sąjungoje“), dėjo į šuns dienas Liudą Girą („vėjo pamušalas, skaitė savo komunistinius eilėraščius trimis kalbomis“). Negailėdavo airtųjų žodžių nei Justinui Marcinkevičiui („buhalteris, ne poetas“), nei jo antipodui Sigitui Gedai („talentingas barbaras“), nei šaltam kaip žuvis Tomui Venclovai. Eduardą Mieželaitį laikė gudriu funkcionieriumi („nusiplepėjęs laureatas“). Tiesa, po pauzės, žiūrėk, jau ir pagirdavo tą patį Mieželaitį.

Tarsi garsą sugerianti kempinė klausydavau tų monologų ir kartais pasijusdavau kaip koks vienišas žiūrovas tuščioje provincijos salėje, užklydus gastroliuojančiam artistui, o kartais – nors pasiusk! – kaip koks buhalteris, patekęs į klasikinio meno parodą. Tiesą sakant, nesvarbu, ką aš jaučiau ir kuo vaizdavausi esąs, svarbu, kad jis kalbėjo, purslojo, krenkštė ir juokėsi, žaibavo, žodžiu, gyveno. Aš buvau laimingas, aš gaudžiau jo žaibus į savo žaibų dėžutę.

Jis taip ir nesužinojo, kad aš... taip, kad aš – buvęs sportininkas. „Sportininkas“ jo akyse buvo menka būtybė, prasto gyvenimo egzempliorius. Kad ir pasiekęs pasaulio aukštumų ar olimpinių viršūnių, vis vien tik kūno mechanizmas. Esu tikras, kad sužinojęs, kokia mano netolima praeitis, būtų užtrenkęs duris man prieš nosį. Dievaži, būtų apšaukęs mane artistu ir net čekistu: „Pamanyk, jis dar kultūra ir Lietuva domisi!“ – taip būčiau charakterizuojamas jo pasaulyje.

Lieku amžinai dėkingas visiems, manęs neišdavusiems. Nei Vildžiūnai, nei Šilgalis, nei kas kitas neužsiminė apie mano „sportinės nuodėmės metus“. Nuo pirmos pažinties valandėlės tapau jam „jaunu filosofu“, to ir pakako. Pasidomėjo, kur dirbu, ir nudžiugo, kad universitete rašau disertaciją. „Ir net iš XIX amžiaus vokiečių filosofijos?“ – visai nudžiugo ir čia pat paskolino man du masyvius, drobe aptrauktus Osvaldo Špenglerio tomus, garsiąją studiją „Der Untergang des Abendlandes“ („Vakarų saulėlydis“). Tai buvo unikalus, pirmą kartą Vokietijoje dvitomiu pasirodęs leidinys, regis, 1922 metais.

Jis daug rūkė. Būdavo dienų, kad baigęs vieną cigaretę čia pat

griebdavo kitą. Būdavo vakarų, kai surūkydavo visą pakelį ir siekdavo antro. Rūkė bulgariškas cigaretes, kurios vienintelės tuo metu buvo „iš Vakarų“. Mums Bulgarija atrodė anokie „Vakarai“, bet Keliuočio argumentas buvo mirtinas: „Aš nerūkau tarybinio šlamšto.“ („Tarybinis“ jis tardavo dažniau negu „sovietinis“.) Kartais siūsdavo mane kitapus gatvės į gastronomą nupirkti jam „Rodopi“ arba „TU-154“. Būdavo, kad gaudavau ir bulgariškų „Stewardess“ ar net „BT“. Geriausios lauktuvės jam ir būdavo cigarečių pakelis.

Bet tas rūkymas buvo ir teatras, ir kaprizas – aš tuo įsitikinau! Rūkė jis neužsitraukdamas, dūmai vos įkvėpti čia pat iš burnos lėkdavo atgal. Gana keistas malonumas, nes taip išpūsti jie nuodingesni ir labiau graužia akis. Jis sėdėdavo dūmų debesyje lyg kokiam melsvame kokone ir vis markstėsi. Kas itin krito į akis ir buvo net juokinga, tai cigaretės laikymas, nes laikė ją kaip salono dama – smiliaus ir didžiojo piršto galais.

Vadinasi, rūkymas buvo ritualas, žadinantis, skatinantis kalbėti, o kartu ir mąstyti. Rūkymas rimavo temas ir mintis. Buvau pasirengęs ryti tuos jo dūmus, ryti valandų valandas, kartais taip pat užsirūkydamas, kad tik jis kalbėtų. Jauste jaučiau, kad nutraukti jį būtų nuodėmė. Įsiterpti, paklausti ko nors būdavo sunku, tekdavo pakelti balsą, šuktelėti. Klausos aparatai buvo retenybė, o jis vis prasčiau girdėjo.

Ir vis dėlto galėjau dziaugtis viena jo kalbėsenos ypatybe – kalbėdavo išpūtes akis kaip pelėda, nenuleisdamas žvilgsnio nuo klausančiojo.

Gana sparčiai, jau 1981-ųjų pabaigoje užsimezgė tikra draugystė, moralinis ryšys. Mano automobiliu buvome pasivažinėję po Vilnių, po gražiąsias miesto apylinkes, ne

kartą pasisėdėję pas Vildžiūnus Jeruzalėje. Pagaliau nutiko net tai, ko nelaukiau: paskutinį tų metų vakarą mano namuose Lenktojoje gatvėje pasigirdo telefono skambutis – jis paskambino. Nutirpau, išgirdęs džeržgiantį balsą, sveikinantį su artėjančiais Naujaisiais metais. Bet tegul liudija dienoraštis.

Iš „Saragosos rankraščio“:
1982 01 01

Iki Naujųjų Metų likus valandai ir keturiasdešimt minučių, paskambino Juozas Keliuotis! Tiesiog „prisitrenkiau“ prie sienos. Koks turėtų būti šio žmogaus vienišumas, jeigu prisiriša prie tokio svieto perėjūno kaip aš. Bent jau tokio netolimo pažįstamo (tik pusę metų bendraujam) <...> Palinkėjo sėkmės Naujais Metais. Aš jam – „darbingų vakaro valandų“. Paklausiau, ar jis visai vienas? „Vienas, – pasiekė atsakymas, – visiškai. Net šampano negersiu. Nėra su kuo.“ (Mes jam su Gedu nunešėme butelį.)

Aš buvau pasiryžęs lėkti pas jį dabar <...> Bet <...> Pasisūliau vėliau, t. y. po dvylikos. Bet jis pats kontrpasiūlymą davė – rytoj. Ką gi, sutarėm – rytoj apie 10 valandą iš ryto.

Staigiai susukau Henriku – su juo noriu nueiti.

Tragiškumu persunkta būtis tvyro Keliuočio kambary. „Sėdžiu, klausausi „radijos“. (Net televizoriaus neturi – gal ignoruoja?)

Ši situacija man primena močiutės Monikos naujametinius vakarus. / Vienatvės laike ir erdvėje, / savo mažyčiame kambaryje.

„Padėtis yra... o išėitės – ne.“

Taip ir nutiko. Pirmąją 1982 metų dieną mudu su Henriku Šilgaliu nubridome per purias pusnis į Antakalnio 39. Buvo pasiutiškai gailus rytas, viltinga ir šviesu ant sielos. Mes troškome gyventi, mes ejome pas gyvenimo patirtį, išmintį ir tiesiog mielą

žmogų. Kuriam vieniša, kuris mūsų laukia, kuris nori pasitikti Naujuosius su mumis. O juk mes norime ne ką mažiau.

Tais metais Juozui Keliuočiui turėjo sukakti jau 80 metų.

Kokią epochą mes tuomet išgyvenome!

Tuo metu Lietuvoje sklandė kalbos apie „tris P“: *piatiletka pyšnych pochoron* – „ištaigingų laidotuvių penkmetį“. Ir lietuviai, ir visi žinojo, kad netrukus prie Kremliaus sienos laidos visą persenusį TSKP CK Politinį biurą. Leonidas Brežnevas, jo ideologas Suslovas, o ir visi kiti... guls, guls seni sukriošę komunistai. Taip ir nutiko, 1982 metais prasidėjo tóji *piatiletka pyšnych pochoron*.

Vėlyvuojų Keliuočio gyvenimo laikotarpiu joks KGB ir jokia partija nebetrukdė jam bendrauti su senais draugais. Jis prisiminė juos, jie prisiminė jį. Išlikę Lietuvoje ir išgyvenę dešimtmečius jį lankė. Iš Panevėžio specialiai atvykdavo Juozas Miltinis; jis pats lankėsi pas Antaną Gudaitį, užeidavo pas Teofiliją Vaičiūnienę, tiesiai kitapus Z. Sierakausko gatvės (dabar – Kaštonų g.) gyvenančią. Pagaliau jį pasiekdavo draugystės malonė iš Amerikos: septintajame dešimtmetyje apsilankė „Ars“ plejadados draugas Viktoras Vizgirda, o aštuntajame dešimtmetyje pasiekė Bernardo Brazdžionio, Jono Aisčio ir dar ne vieno išėivio piniginė parama. Jis nuolat gaudavo knygų iš Paryžiaus, iš Algirdo Juliaus Greimo. Galiausiai net susitiko su juo Vilniuje, kai šis 1979 metais atvyko skaityti paskaitų į Vilniaus universitetą.

O štai amžinas Keliuočio draugas iš Miruolių karalijos buvo su juo nuolat. Kaip tikras tos karalijos ambasadorius Juozapas Albinas Herbačiauskas kabėjo virš rašomojo

stalo iki pat paskutiniųjų Keliuočio dienų. Ilgas valandas ir aš žiūrėdavau į tą šelmišką šypsni, vis pagalvodamas, koks keistas mūsų gyvenimas – gryniausias rezistencijos tragizmas. Herbačiauskas tarsi sakyte sakė, kad priešintis prasminga. Prasminga ir lageryje, ir kasdienybėje, nes vis vien išlieki su šelmišku šypsniu! Tuo šypsniu jis lydėjo kiekvieną Keliuočio dieną.

Ar Keliuotis kalbėdavo apie mirtį? Dažniausiai tik su ironija.

„Jeigu čekistai nepribaigė manęs lageriuose, ko man dabar bijoti? Net lageriniai banditai nepribaigė, nes jiems įdomesnis buvau gyvas.“

Kalbos kalbomis, tačiau KGB šešėlio jis vis vien bijojo. Akivaizdžiai, net gaila būdavo. KGB šešėlis persekiojo jį visur, visur jį matė. Atrodė, kad tas šešėlis buvo įsismelkęs net į jo kūną. „Tie čekistai laukia mano mirties! Ir jie elgiasi taip, lyg aš jau būčiau miręs.“

Bet po valandėlės, žiūrėk, jau juokiasi. Mirtis tampa kalbos figūra. „Jie laukia, kada mirsiu, tada tik ims skelbti mano rankraščius. Žinoma, kitomis pavardėmis, – laidė strėles į „Pergalės“ žurnalą, į „Vagos“ leidyklą. – Ar man svarbu, ką jie spausdins po mano mirties?! – purslodavo. – Kur mano pluoštai atsiminimų? Kur literatūros studijos? KGB pasiėmusi viską, viską konfiskavo! Net „Naujosios Romuvos“ archyvą.“

Kartais kliūdavo Markui Petuchauskui, kuris esą nusirašė jo studiją apie Viljamą Šekspyrą ir paskelbęs kaip savą. „Štai taip jie elgiasi su mano archyvais. Tarsi aš būčiau jau miręs!“

Kartais pasiekdavo ir crescendo, ironijos viršūnę: „Pradėsiu leisti „Naująją Romuvą“! Visus juos demaskuosiu. Ką jie man padarys?! Toks bus mano atsakas visiems, ne

tik čekistams. Antraip to siautėjimo nesustabdysi!“

Iš pradžių nė nesupratau, kad jis jautėsi esąs amžinas redaktorius, turintis teisę bet kokiomis sąlygomis skelbti savo mintis spaudoje, pats jas redaguoti. Jam buvo užrišta burna, surištos rankos, bet palikta gyvybė ir toji gyvybė – maištinga, nesutramdoma – vis pabusdavo. Kartais iškrėsdavo net labai smagių žodinių pokštų: „Duokite man „Naująją Romuvą“! Juk galima pradėti leisti „Romuvą“ kad ir šiandien, kas trukdo?! Dabar pat, būtent dabar jos reikia!“

Aš išsižiodavau, pažiopčiodavau kaip žuvis ant kranto ir užsičiaupdavau. „Dabar? Prie Brežnevo?“ – aikčiojo mano kraujuojanti siela, kuri daug būtų davusi už „Naujosios Romuvos“ atgaivinimą. Bet kartu ji ir juokdavosi, bandydama įsivaizduoti, kaip šalia „Tiesos“ ir „Komjaunimo tiesos“ kioskuose guli „Naujoji Romuva“.

Visa tai buvo jau gerokai po labai skaudaus lūžio, publikacijos 1970-ųjų metų „Kultūros baruose“. Praėjo daugiau nei dešimtmetis, o apie straipsni „Tiltas, kurio dar nėra“ jis kalbėjo su skausminga ironija: „Čekistai viską sufabrikavo, viską. Jie viską gali.“ Kitus kartus paminėdavo jo vardu parašytą straipsni Maskvos „Literaturnaja gazeta“ (o gal tai buvo interviu), kuris esą taip pat nedarė jam garbės. Nė nebandžiau klausti, kas buvo paskelbta, o ir nenorėjau ieškoti tų rašinių. Respublikinėje (dabar M. Mažvydo nacionalinėje) bibliotekoje buvo saugomi visi Maskvos „centrinės spaudos“ pagrindiniai periodiniai leidiniai. Galėjau susirasti, bet kam? Prieš mane buvo gyvas Keliuotis, to man buvo per akis.

Man atsiradus jo akiratyje, jo gyvenimo kompromisų metas buvo

pasibaigęs. Jį jau šen bei ten skelbė. „Švyturio“ žurnale godžiai perskaičiau publikacijas apie prieškarį Kauną ir J. A. Herbačiauską, skaičiau paskelbtus atsiminimus apie mylimą tapytoją Vladą Eidukevičių, kai ką skelbė „Literatūra ir menas“. Visa tai skaičiau dar prieš įeidamas į jo pasaulį.

Negalėdavau nepagalvoti, kokie buvo tie Juozo Keliuočio kompromisai. Pirmasis, mano galva, padarytas baisiomis sąlygomis, 1940 metais Lietuvą užgriuvus Kremliaus okupantams. Tai buvo gėdingas rašinys uždarnos „Naujosios Romuvos“ puslapiuose. Kaip galima programiniu rašiniu pasitikti Raudonosios armijos atsiradimą Lietuvoje? Nušviesti tą smurtą kaip palankią perspektyvą Lietuvai? Tačiau to laikotarpio situacijos analizė, vadinamoji dekonstrukcija, daug ką paaiškina. Publikacija „Į naująjį dinamizmą“ buvo paskelbta 1940 metų liepos 7 dieną, kai visi Lietuvos periodiniai leidiniai Kremliaus emisarų jau buvo uždaryti, o štai „Naujosios Romuvos“ numeris išeina. Žinoma, tai buvo paskutinis lietuviškos spaudos kraujo lašas ant okupuoto grindinio. Žurnalas, matyt, išėjo saugomas Vinco Krėvės, skelbiant jo publikaciją „Migla“. Ar V. Krėvė galėjo žurnalą dar kiek pasaugoti, pratęsti jo agoniją? Galėjo, nes baisiųjų 1940 metų birželio 24 dieną jis sutiko eiti marionetinio ministro pirmininko pareigas.

Tačiau štai moralinis kazusas. „Miglą“ Keliuotis palydėjo tokiu priedašu: „Ši V. Krėvės novelė parašyta anksčiau, bet dėl senojo cenzūros režimo negalėjo spaudoje pasirodyti. Red.“

Šis priedašas, kaip ir V. Krėvės apsakymas „Migla“, yra tikras baisaus laiko ženklas. Jis gerokai tikresnis už paties Juozo Keliuočio

rašinį „Į naująjį dinamizmą“, paskelbtą tame pačiame „Naujosios Romuvos“ numeryje.

Publikacija yra reveransas Kremliaus okupantams? Akivaizdu. Bet apsakymas tiesiai šviesiai nusako V. Krėvės požiūrį į A. Smetonos režimą. Tautininkas V. Krėvė tautininkais jau buvo visai nusivylęs. Klausimas kitas: ar galėjo „Migla“ būti paskelbta anksčiau, iki ateinant Raudonajai armijai? Galėjo. J. Keliuotis cenzūros nepripažino, kaip ir Vytauto Didžiojo universiteto pažiba, literatūros klasikas. Abiem galiojo tik viena cenzūra – sąžinė. Tad jeigu kūrinių nebuvo skelbtas anksčiau, tai tikrai ne dėl „senojo cenzūros režimo“.

Vis dėlto kūrinių skelbimo vieta, laikas ir J. Keliuočio prierašas liudija kompromisų kemsyną, į kurį įbrido lietuvių inteligentija, dalyvavusi likviduojant savąją valstybę. „Miglos“ iliustracijos išpūdingos: Leninas, Stalinas, Paleckis ir pats Krėvė.

V. Krėvė dar skrido į Maskvą, bandė suprasti, derėtis, o galiausiai, išgirdęs V. Molotovo nuosprendį, jau norėjo mirti. Bet nemirė ir išbuvo poste iki visiško Lietuvos likvidavimo rugpjūčio 25 dieną. Būdamas tame poste dar paruošė okupacinių rinkimų į Liaudies Seimą įstatymą, vadovavo Lietuvos likvidacinei komisijai.

Baisūs buvo 1940 metai...

Cenzūros tema buvo nenuilstantis Juozo Keliuočio arklukas – jį galėjo jodyti dieną naktį. Vos apie ją prabildavo, tonas bemat pakildavo, jis surūstėdavo, griebdavosi cigaretės, pelėdos akys išsiplėsdavo, antakiai sušokčiodavo. Liežuviui tarsi imdavo groti džiazą. Ir tapdavo panašus į toreadorą, taikantį rūkstančią cigaretę kirsti buliui į tarpuragį. Atrodė, jam nėra jokio

skirtumo, kokia toji cenzūra ir kur ji vykdoma, kokioje visuomenėje. Negailėdavo kandaus sąmojo nei prieš „Glavito“ cerberį B. Gurvičių, nei prieš nepriklausomos Lietuvos saugumietį, siekusį visiškos cenzūros, Germantą-Meškauską – abu jie virsdavo raguotais velniais. Kartais įsibanguodavo tiek, kad ir Kostas Korsakas, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius, arba koks „Vagos“ redaktorius tapdavo jo asmeniniais priešais.

Juozas Keliuotis, 1972 m.
Nuotr. iš J. ir A. Keliuočių palikimo
studijų centro archyvo

Bet didžiausias jo antagonistas buvo Pranas Germantas-Meškauskas, kurio net vardo negalėjo ištarti be pagiežos. Pasirodo, tas „nenaudėlis“, 1933 metais pabuvojęs pas vokiečius, įsigeidė įkurti Lietuvoje kažką panašaus į propagandos ministeriją.

– Nejaugi? – išsižiojau pirmą kartą apie tai išgirdęs.

– O! Ir dar kaip norėjo! Jau 1934 metais norėjo! Aš puoliau į kovą.

Germantą-Meškauską jis pavadinavo net „germanu nenaudėliu“. Kas jis buvo iš tikrųjų? Pasirodo,

doras patriotas, vadovavęs Lietuvos saugumo departamento Spaudos skyriui. Vėliau jo laukė labai tragiškas likimas: vokiečiams okupavus Lietuvą buvo suimtas ir žuvo Štuthofe.

– To aš negalėjau pakęsti! – purslojo dūmų debesyje Keliuotis, tarsi nė pusės amžiaus nebūtų praėję nuo jo kovos prieš „germaną nenaudėlį“. – Tai buvo liga, labai pavojinga liga, ji grėsė mūsų demokratijai ir mūsų civilizacijai! Psichinė amžiaus liga. Reikėjo įsteigti psichiatrinę ligoninę ir gydyti joje tuos susirgusius maniakus, „germanus nenaudėlius“, bet nedalinti jiems ministerijų ar departamentų!

Jis didžiavosi radęs būdą, kaip trenkti prasikalančjai ligai į dantis. Trenkė tais 1934 metais, nutaikęs savo „Naująją Romuvą“ į Ministrų Kabineto langus – iššovė straipsniu „Arivizmas“. Maža to, jis numatė ir strategiją, ne vien taktiką, nes susitarė su įtakinguoju katalikų dienraščiu „Rytas“ (juk buvo jo redaktoriumi 1929 metais) ir šis „Arivizmą“, spalio 21 dienos redakcinį straipsnį „Naujojoje Romuvoje“, perspausdino spalio 22 dieną.

Spaustuvėje pasigriebęs dar šiltų žurnalų šūsnį, Keliuotis nulėkė tiesiai į Vyriausybę ir visiems ministrams jų priimamajame įteikė po žurnalo numerį.

– Ministrų paprašiau nesvarstyti Germanto-Meškausko „valdybos“ klausimo, kol neperskaitys „Arivizmo“. Ir ką jūs manote – klausimas buvo atidėtas! Aš išgelbėjau demokratiją! Sensacija buvo visame krašte!

1982-aisiais jis triumfavo ne lyginant 1934-aisiais. Švytėjo, lyg sensacija būtų nutikusi vakar. Sensacija visame krašte. Aš kiek pasidomėjau ir sužinojau, kad tai buvo graži saviapgaulė. Žinoma, kodėl turėjau netikėti, kad sensacija galėjo kilti inteligentijos sluoksniuose,

Lionginas Šepka (kairėje) ir Juozas Keliuotis, 1971 m. Nuotr. Antano Miežansko

„Pas Konradą“, Laisvės alėjos valdininkų butuose. Bet kur dar ji galėjo kilti? Juk Lietuvoje tuo metu jokios politinės terpės sensacijai nebebuvo – nei partijų, nei Seimo, nei opozicijos. O absoliuti lietuvių dalis (80 procentų gyventojų) gyveno įsikinę į žemės darbus – ar jiems reikėjo kokių sensacijų dėl kažkokios cenzūros?

Nors, tiesą sakant, ką aš galėjau žinoti?

Tarp universiteto sienų „Arivizmas“ tikrai galėjo sukelti studentų audrą. Tik kokią? Keliuotis dėstė universitete, toje demokratijos salelėje diktatūros jūroje, į kurią negalėdavo kada įsigeidusi įeiti policija ir uždrausti diskusijų net prieš Smetonos autoritetą. O diskusijų tikrai būta. Vieną jų Keliuotis vis prisimindavo. Ji buvo pavadinta sąlygiškai – „Tarp demokratijos ir diktatūros“. Įvyko ji didžiojoje Humanitarinių mokslų fakulteto auloje. Moderniausio žurnalo leidėjas, mokėsis Paryžiuje, savaime traukė studentų dėmesį. Atrodė lyg koks kultūros apaštalas, masalas jaunoms sieloms. O juk buvo ir puikus oratorius, svaidantis žaibus, žeriantis paradoksus, blykčiojantis aforizmais!

– Aš sukėliau ovacijas. Iškėliau demokratijos ir kūrybos grožį. Demokratijai veikiant, sakiau, viskas verda ir kunkuliuoja, visuomenė apimta dinamizmo! O diktatūros sąlygomis? Tai bala, tai pelkė, tai dvokas. Taip aš pasakiau!

Tą tamsų 1981 metų rudenį buvau tikras, kad mano dosnūs herojus žiūri į prietemoje skendintį mano veidą kaip į kokį 1934 metų išsižiojusį iš susižavėjimo studentą.

Bet cenzūra Lietuvos Respublikoje vis vien plėtėsi ir augo. Kaip kitaip, kai nėra tikro politinio gyvenimo, konkurencijos, nėra jokios viešos opozicijos. Todėl 1935 metais Spaudos įstatymu buvo įteisinta įspėjamoji cenzūra ir jau 1936 metais ELTA turėjo įsteigti vidaus informacijos skyrių, pavaldų ministrui pirmininkui. Šis skyrius teikė straipsnius ir žinias, privalomas visiems laikraščiams ir žurnalams. Tų publikacijų skelbimas pirmajame puslapyje buvo privalomas ir jokia kritika neleidžiama.

– Tai buvo nesąmonė, absurdas! – piktinosi ir putojo Keliuotis. – Pamanykite, jie atsiuntė instrukciją, kad privalau skelbti valdžios pra-

nešimus ne kur kitur, o pirmuose puslapiuose. Net pranešimų šrifto dydis būdavo nurodomas. Ne, ne! Aš ignoravau tą instrukciją. Pasakiau: saugosiu valdžią nuo jos pačios kvailysčių. Aš gyniau valstybę!

Toliau – gražiau. 1938 metais panaikinus karo cenzūrą (po Lenkijos ultimatumo), buvo įsteigta Germanto-Meškausko stumta ir prastumta „Visuomeninio darbo valdyba“. Vieša valdžios kritika tapo antivalstybine veikla ir bet koks viešas renginys galėdavo būti sustabdytas ir nutrauktas. Užtekdavo griežtesnio žodžio apie prezidento valdžią – ir stop. Bukas policininkas ar saugumo agentas paleisdavo gerklę, nutraukdavo kalbas ir susirinkimą paskelbdavo antivalstybiniu. Net „Naujosios Romuvos“ bičiulių klubuose pradėjo lankytis saugumo agentai.

– Bet aš to nepakenčiau! Mano draugai dailininkai tuos agentus iš „Romuvos“ susirinkimų išvydavo. Grasindavo išmesią pro langą, jeigu dar pasirodys. Tada klubo susirinkimai vykdavo Pieno centro antrajame arba trečiajame aukšte.

Amžinasis redaktorius svaidė žaibus, o mano ausys kaito, akys raibo.

– Aš vienintelis Lietuvoje ne-duodavau savo žurnalo jokiai išankstinei cenzūrai! Pareiškiau, kad tegul konfiskuoja išleistą numerį. Tegul apsijuokia!

– Ir apsijuokdavo? Ar buvo konfiskavimų?

– Dar ir kaip! Taip, man finansiškai kelis kartus sudavė po smūgį. Per visus dešimt metų buvo likviduoti penki „Naujosios Romuvos“ numeriai.

Garsusis Juozo Keliuočio „Arivizmas“. Tais 1981–1982 laimės metais gana sunkiai radau 1934 metų spalio 21 d. „Naujosios Romu-

vos“ 198 numerį. Dabar tai nesunku padaryti, nes atnaujinta „Naujoji Romuva“ jį vėl paskelbė 2001 metų pirmame numeryje (Nr. 534). Štai aštriausios strėlės:

„Arivizmas – viena didžiausių lietuviškos visuomenės žaizdų. Jis ją nuodija, demoralizuoja ir žudo. Jis nustumia užpakalin šviesesnius žmones ir iškelia akiplėšas, žmones be principų ir be dorovės. Jam plisti palankios visos dabartinės epochos sąlygos, todėl jis visur gyvena, kur tik moderninė civilizacija yra. <...> Arivizmas – tai psichinė patologinė tendencija, kurios pagautas individas stengiasi kuo trumpiausiu laiku kuo mažesnėmis pastangomis bei priemonėmis pasiekti kuo didžiausių egoistinių tikslų. <...> Turtai, valdžia ir garbė – jų vyriausi ir viešinteliai tikslai. Arivistas, pagautas vieno šių tikslų, pamiršta viską: visus pareigas, visus principus ir visus aukštesnius siekimus...“¹

Žinoma, šviesiausi inteligentijos protai nesėdėjo sudėję rankų. Net ir netekę politinės įtakos, jie ėmė reikalauti kultūros autonomijos (nuo politikos), kultūros apsaugos nuo cenzūros. Tai paliudijo Kultūros kongresas, kurį 1935 metais sukvietė Juozas Keliuotis ir vykdė „Naujosios Romuvos“ pajėgomis. Tai patvirtino daug triukšmo sukėlusį 1936 metų deklaratiją „Į organiškiosios valstybės kūrimą“. Ji taip pat buvo paskelbta „Naujojoje Romuvoje“.

1981 metų gruodį įsidrąsinau ir pasiūliau daryti mūsų pokalbių garso įrašus. Mat vis stipriau ir skaudžiau jaučiau, kad nesugebu nieko dorai surašyti ant popieriaus, o išsaugoti gyvus Juozo Keliuočio pasakojimus Lietuvai būtina – taip pajutau misiją.

Žinojau didžiausią jo abejonę. Metų metais nukankintam KGB

šešėlio žmogui rašyti savo pasakojimus į laiko juostą – ar tik nebus provokacija? Ir kas siūlo? Jaunuolis, atsiradęs vos prieš pusmetį! Tačiau kiek galima laukti, kiek jis dar gyvena ir kiek spinduliuos energija, kalbos dovana? Vis dėlto nutariau rizikuoti. Supratau, kad jeigu atsakys – galas maniesiems „vakarams pas Juozą Keliuotį“. Buvau pasirengęs net blogiausiai baigčiai.

Bet jis sutiko! Sutiko beveik nedvejojęs. Dvejone nepavadinsi tų kelių tylos sekundžių, po kurių jis linktelėjo ir patvirtino rankos mostu: „Gerai!“ Mano džiaugsmui nebuvo ribų: vadinasi, mūsų draugystė kažko verta!

Jau kitą dieną susijaudinęs ir laimingas, dairydamasis į šalis atskubėjau pas jį su dideliu portfeliu. Portfelyje buvo paslėptas gremėzdiškas kasetinis „Panasonic“ magnetofonas, „kombainas“, nes kitokios įrašymo įrangos neturėjau. Tai buvo gera japoniška technika su įrašo funkcija be laido, be atskiro mikrofono. Aparatą reikėjo statyti netoli garso šaltinio ir nuspausti įrašo mygtuką. Taip ir prasidėjo mano „darbas su amžinybe“.

Pirmą kartą mygtuką paspaudžiau 1981 metų gruodžio 22 dieną, paskutinį kartą – 1982 metų liepos 17 dieną. Pradėjau trumpu žodžiu: „Klausytojams pateikiami „Vakarai pas Juozą Keliuotį“. Pirmo vakaro tema – poetas Česlovas Milošas.“ Pirmojo pokalbio fone kažin kodėl sumaniau paleisti Franco Šuberto fortepijono kūrinį, kurį radau tarp šeimininko plokštelių.

Su tema paskubėjau, nes Juozas Keliuotis pradėjo kalbėti ką sumanęs, tarytum mano paskelbtos temos nė neišgirdęs. Vadinasi, jis ruošėsi.

Jis pradėjo iškilmingai, užsidegęs naują cigaretę, pakšėdamas lūpomis. Visa tai girdisi ir įrašuose:

Rodos, 1938 metais aš sėdžiu savo redakcijoje, „Naujosios Romu-

vos“ redakcijoje, ir galvoju... Galvoju apie modernią valstybę, kurią sukurti uždavinys mums teko <...> Į redakciją nuolat užėina <...>

Reikėjo pagalbininkų, ir jų netruko atsirasti. Justinas Vienožinskis – vyriausiasis „Naujosios Romuvos“ dailės kritikas. Mes – seni draugai, jis buvo Rokiškio gimnazijos direktorius, o aš – mokinys... Talkininkavo ir Adolfas Valeška, ir Viktoras Banaitis – kompozitorius, geriausias muzikos publicistas, pasirošęs muzikos gyvenimą Lietuvoje sutvarkyti moderniais ir sveikais pagrindais. Ir Jonas Puzinas – archeologas ir architektas... Beveik kasdien į redakciją užeidavo ir Faustas Kirša... Ir Sruoga, ir Binkis, ir Mykolaitis – jie sudarė antagonizmą Maironiui... O aš stengiausi neleisti šiam konfliktui išplisti... Iki Oskaro Milašiaus lietuvių kultūra nepriaugusi, ji tenkinasi informacija, kad jis yra Paryžiuje.

Balsas skambėjo magiškai, lyg kunigo nuo altoriaus, aš galėjau skradžiai žemę prasmegti, kad tik nenutiltų. Ir jau tarytum nebelaukiau, kada jis prabilis apie savo mistiškąjį draugą Herbačiauską, Miruolių karalijos ambasadorių Kaunui ir visai Lietuvai. Bet argi galėjo neprabilti, kai jo šypsnyš žvelgė nuo sienos?

O taip, ir Juozapas Albinas Herbačiauskas, kuris užeidavo bene kasdien. Jis siekė gyvenimą paversti menu, o meną gyvenimu. Ir kad viskas virtų, kunkuliuotų...

Herbačiausko nuotrauka-paveikslas – galėjau prisiekti! – mirktelėjo. Mirktelėjo taip ūmai, staigiai, žvelgdama tiesiai man į tarpuakį, kad aš net krūptelėjau. Magas ir eskvairas negalėjo pažvelgti Keliuočiui į akis, nes tas sėdėjo į amžinybės draugą profiliu, tad energetinis smūgis teko man. Kad jį kur velnias griebtų, pagalvoju, Miruolių karalijos pasiuntinį!

Bet kur toji mano paskelbta ir juostelėje jau įrašyta tema „Poetas Česlovas Milošas“? Atrodė, kad jau išsieikvojo, nebeužteks jam kvapo, per pusvalandį tiek daug smagių istorijų išgirdau. Bet jis nepamiršo!

Taigi, sėdžiu tais 1938 metais savo redakcijoje ir užaina Česlovas Milošas... Mudu išsyk pajutome vienas kitam dvasinį artumą, mūsų požiūriai į daugelį dalykų tiesiog sutapo.

Vivat! Pavyko! Lyg ant sparnų grįžau į Žvėryną, iš laimės netvėriau kailyje. Įrašas kaip koks lobis gulėjo magnetofono viduriuose, nešiau jį vis dairdamasis, ar neišlįs iš šešėlio koks kagėbistas. Maža pasakyti, kad siela džiūgavo, ji spurdėjo kaip užmesta ant keptuvės. Jeigu daugiau nebus jokių įrašų, galvoju, šis tas jau yra.

Ir vis dėlto, kodėl jis pradėjo pasakoti apie būtent 1938-ųjų metų „Naująją Romuvą“?

Tai buvo lemtingieji metai, aukščiausiai pakėlę Kauno Lietuvos civilizaciją. Jie viską apvertė, visas perspektyvas nubrėžė. Juk ne šiaip sau, o būtent vėlų tų metų pavasarį ir atsirado Kaune Česlovas Milošas, atvyko kaip Lenkijos pilietis. Pasidavus Lenkijos ultimatumui, karo padėtis buvo atšaukta, Lietuvos valia priešintis baigėsi, Vilniaus „vadavimas“ mirė. Netrukus ir pats Juozas Keliuotis pasidavė, prisidėjo prie lietuvių rašytojų ir žurnalistų delegacijos, vykusios į Lenkiją. To pažintinio turnė lankytinų vietovių sąrašė Vilnius buvo įrašytas ne kaip istorinė Lietuvos sostinė, o kaip svečios šalies provincijos miestas.

Tokia gulė prieš mano akis toji išgirsta ir įrašyta praeitis – be tariamosios nuosakos, be paguodos. Ir vis dėlto tą vakarą šildė žvakė naktį – išgirdau, kad „Naujosios Romuvos“ redaktorius iš principo nekalbėjo, net nesimokė kalbėti lenkiškai. Tad kaip jiedu susikalbėjo su

Česlovu Milošu? Ogi kaip ir derėjo susikalbėti dviem europiečiams iš Paryžiaus, dviem kilniniams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikuoniams – prancūziškai.

To įsimintino vakaro rėmus reikia praplėsti – Česlovo Milošo likimo motyvai to nusipelno.

1939 metais Vokietijos reichui užpuolus ir sutriuškinus Lenkiją, Česlovas Milošas traukėsi į pietus. Iš gaisrų niokojamos Varšuvos bėgo per kitus ne mažiau niokojamus miestus, kol atsidūrė Rumunijoje. Tačiau argi galėjo tas Europos kampas būti jo bėgimo tikslas? Nieko panašaus. Be to, jam trūks plyš reikėjo susijungti su savo moterimi, reikėjo ramaus užtėkio, bent kokių namų. Toks užtėkis buvo tik jo gimtoji Lietuva ir jis pasisuko veidu į šiaurę. Rašė laiškus į Lietuvą, siuntė SOS signalą draugui. Ir 1939 metų gruodį Juozas Keliuotis, išgirdęs pagalbos šauksmą, puolė gelbėti. URM vadovo Juozo Urbšio padedamas, jis parūpino Milošui reikalingus dokumentus, Lietuvos pasą. Taip atsivėrė kelias į Lietuvą, prasidėjo piligrimystė į namus. Keliavo jis iš Bukarešto per Kišiniovą, Kyjivą ir Vitebską, kol pasiekė laisvą nuo karo Latviją, atsidūrė Daugpilyje. O iš ten jau ranka pasiekiamas Panevėžys ir Šateiniai, jo tėvonija.

Lietuvos sostine taip ir netapsiame Vilniuje jo laukė Keliuotis. Jis vienas pirmųjų perkėlė savo kūdikį į Vilniaus spaustuvę, redakciją – į Gedimino kalno papėdę. Ten jiedu ir susitiko. Du draugai apsikabino. Keliuotis atvėrė Milošui duris į laisvą kampą Barbaros Radvilaitės gatvėje, žurnalo redakcijoje, kuri atrodė kaip karalija, ir parūpino nakvynę kampiniame name su erkeriu-bokšteliu bei langais į Gedimino bokštą, vadinasi, ir į Sereikiškių parką. (Pastaba

post scriptum: tas namas su erkeriu-bokšteliu netrukus taps komunistinės Tarybų Lietuvos laikraščio Nr. 1 – „Tiesos“ – redakcija.)

Prieškario lenkiškame Vilniuje Česlovas Milošas priklausė rašytojų grupei „Žagary“, kurios ideologija buvo „katastrofizmas“. Karo metų lietuviškame Vilniuje Milošas nepriklausė niekam ir išgyveno nebe literatūrinį, o tikrą katastrofizmą. Nuolat sėdėdavo pamėgtoje kavinėje „Žalioji Štralis“ Mickevičiaus / Gedimino prospekto pirmajame name ir rašė, ką patyręs. (Pastaba *post scriptum*: komunistinės Tarybų Lietuvos laikais toji kavinė buvo ne kas kita, o „Literatų svetainė“.) Jis rašė apie neregėto masto katastrofą – Lenkijos žlugimą, sutriuškinimą, trukusį vos kelias savaites. Iš po jo plunksnos išplaukė esė „Apmąstymai apie gaisrų sezoną“. J. Keliuotis pagriebė draugo rašinį, išvertė jį iš prancūzų kalbos (ta kalba buvo parašytas) į lietuvių kalbą ir paskelbė 1940 vasario 25 dienos „Naujojoje Romuvoje“. (Pastaba *post scriptum*: „Apmąstymus apie gaisrų sezoną“ perskaičiau tais lemtingais 1981 metais.)

Tai viena Česlovo Milošo likimo tema.

Kita tema nukelia mus į 1980 metų spalį. Česlovas Milošas paskelbtas literatūrinės Nobelio premijos laureatu. Neįtikėtinas faktas, džiaugsmo banga, „geležinę uždangą“ sprogdinanti žinia. Atsiimdamas premiją jis padėkoja Lietuvai, savo tėvynei. Mums nenusakomas džiaugsmas: pagaliau – lietuvis!

Žinia iš Stokholmo įsiveržė ir į Juozo Keliuočio celę Antakalnyje. Jis pasitiko ją kaip išdidaus džiaugsmo dovaną, kaip pažinties ir draugystės, užsimezgsios 1938 metų Kaune, tąsą. Ir kaip 1940 metais įvykusio susitikimo Vilniuje tąsą. Jis vienintelis iš lietuvių turėjo teisę šią žinią pasitikti ir kaip savo likimo

dalį – jis gelbėjo būsimą Nobelio premijos laureatą nuo žūties bėgant iš Varšuvos.

Žinoma, jis turėjo pasveikinti laureatą, bet kaip tai padaryti? Ir vėl padeda lemtis: Vilniuje 1980–1981 metų sandūroje lankėsi suomė literatė ir vertėja, ieškanti Kauno Lietuvos rašytojų ir kultūros žmonių, to laiko herojų. Žinoma, ji susirado ir Keliuotį. O šis pasinaudojo jos malone ir perdavė sveikinimą į laisvąjį pasaulį. Iš Suomijos buvo išsiųstas sveikinimas, o kartu ir jaunystės draugo Keliuočio adresas.

Lemties stebuklai tęsėsi – Česlovas Milošas atsiliepė. Įvyko tai, ką galima pavadinti 1938–1940 ir 1980–1981 metų laiko mazgu, susimezgsiu į vientisą laiko juostą: į Antakalnio celę atėjo Nobelio premijos laureato atsakymas-padėka.

Česlovas Milošas tapo Nobelio literatūrinės premijos laureatu tą rudenį, kai aš jau ieškojau būdo, kaip įžengti į Juozo Keliuočio pasaulį. O dviejų draugų sąšauka, nuskambėjusi per laiko prarają, paskutinė judviejų ryšio fazė įvyko man jau peržengus Antakalnio atsiskyrėlio slenkstį.

Pamatęs ant rašomojo stalo Nobelio premijos laureato spaudu paženklintą voką, supratau, kad prisiliečiu prie didingos ir gyviausios istorijos. Ar tampu 1938–1940, 1980–1981 metų laiko liudininku? Įspūdis buvo nenusakomai stiprus – ant stalo gulėjo gyvo ir laisvo pasaulio pergalė prieš visas okupacijas, fašizmus ir komunizmus.

O viso labo tik Nobelio premijos laureato atvirukas. Jame išspausdintas eilėraštis lenkų ir anglų kalbomis bei šalia ranka parašytas trumpas tekstas, kurį Keliuotis leido man nusirašyti: *Je t'embrasse, cher Juozas. Je suis enchanté que tu sois parmi les vivants* – „Apkabinu tave, brangus Juozai. Džiaugiuosi, kad tu esi tarp gyvųjų.“

Č. Milošo lemties tema turi mano biografijoje ir *post humus* istoriją.

Pirmas epizodas.

1990 metų pavasarį valdžią paėmus Sąjūdžiui (perversmas / virsmas, apie kurį manasis Antakalnio herojus galėjo tik svajoti!), buvau laimingas galėjęs palikti valdžios svertus ir nerti į kūrybą – savo svajonę. Su keliais to meto draugais pradėjau leisti „Šiaurės Atėnus“, kuriuos įsivaizdavau ir net make-tavau kaip Keliuočio „Naujosios Romuvos“ tęsinį.

Tas nuo nulio pradėtas kultūros savaitraštis prasidėjo nauja pasaka, kaip 1930 metais prasidėjo pasaka ir Keliuočiui – be kapeikos (cento) kišenėje. Kaip?

J. Keliuočiui pamatą paklojo prelatas, VDU prorektorius Blažiejus Čėsnys – jo piniginė dotacija buvo pats pirmučiausias įnašas. Po to rėmėjų buvo dar vienas kitas, tarp jų ir prezidentas A. Smetona. O kaip man ir mano bičiuliams? Kaip prasidėjo „Šiaurės Atėnai“? Ne, 1990 metais jokios piniginės dotacijos negavau – gavau daugiau. Man ir visam reikalui padėjo dar neprivatizuotos (!) valstybinės spaustuvės „Viltis“ direktorius Romualdas Pakulis. Jis be didelių kalbų sutiko padėti buvusiam Sąjūdžio lyderiui suteikdamas ir patalpas, ir spausdinimo mašinas, ir popierių, ir net kelis etatus. Už idėją! Ir dar kokioje vietoje – Strazdelio gatvėje, senojoje spaustuvėje, kurioje Juozas Kapočius (tas pats „Lietuvių enciklopedijos“ leidėjas, sutiktas Bostone) 1918 metų vasarį išspausdino „Lietuvos aidą“ su Nepriklausomybės Aktu. Trūksta žodžių...

Taigi „Šiaurės Atėnai“ tiesiai ir lengvai įskrido į „Naujosios Romuvos“ orbitą. Ir iškart, jau antrajame numeryje, nutariau paskelbti Česlovo Milošo „Apmąstymus apie

gaisrų sezoną“. Straipsnį paėmiau iš „Naujosios Romuvos“, kurią gavau iš Keliuočio rankų. Pavadinimo antraštę, panaudodamas *romuvietiškos secesijos šriftą*, rankiniu būdu sukūrė savaitraštyje pradėjęs dirbti jaunas dailininkas Agnius Tarabilda. Ir vėl – *dėjà vu*, gyvybės sąšauka: jis buvo dailininkų Petro ir Domicelės Tarabildų, kurių darbai ne kartą skelbti „Naujojoje Romuvoje“, anūkas. Nuostabu.

Antras epizodas.

1992 metais Česlovas Milošas atvyko į Lietuvą. Jaudulio nusmelktas susiradau jį Vilniuje, Gedimino prospekte esančiame viešbutyje „Ambassador“ (elitiniame, kaip sakdavome, kur neseniai buvo uždari LKP CK svečių namai). Pirma susipažinau su Česlovo broliu Andrejumi ir prisistačiau esąs žurnalistas, pažinęs geriausią jo brolio draugą iš prieškarinio laikų Juozą Keliuotį.

Susitikimas įvyko pačioje Vilniaus širdyje, minėto viešbučio fojė, o vėliau ir antrame aukšte, brolių Milošų numeryje. Kalbėjome angliškai. Ėmiau sąlygišką interviu „Respublikai“, bet rūpėjo kalbėti tik apie Juozą Keliuotį. Ant stalelio padėjau atsineštą „Naujosios Romuvos“ numerį su redaktoriaus dedikacija. Ir atverčiau jo esė.

Česlovas Milošas sulinksėjo galva, pasakė, kad taip, viskas taip, prisimena šią publikaciją. Patvirtino, kad esė buvo parašyta prancūziškai, o Keliuotis ją išvertė į lietuvių kalbą. Ir tada įvyko tai, ko labai geidžiau: Č. Milošas šalia J. Keliuočio autografo suraitė savo autografą-dedikaciją.

Mano akyse sumirguliavo 1938–1940–1980–1981–1992 metų laiko juosta.

Nieko brangesnio širdžiai nebuvau turėjęs. Ir vargu, ar kada turėsiu. Deja,

2012 metais *niekdario ranka* sunaikino šią neįkainojamą brangenybę.

Sunaikino dar daugiau – ir antrą egzempliorių, nes turėjau du „Naujosios Romuvos“ numerius su dviem Juozo Keliuočio dedikacijomis-autografais. Pirmą gavau įsimintiną 1981 metų vakarą, kai padariau pirmą garso įrašą. Tai buvo numeris su Trakų peizažu, šalia kurio kairiame lauke stulpeliu užrašė dedikaciją: „Arvydui Juozaičiui, mudviejų pokalbiams priminti.“ Kitą numerį su panašia dedikacija gavau kita proga. Keliuotis turėjo šūsnį žurnalų, kurie buvo sukrauti į stirtą šalia plokštelių krūvos. Prisimenu viršelius su Trakų paveikslu-peizažu, su „Mergaitė ant sūpynių“, su „Vandens nešėja“. Buvo ir numerių su „Sukilusių darbininkų“ veidais.

Ir tada įvyko tai, kas turėjo įvykti grįžus Nepriklausomybei. Laisvei atėjus aš su naujų laikų nauju draugu atkūriau „Naują Romuvą“.

Taigi praėjus dvejiems metams po įsimintino susitikimo su Česlovu Milošu Vilniuje 1994 metų vasarą pavyko iš naujo pradėti „Naują Romuvą“. Šio darbo vienas nebūčiau atlikęs. „Šiaurės Atėnų“ sėkmė negalėjo pasikartoti, spaustuvės buvo privatizuotos, dotacijų iš valstybės būti negalėjo. Didžios misijos ėmėsi geriausias to meto mano draugas ir bendražygis Vaidotas Daunys. Jis ne pirmus metus leido „Krantus“, rengė almanachą „Regnum“, palinko ir į „Naujosios Romuvos“ ideologiją. Žurnalą galima atnaujinti – taip nusprendėme, pradėdami nuo „Naujosios Romuvos“ bičiulių klubo posėdžių 1993 metais. J. Keliuočio Antakalnio vienuolyne Vaidotas aplankęs nebuvo, man teko daug ką atsverti.

Ir mums viskas pavyko. „Naują Romuvą“ atnaujinome tą patį mėnesį, tą pačią dieną, kai 1940 metais išėjo paskutinis jos numeris – liepos 7 d. Praėjus 54 metams

radome tūkstančius Juozo Keliuočio žurnalo skaitytojų. Atnaujinome viską – ir logotipą, ir žurnalo formatą, ir laužinį, ir skyrius, net antraščių raštą (pasinaudodami mano patirtimi „Šiaurės Atėnuose“). Nepavyko tik viena – padaryti „Naują Romuvą“ savaitraščiu, pradėjome leisti žurnalą kaip mėnraštį.

Vaidotas žuvo 1995 metų liepos pabaigoje.

Likęs vienas penkerius metus tęsiau misiją – gyvenau su „Naują Romuva“, siedamas savo likimą su žurnalo išlikimu. 2000 metais palikau tą kelią, radęs puikų Juozo Keliuočio misijos tęsėją – Andrių Konickį. Naujasis redaktorius ištikimai ėjo misijos keliu iki 2021 metų gegužės, paskutinės savo dienos.

Iš „Saragosos rankraščio“:

1981 12 07

Pas Juozą Keliuotį (15.10–19.00)

Buvau krantinėj, pirkau jam... produktų. Mat pats sunkiai vaikšto po nuomario...

Be to, gydosiu nuospaudą ant piršto (ją, beje, prieš man išeinant, atėjo pervynioti Gaižiūnienė, kaip vėliau išaiškėjo, doc. ekonomisto Gaižiūno žmona. Keliuotis jį pavadino profesoriumi, kaip ir save, tiesa). (Paaiškinimas: Gaižiūnų šeima gyveno tame pačiame kieme, įkalnėje, langais į langus. Man likimas lėmė, kad mums, pirmakursiams universiteto ekonomistams, politinę kapitalizmo ekonomiką dėstė doc. Juozas Gaižiūnas – labai įdomus, amžinai susimąstęs dėstytojas.)

Įdomesni momentai: papasakojo 7-įs atvejus iš numanomų saugumo provokacijų jo atžvilgiu. Apie jaunimo infantiliškumą. Ypač savo brolio dukters atveju, kuri gyvena pas jį <...> kurį laiką.

<...>

1981 12 21

Vakaras pas Juozą Keliuotį (su magnetofonu).

Be įamžinimo, dar užfiksavau gana originalių dalykų.

Lietuviai turi gabumų paimti iš kitų tautų pačius blogiausius bruožus (iš rusų – gėrimą). Latviai 3–4 dešimtmety buvo labai apimti miesčionėjimo proceso. Lietuviai tai tik dabar pergyvena. Kas dabar pas lietuvius yra tautiško – tai viskas miestuose. Juk patys kaimiečiai dabar labai orientuoti į miesčionišką buitį. Vėl apie lietuvių baudžiauninkiškumą kalbėjo.

Juk Maskva mane paleido iš kalėjimo. Tai šie (lietuviai) turėjo priimti mane išskėstom rankom. O priešingai <...> Jie nori būti raudonesni už pačių Maskvą. Be to, politiškai dabar aš visai priimtinas: esu personalinis pensininkas. (Paaiškinimas: nežinia, ką reiškia „personalinis“, nes toje sistemoje būtų reikę „privilegijuo-tasis“, o tai ne jo atvejis.)

Visus 30 metų iš rašytojų pusės visai esu izoliuotas, diskriminuojamas. Niekur manęs nekviečia, j jokius jubiliejus nekviečia. Štai kad ir Grušas. Juk jam viešbutį Kaune per vargus gavau, kaipgi varganai tuomet gyveno. O štai – neprisimena.

a) „Susižavėjau E. Mieželaičiu. („Monologus“ nupirkau jam praeitą sykj.) Šedevras. Tikras rašytojas. Koks dvasiškumas! Rodo žmonėms, kad dvasia yra pagrindinis dalykas. Kad ten ir yra diletantiškų filosofinių citavimų, tačiau tai nesvarbu. Mat poetas turi priminti filosofines problemas, o ne jas spręsti. Rašysiu Mieželaičiui laišką <...> Tiesa, perskaičiau tik pirmą monologą.“ Tai buvo užvakar. O šiandien, perskaitęs kitus monologus, visai nusi-vylė. Vos nesispjauo: „Plepys!“ 180 laipsnių kampo pasisukimas. Žodžiu, grįžo prie ankstesnės nuomonės apie Mieželaičių: „piktnaudžiauja savo padėtimi (jam spausdintis gali uždrausti tik Ministrų Taryba). Koks tai plepys poetas! 10 tomų! Joks rimtas poetas

tiek neparašys. Užtenka plono tomelio padaryti perversmą poezijoj.“

b) Dėl jo „apiplėšimo“ versijos. (Užvakar, atseit, norėdama išplėsti jo butą, kaimynė lenkė – saugumo davatka – sakė, kad neva jo bute gaisras.) Tad: „Kaip man apsisaugoti nuo tų banditų? Ot, apginkit mane, tuomet tai busit draugai. O dabar <...> Patarkit, ar skambinti man į miliciją. Patarkit.“

Dabar išsiaiškino, jog vakar gaisro įspūdį buvo sukėlusį kažkur užsiliepsnojusi šluota, ir šiandien jis jau visai nurimęs.

c) Labai daug iš užsienio siunčiamų knygų dingdavo ant sienos. Atseit, Maskvos bibliotekos pasiima, jeigu neturi <...> Tokia valstybė!

V. Mykolaitis–Putinas visai negaudavo jam siunčiamų knygų. Mat visai neprotėdavo! (O Keliuotis – taip!) (Paaiškinimas: tik vėliau sužinojau, kad daug knygų, ypač prancūziškų romanų plonais viršeliais, jam siūsdavo Algirdas Julius Greimas.)

<...>

1981 12 29

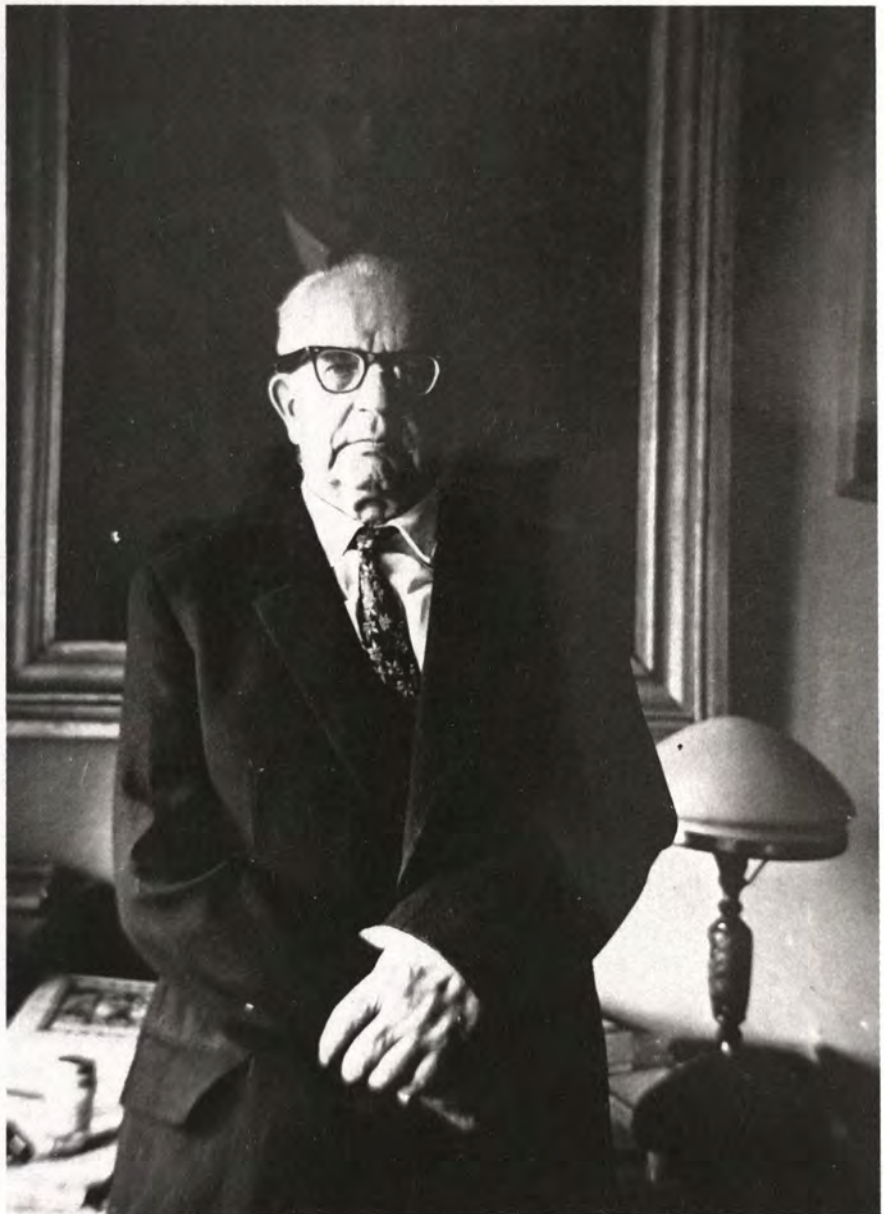
„Naujametis apsilankymas pas Juozą Keliuotį“

10.00–14.40

Su Gediminu Pilaičiu.

Mano draugas, būdamas leigyvis, po savų išleistuvių ir jų „aplaistymo“ „Tiesoje“ (po penktadienio ir šeštadienio nakties nuotykių!) išbuvo pas Keliuotį ~2 val. (mat po pietų vyko į Klaipėdą). Įamžinimo procedūrą toliau atlikau vienas. (Paaiškinimas: „įamžinimu“ net dienoraštyje vadinau magnetofono įrašus Keliuočio bute. Tai buvo tarsi kokia apsauga prieš galimą KGB represiją, jeigu šiuos mano dienoraščius paims ir skaitys. O padarytus įrašus tuo metu aš gerai paslėpdavau.)

Paskiros mintys, išgirstos ir neužfiksuotos. (Paaiškinimas: vadinasi, magnetofonas buvo ne visą laiką įjungtas. Magnetinės juostelės tada buvo didelis deficitas.)

Juozas Keliuotis. Nuotr. iš J. ir A. Keliuočių palikimo studijų centro archyvo

1) Vėlgi skundėsi rašytojų beveidžiu įsiūčiu, skirtu jam. Per 30 metų nė į vieną literatūrinį vakarą negavo kvietimo. Nė į vieną jubiliejų. O 20 rašytojų, esančių Rašytojų sąjungoje, yra bendradarbiavę „Naujojoje Romuvoje“. Vien tik Guzevičius, jo budelis, pašaukė. Aišku, nėjo.

2) Dailininkai dar jį gerbia. Kvietčia į jubiliejus ir t. t. (parodas...)

3) Venclova su Churginu įsodino jį į traukinį, einantį Uralo link. Venclova iš pavydo (intelektiniam išsilavinimui ir t. t.), o Churginas greičiausiai gelbėdamasis nuo to, jog Keliuotis neišsakytų jo antikomunistinės propagandos vokiečių laikais.

4) Grušas buvo grynas klerikalas Smetonos laikais. O štai kaip garbinamas. Tikrieji antiklerikalai mūsųose skelbiami pagiežingai – 2 t. Enciklopedija: „J. Keliuotis“. Gal ir tai prisideda prie to, jog ignoruoja („diskriminuoja“) Grušas su visa šutve rašytojų Keliuotį.

5) Mieželaitis jį labai džiaugsmingai, sugrįžusį iš Sibiro (pasveikino). Kai jis užėjo į Rašytojų sąjungą, net sušėpė pinigais, liepė važiuoti pailsėti į Palangą. Ten tuomet sutiko A. Venclovą. (Paaiškinimas: šis pademonstravo jam panieką ant jūros kranto, jiedviem atsitiktinai susitikus. Venclova paklausęs, ar šis

gauna iš užsienio knygų, o Keliuotis atsakęs, kad ne tik knygų, bet ir daug pinigų, ir kostiumas, matai, yra amerikoniškas. „Pilnas ironijos pasakiau.“)

6) *Labai padoriai elgiasi su Keliuočiu A. Vienuolis-Žukauskas, Putinas, Vaičiūnas, Paleckis... Paleckis po P. Vaičiūno laidotuvių specialiai Keliuočiui buvo įsikabinęs į ranką. Ir demonstratyviai taip ėjo per miestą.*

7) *Man išeinant buvo... pesimizmo kaukė. Sakė, jog gal aš ir dar kas padės jam... Pradžioje lyg ir nesusigaudžiau, kokia prasme „padės“. Sakiau, kad pavasarį pasivažinėsim mašina... „A, kad moto keičiasi... O, kad sociališkai reabilituoti...“ Vėlgi tariau, jog „neturiu jėgos. Gal kada nors...“ Tik mostelėjo rankomis: „Kas iš to – kada nors...“ Ir po to pridūrė: „Štai yra posakis: nėra padėties be išėities, o pas mane, štai, yra padėtis... o... o... išėities nėra. Ir ką daryti?“*

Taigi nugyveno žmogus po karo su minimalia socialinio organizmo iškrova. Nusikaltimas įvyko. Jis jau post factum. Sužlugdyta ir paminta pusė žmogaus gyvenimo. Ir didesnė pusė. Brandžiausia pusė... O, kad būtų jis tuomet išlaukęs pasimatymo su Sniečkum. Asmeniškai. Nebūtų pasitikėjęs tuo Korsaku, kuriam įdavė memorandumą, idant tas perduotų Sniečkui. Ko šis ir neįvykdė. Štai kur įvyko lūžis. Jutau tai ir iš Keliuočio žodžių.

8) *„Padėkit man...“ Išties, skamba kaip varpas.*

Iš Henriko Šilgalio buvau ne kartą girdėjęs: „Tegul pažįsta jį kuo daugiau jaunimo – tegul mokosi demokratijos!“ Juk Henrikas taip ir padarė – atvedė mane pas jį.

Demokratija ir tironija – neįsivaizduojamas Keliuočio monologų leitmotyvai, kone visų kalbų ir pokalbių Antakalnyje kontrapunktas. Ir vilties, ir neviltes metu. O kai jį

apsėsdavo itin prasta nuotaika, pasigirdavo gana juokinga, bejėgiška ironija: „Čia nėra jokios demokratijos – su kuo čia kalbėtis?“

Nusivylęs senąja ir viduriniąja karta, laukdavo jaunimo! Naujų vėjų! „Kur tie jauni dailininkai, poetai, rašytojai?“ – kartodavo. Kadangi jis nuolat skaitė „Literatūrą ir meną“, „Pergalę“, „Kultūros barus“, žinojo jaunųjų vardus ir pavardes. Minėdavo Vaidotą Daunį, Valdemarą Kukulą, Vytautą Rubavičių. Nė vieno iš jų tuo metu asmeniškai nepažinojau, bet sužinojau, kad nė vienas iš jų Keliuočio neaplankęs, nors jis juos kviesdavosi. Kaip? Per vyresniusius arba parašydamas laiškėlius į redakcijas. „Kam mane lankyti? Galiu pakenkti karjerai, juk esu sekamas ir visi tai žino... Aną dieną ir vėl neatėjo.“ Ir numodavo ranka.

Iš man žinomų, o iš dalies ir pažįstamų, pas Keliuotį lankėsi poetas Kęstutis Rastenis, literatūrologas Saulius Žukas, jo brolis tapytojas Vaidotas Žukas. Pastarasis, matyt, 80-mečio proga, tai yra 1982 metais, nutapė Keliuočio portretą. „Apiriša mane per juosmenį kažkokia raudona marška kaip toreadorą ir tapo!“ Įspūdingas išėjo portretas, kabėjo tarp dvejų durų į virtuvę ir koridorių.

(Į paveikslą vėliau, Keliuočiui išėjus Anapilin, nusitaikė abiejų Žukų tėvas, knygotyrininkas ir kolekcionierius profesorius Vladas Žukas, aistringai rinkęs lietuvių tapytojų kūrinius.)

Ką dar sutikdavau Antakalnio atsiskyrėlio celėje? Vos kelis kartus mačiau dvi iš trijų jo dukterėčių, brolio Alfonso dukrų. Pats brolis atvykdavo iš Rokiškio, tai girdėdavau, bet savo akyse jo nemačiau iki pat laidotuvių dienos. Juozas nesigirdavo Alfonsu, net neminėdavo, kad šis atlikdavo juodžiausius sekretoriaus ir buhalterio darbus „Naujojoje

Romuvoje“. O dėl dukterėčių nuolat nusiskųsdavo, nes šios esą „atvyksta, apsistoja ir mano vonioje ilgiausiai tūno“. Nakvodavo jos ant sudedamosios lovelės, o gal čiužinio, regis, kišenės dydžio virtuvėje.

Ką man pavyko supažindinti su Juozu Keliuočiu? Nepavyko pasivadinti Arvydo Šliogerio ir Romualdo Ozolo, su kuriais 1982 metais suartėjau ne ką menčiau negu su Antakalnio atsiskyrėliu. Šliogeris apskritai neturėjo jokių sentimentų „smetoniškiems paliegėliams“. Nors, kaip vėliau sužinojau, vieną sykį jis vis dėlto buvo aplankęs Antakalnio 39. Pragmatiniu sumetimu – nunešė Keliuočiui paskaityti savo kandidatinę disertaciją apie Vladimirą Solovjovą. Keliuotis esą jį pagyręs.

Tuo tarpu Romualdas Ozolas atsipirko pastaba, kad kurdamas „Kultūros barus“ idealu matė Keliuočio „Naująją Romuvą“. To jam esą ir pakanka. Nusivedžiau klasės draugą Gediminą Pilaitį, 1979 metais tapusį žurnalistu. Nusivedžiau ir to meto bičiulį iš universiteto profesorių skaityklos Vytautą Radžvilą, kone už rankos nusitempiau. Taip pat pavyko pasivadinti ir kitą universiteto bibliotekos draugą Arūną Poviliūną.

Pasitikdamas naujus jaunus veidus, Keliuotis nušvisdavo: „O dabar mes surengsime „Naujosios Romuvos“ klubą!“ Tas klubas buvo jo nuolatinė *idée fixe*, kažkokia *fata morgana*, atskridusi iš Kauno.

Nuoskauda „mane ignoroja... nespausdina... nekviečia... izoliuoja!“ skambėdavo nuolat.

Rašytojų sąjungos adresu jis svaidė žaibus. Skaudžiausias jam buvo tas mano dienoraštyje jau paminėtas skaičius „20“ – tiek rašytojų, LRS narių jis buvo davęs kelialapį į gyvenimą, paskelbdamas jų kūrybą „Naujojoje Romuvoje“. „Jie yra oficialiai pripažinti tarybų valdžios

rašytojai! Jie privilegijuotieji visuomenės nariai, jie rašo ir skelbiasi, gauna didžiausius honorarus ir valstybines premijas, o man kas? Be to, dauguma – grafomanai! Ir nė vienas nepakviečia manęs į savo kūrybinį vakarą, neatsiunčia savo knygos. Jau nekalbant apie jubiliejus! Matyt, jie bijo, kad pasakysiu, ką apie juos galvoju!“

Komunistinė socialistinio realizmo brolija tikrai ignoravo Keliuotį. Matyt, gyvas buvo įsitikinimas, kad jis yra priekaištas epochai, ideologijai, propagandai, grafomaniškam socialistiniam realizmui. Jam negalėjo leisti nė viešai prabilti – bijojo. Pasirodys, prašneks apie „Naująją Romuvą“, nepriklausomą Lietuvą, dar sulyginis ją su socialistinės literatūros skurdu. Skandalas!

Pagaliau galėjo nutikti ir rimtų siurprizų – kas, jeigu Keliuotis „nutrūks nuo grandinės“? KGB neatmetė galimybės, kad kokio renginio metu „Naujosios Romuvos“ redaktorius gali prabilti apie apgailėtiną komunistinę kultūrą, apie apgailėtiną „liaudiškumą mene“, gal net apgailėtiną „partijos vaidmenį“. Būtų prabilęs ne kaip asmuo, o kaip lietuviškos kultūros – „Naujosios Romuvos“ – kūrėjas.

Antakalnio atsiskyrėlis asmeniškai pažinojo visus be išimties priekario rašytojus, buvo įkūręs jiems židinį, juos skelbė ir juos protegavo, o dabar koks atsidėjimas? Jis – skurdžius, o jie – valdiškuose rašytojų namuose įsikūrę, dykai į kūrybos namus važinėja, po užsienius, juos verčia į rusų ir kitas „brolišku tautų“ kalbas. Ir kokie honorarai! Net jo bičiulis Juozas Grušas, ir tas buvo prisitaikęs prie sistemos.

Visi instinktyviai jautė Juozą Keliuotį kaip sąžinės priekaištą. O jis jautė savo egzistenciją kaip tragizmą.

To tragizmo viršūnė buvo pasiekta 1965 metais, kai į Lietuvą

atvyko Žanas Polis Sartras ir Keliuotis nebuvo prie jo prileistas net per patrankos šūvį.

Politikos ir kultūros pasjansas lėmė, kad komunistuojantis prancūzų rašytojas Ž. P. Sartras 1964 metais gavo literatūros Nobelio premiją. Gavo ir išsyk sukėlė skandalą – atsisakė vykti į Stokholmą, atsisakė pačios premijos, o Nobelio komitetą apkaltino „kapitalistiniu šališkumu“, nes šis esą ignoruojantis „socialistinių šalių žmogiškiausią literatūrą“. Kremlius džiūgavo, Rusijos komunistai bemat pasinaudojo Ž. P. Sartro korta ir pasikvietė jį į Maskvą. Kitais metais vizitas į pažangiausią pasaulyje valstybę įvyko.

Ekscentrikas Ž. P. Sartras išsyk išskrėtė Maskvai siurprizą – jis pareikalavo kelionės į Lietuvą. Ir ne dienai, o penkioms. Pareiškė pageidaujamas pamatyti rūkuose skendinčią šalį, o ne tik komunistinę žmonijos pažangą.

Reikalas bus tas, kad Nobelio premijos laureatas užaugo knygų spintoje, o joje rado Prospero Merimė „Lokį“ ir Oskaro Milašiaus „Lietuviškas pasakas“. Ir jautraus vaiko vaizduotė pateko į Lietuvos paslapties pinkles. A, Lietuva atsidūrė Rusijos tinkle? Ž. P. Sartrui tapo dar smalsiau: kaip ji tame tinkle laikosi? Pagaliau ar tebestovi Kuršių nerijos kopos, ar komunistų jau nukastos? Kaip atrodo Nida, kurią taip įspūdingai buvo nupasakojęs Tomas Manas?

Įtakingi Vakarų veikėjai į okupuotas Baltijos šalis nebuvo įleidžiami, nebuvo vežami, o Vakarų diplomatai ir politikai, nepripažįstantys Baltijos inkorporavimo į TSRS imperiją, čia nevyko iš principo. Bet visai kas kita komunistuojančio prancūzo kaprizas! Kremlius tikėjosi sau daug propagandinės naudos iš Ž. P. Sartro kairumo ligos, iš jo

įtakos Vakaruose. Tad Maskvai teko padaryti nuolaidą.

Ž. P. Sartras atvyko su didžia feministe ir gyvenimo drauge Simona de Bovuar, taip pat savo meile ir vertėja Lena Zonina. Lietuvos valdžiai buvo duotas uždavinys apsaugoti įžymų Vakarų svečių ir jo moteris nuo pavojingų temų ir kontaktų. KGB uždavinys buvo aiškus: svečiai nieku gyvu neturi susitikti su prieškarinio Lietuvos buržuaziniai nacionalistais. Juozas Keliuotis buvo vienas pavojingiausių nacionalistų.

Žmogus, išvertęs vizituojančio Nobelio premijos laureato kūrinių į tos šalies, kurioje lankosi, kalbą, papuošia tą šalį svečio akyse. Tais 1965 metais „Pergalė“ jau buvo numaćiusi publikuoti Ž. P. Sartro novelę „Siena“, kurios vertimą atliko J. Keliuotis. Vertimas jau gulėjo redakcijoje. Ir apskritai, Keliuotis – Paryžiaus studentas, studentavęs Senos pakrantėse kartu su Sartru. Argi jie nebūtų radę apie ką pakalbėti prancūziškai?!

Ž. P. Sartro viešnagė Lietuvoje buvo griežtai prižiūrimas politinis aktas. Imperijai nerūpėjo jokia literatūra, jokia kultūra ir apskritai Lietuva. O čia dar ir tokia bėda: J. Keliuotis yra idėjinis valdžios priešas, kalbantis prancūziškai, vadinasi, vertėjas-gėbistas jo negalės kontroliuoti. Tad jeigu redaktorius ir vertėjas sugalvos įteikti kokį laišką ar ko politiškai paprašyti, ką nors pareikšti? Ne, ne, jokie kontakto!

Ž. P. Sartro laukė socialistinio svetingumo šiupinys: susitikimas su respublikos ir Vilniaus valdžia, susirinkimas LRS salėje, kur su rinktine rašytojų publika bus padiskutuota kūrybos klausimais. Tada ekskursija po Vilnių, žinoma, į Paveikslų galeriją Katedroje ir į Gedimino bokštą. Toliau – kelionė į Kauną, susitikimas su Kauno valdžia ir ekskursija Laisvės alėja, kur laureatui ir viešnioms Janina Narkevičiūtė

puikiausiai pristatys kultūrą. Galbūt paskalambins kariljonas ir bus aplankytas M. K. Čiurlionis. Toliau pralekiant pro Klaipėdą kelionės puošmena – Kuršių nerija. Giesmė virš marių ir puikioji Nida, Tomo Mano vasarnamis, Parnidžio kopa.

Visos kelionės metu Nobelio premijos laureatą lydėjo oficialiai aprobuotos personas: Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas Eduardas Mieželaitis ir prozininkas Mykolas Sluckis. Juozas Keliuotis būtų papuošęs Ž. P. Sartro akyse ir lietuvių kompaniją, ir pačią Lietuvą.

Bet ne jis papuošė vizitą, o šalia delegacijos sukiojęs vingrus 26 metų vyras, nuolat spragsėjęs fotoaparatu „Zenit“ – Antanas Sutkus. Jis sukūrė istorinį stebuklėlį, nes būtent jo nuotraukos padarė Ž. P. Sartro vizitą Lietuvoje pasaulinės kultūros reiškiniu. Ir pusei šimtmečio praėjus, jau XXI amžiuje, jo fotomeno paroda „Sartras Nerijos kopose“ tebekeliauja per pasaulį kaip neįlygstamas laiko ženklas. A. Sutkaus sukurtos Ž. P. Sartro nuotraukos sudėtos į garsiausias pasaulio fotomeno knygas, kai kurios jų virto ikonomis. Ž. P. Sartro kelionė komunistinės okupacijos metais tapo laisvos Lietuvos ir Prancūzijos draugystės ženklu. Pagal vieną iš nuotraukų – „Prieš vėją“ – sukurti net du Ž. P. Sartro skulptūriniai paminklai: vienas Paryžiuje, antras Nidoje. Pastarasis pastatytas 2018 metais ant Parnidžio kopos.

Buvo tarybinių rašytojų terpėje ir padorių, dėkingų Keliuočiui kolegų, pasirošusių net kiek surizikuoti, kad tik jo dalia palengvėtų.

Pavyzdžiui, vėlų 1956 metų pavasarį į Maskvą, TSRS imperijos Aukščiausiajam teismui lietuviui parašė kolektyvinį laišką-prašymą paleisti į laisvę nekaltai kalinamą Juozą Keliuotį. Pasirašė Juozas

Miltinis, Kostas Korsakas, Jonas Kabelka, Stasys Dabušis, Antanas Venclova, Antanas Vienuolis, Kipras Petrauskas, Vytautas Sirijos Gira ir Antanas Purėnas. Yra žinoma, kad laiškas-prašymas teismą pasiekė.

Ar turėjo tokie laiškai tiesioginio veikimo galią? Matyt, kad jau turėjo, nes prasidėjo vegetariški komuniz-

Juozas Keliuotis keliauja po Kernavę pasiramsčiuodamas Ipolito Užkurnio (galimai) išdrožta lazda, 1976 m.

mo epochos metai, N. Chruščiovas ėmėsi Stalino nuvainikavimo. Prasišvėrė lagerių vartai ir tokių kalinių kaip Keliuotis išlaisvinimas tapo įprastu reikalu. Prasidėjo atokvėpio metas, kurį rašytojas Ilja Erenburgas taip ir pavadino – „Atlydys“. Bet vis vien reikia džiaugtis, kad lietuviai tokį laišką parašė.

1956 metų rugpjūtį Juozas Keliuotis buvo paleistas iš Solikamsko lagerio.

Bet čia esama paslapties: iš paties Juozo Keliuočio lūpų apie laišką negirdėjau, o už savo išlaisvinimą jis buvo linkęs dėkoti pačiam „Atlydžio“ autoriui I. Erenburgui. Apie tai kiek vėliau.

Visai kitokie buvo Juozo Keliuočio santykiai su Lietuvos dailininkais. „Mane gerbia mūsų dailininkai, gerbia pati Dailininkų sąjunga!“ – pasakydavo jis tamsos valandomis ir jo veidas nušvisdavo. Apie dailės pasaulio žmones jis kalbėjo su pagarba, Dailininkų sąjungos veikloje matė nepriklausomybės laikų tąsą. Jo draugai dailininkai (A. Valeška, V. Vizgirda, A. Gudaitis, J. Vienožinskis, L. Truikys ir kt.) buvo nuolatiniai „Naujosios Romuvos“ klubo dalyviai, *diskutantai*, aprašyti žurnalo puslapiuose, o ir jų darbai nuolat publikuoti. Jie buvo tikri bendradarbiai. „Su dailininkais aš visada labai gerai sugyvenau“, – kartodavo nesiliaudamas.

Keliuotis labai mėgo ekscentriškąjį Vienožinskį, racionalųjį Valešką, jautrųjį Vizgirdą. O štai genialųjį keistuolį Vladą Eidukevičių tiesiog dievino. Ką jau sakyti, jis tikrai mylėjo visą „arsininkų“ plejadą, pasirodžiusią 1932 metais. Tų „arsininkų“ – vien ko vertas Gudaitis! – jis buvo gerbiamas ir 1982 metų Vilniuje.

Ant jo rašomojo stalo nuolat gulėdavo kvietimai į parodų atidarymus. Į Dailės parodų rūmus jis vykdavo kaip į šventę – pasipuošęs, išsiprausęs. Kartais jį veždavosi Vladas Vildžiūnas ar kitas dailininkas, kartais jis vykdavo net taksi. Ar jo paprašydavo tarti žodį parodą atidarant? Būdavo, neoficialiai. Ir auditorija jausdavosi pagerbta.

Virš jo stalo, arčiau lango, išdidžiai kabojo jis pats – Vytauto Cipliausko nutapytas su cigarete tarp pirštų. Kiek toliau, virš sofos, kabojo Valentino Antanavičiaus tapytas portretas.

Jo pasirodymas tarp dailininkų suteikdavo nepriklausomos Lietuvos kolorito. Prie Antano Gudaičio jis itin smagus jausdavosi. Dailininkai mažiau bijojo KGB neu rašytojai.

Dievaži, KGB nebuvo visagalis cerberis, ypač po 1975 metų, Helsinkio pakto. Vyresnieji dailininkai ir dabar prisimena Juozą Keliuotį, stovintį priešais Dailės parodų rūmus su elegantiška berete ir cigarete tarp pirštų. Jis stovėdavo laisvas, lyg būtų Eliziejaus laukuose Paryžiuje ir mėgavosi Vilniaus senamiesčiu. Tomis valandėlėmis jis būdavo grynas priekaištas Tarybų Lietuvos tikrovei.

Kartais stovėdavo jis pasirėmęs įspūdinga lazda, dailininkų padovanotu liaudies velniu. Regis, Ipolito Užkurnio išdrožta lazda.

1982 metais mudu tęsėme įprastus pasivažinėjimus automobiliu. Nuvairuodavau ne tik iki Sudervės ir Kernavės, bet ir iki Trakų, į Druskininkus. Jis mėgdavo pasėdėti kur ant suoloelio, pasidairyti mieste. Sėdėdamas, stebėdamas automobilius ir minią surūkydavo savo ritualinę cigaretę.

– Kokia monotonija! Mašinos vien purvu aptaškytos, tarsi po lagerį važinėtų, – ištardavo žiūrėdamas į mašinų srautą.

Arba kitą kartą, nuleidęs akis į praeivių kojas, pasipiktindavo dar labiau:

– Ir kodėl moterų kojos taip baisiai plaukuotos? Ar jos nežino, ką reikia su jomis daryti? Paryžiuje jau prieš karą žinojo.

Tie pasisėdėjimai ir pasijuokimai baigdavosi ir taip: „Čia ne gyvenimas, o galai žino kas!“ Ir mes važiuodavome toliau.

Peizažai jo nepiktino, priešingai, net labai džiugino. Bet vos pasitaisydavo žmonių minia ant šaligatvio, purvinos mašinos ir naujieji mikrorajonai, jo sarkazmas pražyso.

Vilniaus Viršuliškių mikrorajone kartą jis pakėlė akis į naujos parduotuvės („universamu“ vadintos) užrašą ir lyg vaikas išsižiojo, net suriko:

– Kos-mo-sas?! Kvailiau nesugalvosi. Kodėl toks idiotizmas? Pavadinotą „Pas Agotą“ arba „Pas Onutę“; ot, būtų žmogiška!

Juokas juokais, bet tas rusiškas pamišimas dėl „kosmizmo“ („mes pirmieji į kosmosą pakilome!“) Lietuvoje jau buvo įdiegtas, o Keliuotis, Antakalnio atsiskyrėlis, to idiotizmo nebuvo patyręs. Bet štai istorijos ironija: užrašai „Pas Agotą“ ir „Pas Onutę“ po dešimtmečio grįžo į Lietuvą. Ar galėjome numatyti, kad „smetoniškos Lietuvos“ inkluzas atgims XXI amžiaus pradžioje? Keliuotis, vadinasi, nebuvo vienišas, teisingai jautė lietuvių poreikį palinkti prie žemės.

Kelionės jį labai atgaivindavo, jis sualsuodavo pilna krūtine. Atsisėdęs pamiškėje ar priešais ežerą net mažiau rūkydavo. O man būdavo nepaprastai smagu matyti, kaip žmogus išsivaduoja iš baimių, savo vienuolyno, kuriame jį kankina ir persekiojimo manija, ir vienetvė.

Ne aš vienas rengiau Keliuočiu iškylos automobiliu, ne vienas džiaugiausi jo nuskaidrėjančiu ūpu kelionių metu. Vildžiūnai pasiimdavo jį į savąją Jeruzalę ant Vilniaus kalvų. O dažnai jis pasigirdavo ir taip: „Vakar vėl išsivežė mane į moterišką iškylą.“ Nei tų moterų vardų, nei pavardžių neminėdavo, o aš ir nesidomėjau. Puikumėlis, pagalvodavau, tegul tik veža ir prablaško jus, vis į sveikatą, vis mažiau vienetvės.

Tie „moteriški iškylavimai“ būdavę prie Nemenčinės, Verkiuose, prie Balžio ežero. Moterys jį palepindavusios namų pietumis, pavaišindavusios saldumynais. Visi kartu prisikvėpuodavę tyru Vilniaus apylinkių oru, prisižiūrėdavę kalnelių, miškų ir ežerų grožio. Pasakoje pasijusdavo.

Vėliau sužinojau, kad moteris prie vairo buvo Aurelija Akstinienė-Deksnytė (Almonė), jo kraštietė

iš Sakališkio vienkiemio. Baigusi Rokiškio vidurinę mokyklą, ji studijavo Vilniaus universitete. Tapo profesionalia žurnaliste, dirbo „Vakarinėse naujienose“, vėliau buvo Vilniaus pedagoginio instituto laikraščio redaktore. Tais metais, apie kuriuos sukasi šis pasakojimas, Aurelija buvo Vilniaus „Sigmos“ susivienijimo savaitinio laikraščio „Elektronika“ redaktorė. Žodžiu, klasikinė inteligentė. Tai ji ir buvo jaukių „moteriškų iškylavimų“, džiuginusių Keliuočio dienas, kaltininkė. Rokiškietės patriotizmas!

O dar vėliau sužinojau ir kitų dviejų moterų, sudariusių tą smagią komandą, vardus. Tai buvo pora iš penktojo aukšto, Keliuočio laiptinės kaimynės Elena L. ir jos paauglė dukra Mirgailė. Prie jų kiek vėliau grįšiu.

2023 m. vasarį Klaipėdos Vydūno gimnazijos direktorius Arvydas Girdzijauskas papasakojo, kad ir jo tėvas rašytojas Vytautas Girdzijauskas tais pačiais maršrutais vežiojo Keliuotį po Vilniaus apylinkes.

Iškylas, jų metu patiriami praskaidrėjimai, prasiblaškyimai, atokvėpio pusdieniai prailgino Keliuočio metus. Bet savigarbos žaizda tebekraujavo. Jis vis prisimindavo, kad jo gyvenimą nepaprastai apnuodijo 1970 metų „Kultūros baruose“ (Nr. 12) jo vardu paskelbtas straipsnis „Tiltas, kurio dar nėra“. Prisimindamas tą publikaciją, jis su skausmu ištardavo: „apgavo, sufabrikavo“. Ir pasakydavo: „Saugumas nesunaikino manęs fiziškai, tai nutarė sunaikinti dvasiškai.“

Ką aš galėjau galvoti, neturėdamas žalio supratimo apie tą rašinį? Žinoma, suklusau ir padariau paprastą išvadą: „Jeigu net dešimtčiai metų prabėgus jis šitaip kalba, vadinasi, reikalas rimtas.“

Ir pasidomėjau, ir sužinojau apie tą ypatingą fabrikaciją.

1970 metais Keliuočio dvasiai, psichikai ir net kūnui KGB sudavė stiprų smūgį. Komunistų saugumas jį iškankino ir galiausiai pasinaudojo kaip nusilpusia pasipriešinimui figūra. Įspautas į kampą Lietuvos kultūros šulas, gyvuodamas KGB voratinklyje, tos sistemos supratimu turėjo atlikti mažiausiai tris uždavinius. Keliuočio parašu sufabrikuotas pasisakymas turėjo šauti į a) Lietuvą, b) TSRS imperijos inteligentiją, c) lietuvišką Vakarų išseiviją. Nepriklausomybės laikų pažiba KGB planuose turėjo „apšmeižti“ savo darbą Lietuvai, jos kultūros kūrimą, net savo tikėjimą Nepriklausomybe. Rašiniu turėjo būti pademonstruota, kad „Tarybų Lietuva“ palenkė į savo pusę net didžiuosius „antitarybininkus“.

„Kultūros baruose“ paskelbtas straipsnis buvo nedelsiant perspausdintas „Gimtajame krašte“, vadinasi, išsyk pasiekė išseiviją. Bet tuo kompartija ir KGB nepasitenkino. Pozicija buvo numatyta strategiškai, ne vieneriems metams. 1972 metų balandį Maskvos „Literaturnaja gazeta“ pasirodė interviu su Keliuočiu, kurį tą kartą jau perspausdino „Gimtas kraštas“. Vadinasi, ir vėl šūvis Vakarų išseivijos pusėn.

Tuo būdu ne vienerius metus Lietuvos kultūrinei bendruomenei ir lietuvių išseivijai buvo teigta, kad krito dar vienas nepriklausomos Lietuvos kultūros stulpas. Taip visad krito ir kris visi „buržuazinio nacionalizmo“ stulpai.

Bet nuskambėjo ir kompromisinė gaida, kuri akivaizdžiausiai ir ne ką mažiau pažeidė Keliuočio savigarbą. Po šių publikacijų jam buvo pravertos durys į viešą Lietuvos gyvenimą. 1972 metų vasaros pabaigoje „Literatūroje ir mene“ buvo paskelbta: „Juozui Keliuočiui – 70. Sveikiname jubiliatą.“ Komunistinė okupaci-

nė valdžia, KGB savitai atsilygino savo aukai, viešai pranešdama, kad Juozas Keliuotis ne tik gyvas, bet ir pagerbiamas. To nebuvo galima įsivaizduoti niekada anksčiau.

Atlikusi savo darbą, pagavusi savo auką ir ją viešai „demaskavusi“, KGB atlėjo. Žiedinis herojaus blokavimas ir sekimas buvo baigtas, skardinė dėžutė, kurioje jis sėdėjo (Antakalnio celė) buvo prakirsta ir atverta.

1972 metų rudenį mūsų herojus ėmė išeiti į viešumą, pasijuto gerokai laisviau. Dar po kelerių metų buvo išjungti ir buto gyvenimą kontroliavę mikrofonai. „Pavargęs herojus“ pusę savo darbingo gyvenimo patyręs persekiojimus, patyčias, tardymus, lagerių siaubą priėmė „kompromisines laisvės“ sąlygas. 1970-ųjų vasarą sukurptas politiškas tekstas su paantrašte „Dabartinė Lietuva. Šiandieninės mano mintys“ davė ir tokius vaisius.

Vėliau bandžiau suprasti: ar nebuvo tas tekstas giminingas 1940 metų liepos 7 dienos tekstui „Į naująjį dinamizmą“? Anuomet mūsų herojus beviltiškai kabinosi į viešą gyvenimą, siekė jame išlikti, net „Naująją Romuvą“ subjaurodamas. O dabar, po trejų dešimtmečių? Ir vėl naujas bandymas?

Šėtonas yra galingas gyvybės ir mirties reikaluose. Bet ir Viešpaties keliai nežinomi.

2023 metais Rokiškio savivaldybės Juozo Keliuočio bibliotekos direktorė Alicija Matiukienė, sauganti archyvus ir besirūpinanti brolių Keliuočių studijų centru, atsiuntė man laišką, kuriame apžvelgė lietuvių išseivijos atsaką į publikaciją „Tiltas, kurio dar nėra“. Ji pastebėjo, kad dauguma išseivijos lietuvių, stovėjusių VLIK'o (Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto) pusėje, J. Keliuotį pasmerkė. Nusivylimo perkūnais nugriaudėjo „Draugas“, „Į laisvę“, „Sėja“, „Tėviškės žiburiai“, „Dirva“,

net „Europos lietuvis“. Ir vien tik lietuvių inteligentijos leidinys „Aki-račiai“ (1972 m., Nr. 2) paskelbė straipsnį kartu su palankesniais komentarais, liudijančiais, kad „santariečiai-šviesiečiai“ su užuojauta suprato Juozo Keliuočio dramą.

Savo apžvalgos pabaigoje A. Matiukienė padarė tokią išvadą: „Keliuotis labai išgyveno dėl nutrūkusių ryšių su išseivija.“²

Kada ir koku laipsniu jis tai pajuto, liko paslapyje.

Būtent 1972 metų rudenį, po savo jubliejaus, kurio „tarybų valdžia jau nebenutylėjo“, jis ėmė išeiti į viešumą. Kokia tai galėjo būti viešuma?

Daugiau galima suprasti net iš laiko perspektyvos. Tarkime, kad ir po pusės šimtmečio, kai padeda gyvų liudininkų istorijos.

Pirma istorija.

2022 metų Visų Šventųjų dieną paskambinau telefonu Vytautui Martinkui. Pradėjome kalbėti apie „Keliuočio bylą“.

1972 metais V. Martinkus gyveno ir dirbo Kaune, rašė į „Nemuną“, ėmėsi romanų. Normalus pradedančio rašytojo kelias. Tais metais „Vagos“ leidykla išleido jo pirmąjį romaną „Akmenys“. Štai tada – netikėtumas.

Į pradedančio prozininko duris K. Donelaičio gatvėje pasibeldė jaunas, gal 25 metų vyras, prisistatė esąs Keliuočio sekretorius, atvykęs iš Vilniaus specialiai pas jį. Atvežė labų dienų ir kvietimą aplankyti „redaktorių Keliuotį“ Vilniuje, Antakalnio gatvės bute. Kalba esą bus apie ką tik pasirodžiusį romaną, kurį „redaktorius su įdomumu perskaitė“. Padavė telefono numerį.

Tas anuomet buvęs jaunas „sekretorius“ šiuo metu yra žinomas visuomenininkas ir literatūros tyri-

nėtojas, jo vardo Vytautas Martinkus man neatskleidė.

Nustebintas ir sujaudintas jaunas prozininkas paskambino Keliuočiuui iš Kauno, jiedu sutarė datą. V. Martinkus lyg ant sparnų nulėkė į Vilnių.

Tolesnis pasakojimas – kaip iš rašto:

– Buvo lapkritis. Susėdome jo kambarėlyje. Keliuotis pradėjo kalbėti apie to meto literatūrą, „Nemuną“. Pagyrė mano romaną kaip naują žodį lietuvių prozoje, modernų ir forma, ir tema. Žinoma, aš buvau laimingas. Viskas pas jį svaiGINO: ir neįprastas butas, pilnas prancūziškų knygų, ir jo kalba apie prieškarį bei dabartį – visa tai liudijo kitokį gyvenimo būdą, nei mes gyvenome. Aš gyvenau visai kitoje tikrovėje, tarp kitokių knygų, kurių dauguma buvo rusiškos, o čia rusiškų visai nebuvo. Ant lentynų stovėjo naujos, ne antikvarinės knygos, ir kone visos iš Prancūzijos. Jis pasakė, kad turi draugų, kurie siunčia naujienas. Šitai man padarė dar stipresnį įspūdį. Atsisveikindamas Keliuotis padovanojo savo nuotrauką su autografu kitoje pusėje, matyt, laikydamasis prieškario tradicijų, kai šitai buvo įprasta. Užrašas buvo paprastas: „Dėkingas už puikų romaną „Akmenys“. Ant slenksčio atsisveikinant paprašė jo neužmiršti, vėl aplankyti. Aš pažadėjau. Bet niekada daugiau neperžengiau jo buto slenksčio. Nebesutikau Keliuočio ir niekur kitur. Apie šį vizitą, apie aukštą mano kūrybos įvertinimą, kad ir labai man brangų, niekam viešai nesigyriau. Tik šiais laikais „Santaros“ žurnale aprašiau tą išskirtinį nutikimą savo gyvenime. Tai buvo ir liko vienintelis toks unikalus susitikimas su labai neįprastu tai epochai žmogumi. Žmogumi, apie kurį mūsų būriuose buvo beveik nekalbama. Beje, negaliu užmiršti, kad man įėjus, jis uždengė telefoną

pagalve ir parodė pirštais, kad mūsų klausosi. Manau, kad tai ir buvo tas lemiamas argumentas, kodėl daugiau pas jį nesilankiau.

Taip kone baigėme „Keliuočio bylos“ temą.

Bet pokalbiai telefonu nenutrūko, kultūrinis-politinis peizažas ir Martinkaus asmeninė patirtis man buvo brangi. Ėmėme samprotauti apie aplinkybes, kurios anuomet galėjo sulaikyti jį nuo naujų vizitų pas Keliuotį. Tarsi ryškinant nuotrauką, kai tirpalas ima veikti popieriaus paviršiu, ėmė ryškėti nauji baisiai suvaržyto laiko kontūrai. Inteligentija po 1972 metų Kauno įvykių (*kalantinių*) daug suprato ir be didelių kalbų – saugumas (tada nesakyta „KGB“) gerokai sutirštino baimės atmosferą. Visi be išimties dėstytojai, menininkai, rašytojai jautė, kad viešas jų veikimas imtas atidžiau stebėti. O čia Keliuotis – priešingai, jis pasijunta laisvesnis. Niekas iš viešų to meto personų nebuvo linkęs patekti į nepalankių valdžiai asmenų sąrašą (vyravo visuotinis įsitikinimas, kad tokie sąrašai yra), o Keliuočio aplankymas – tai jau „tas sąrašas“. Taip suprasta.

„Naujosios Romuvos“ redaktoriaus 70-ojo jubiliejaus paminėjimas „Literatūroje ir mene“ šios baimės neužgesino. Atsitiktinis, vienkartinis vizitas pas jį – tai pusė bėdos, bet dažniau lankytis? Ne, atleiskite! Vytautas Martinkus buvo ne tik pradedantis rašytojas, jis buvo ir dėstytojas, marksizmo-leninizmo „ideologinio fronto karys“, dėstęs aukštojoje mokykloje (KPI). Be to, ruošęs filosofijos kandidato disertaciją. Tad 1972 metais (ką tik po *kalantinių*!) jautė, kad reikalavimai tokiems inteligentams kaip jis yra aukštesni, ir saugumo įgalotiniai („stukačiai“) juos stebėjo akyliau. Tad ir savi-kontrolė didesnė.

Antra istorija.

2022 metų Vėlinės, pokalbis su klaipėdiškiu ir rašytoju Algirdu Kukliu:

– Buvō 1972 metų ruduo. Aš studijavau Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą. Prieš tai buvau baigęs aukštuosius dailės mokslus. Ėmiau dalyvauti Istorijos fakulteto „Požemio teatre“, vaidinau. Pamenu, į vienaveiksmės Arvydo Stasiulevičiaus absurdo pjesės „Suolas“ premjerą režisierius Juozas Pocius nutarė pakviesti Juozą Keliuotį, apie kurį gal tik jis vienas ir buvo girdėjęs, o gal net pažinęs jį. Mums ta pavardė nieko nesakė. Spektaklyje vaidino 4 aktoriai, po rūsio skliautais ant suolų susėdo 40 žiūrovų. Juozas Keliuotis sėdėjo pirmoje eilėje, nenusiėmęs savo beretės. Po spektaklio visus artistus ir režisierių jis pakvietė apsilankyti pas save. Gal po savaitės ir nuėjome. Penkiese. Nusinėšėme vyno. Labai mane sužavėjo knygų gausybė, ypač įspūdinga buvo, kad dauguma knygų prancūzų kalba. Kalbėjomės apie kultūrą ir teatrą. Jis mūsų jaunatvišką entuziazmą gerokai atšaldė pasakydamas, kad Paryžiuje ir aštresnių absurdo pjesių matė, dar gerokai prieš karą; tad nieko ypatinga. Mes nuliūdome. Tada jis sutiko, mus paguosdamas, kad spektaklyje esama Samuelio Beketo „laukimo“ dvasios. Pokalbio metu lyg tarp kitko prasitarė, kad kalbėtumėme atsargiau, nes „esu visą parą sekamas, o šis butas perklausomas“. Prisimenu, šaltis nugara nubėgo ir išsyk dingo noras dar kartą jį aplankyti. Kad jį kur griausmas – toliau nuo bėdos!

Trečia istorija.

2022 metų Vėlinės, laiškas iš Romualdo Norkaus. Jis buvo aistringas „Nemuno“ žurnalo bendradarbis ir unikalaus žurnalo „Santara“, einančio nuo 1989 metų, leidėjas ir

redaktorius. Pasirodo, ir jis lankęs Juozą Keliuotį. Nutikę tai 1973 metų pavasarį. Iš buto Antakalnyje jaunas entuziastas žurnalistas išsinešė kelias, vėliau jam labai pravertusias mintis. Pirmoji: „Sukurti žurnalą vieni juokai, bet jį išlaikyti ne kiekvienam Dievulis atseiki sveikatos ir išminties.“ Ir antroji: „Aš vengiau autoriams diktuoti apimtį, nemėgau ir visko šukuoti vienomis šukomis.“

Tašką šioms istorijoms galima padėti tik dabar, XXI amžiuje, kai su nesunaikintais KGB archyvais daug kas paaiškėjo, daug kas atsivėrė. 2016 m. vartydamas „Lietuvos žinias“ perskaičiau tokią žinią:

„1978 metų gegužės 24 dieną operatyvinėje byloje atsiranda įrašas: „J. Keliuotis priešiška nebeveikia <...>. Jis nebekelia pavojaus sovietinei tėvynei.“ Netrukus keturiais popieriais tomiais virtęs kankinto ir traiškyto žmogaus likimas nugula dulkėti į archyvą.“

Iš „Saragosos rankraščio“:
1982 02 15.

Pas Juozą Keliuotį.

Paskambinau iš universiteto telefono-automato. Kurčias pasirodė kone visiškai!

Man įėjus, labai džiugiai priėmė. Tarėsi – jau vakar norėjo man skambinti.

1) Ir iškart ėmė susijaudinęs pasakoti, kaip vėl susižavėjo Kafka. Bet tasai susižavėjimas gana ribotas: „Juk Kafka iki smulkmenų aprašo mano gyvenimą! Tai bent sutapo. Netgi herojus Józef K. – mano inicialai.“ Išties, pagalvojęs apie tai nustebau. Po to sekė ilga improvizacija – įvykių ir jo gyvenimo paralelių... Taigi: „Sprendimas galutinis, absoliutus, neapskundžiamas.“

Po to man vėl priminė, kad pasakojo savo sapną „Dievų puota“. Ir vis

teigė, kad pasąmonė žmogaus – reikšmingas dalykas. Koks vis dėlto didis Kafka buvo.

2) Po to ėmė leistis į savo neteisėto proceso paraleles. Jis įvyko 1951 metais Katedros aikštėje. (Paaiškinimas: teismas, matyt, Vidaus reikalų ministerijos patalpose.)

Nė vieno jo žodžio neprotokolavo. Po to pakvietė Pakarklį liudyti. Po liudijimo teisėjas tarė, jog už tarybų valdžios... „в заблужденіе“ gaus Pakarklis 2 metus. (Paaiškinimas: „už tarybų valdžios klaidinimą.“) Išbalą žmogutis. Ir tuomet visai kitaip prašneko. Pasakė, kad kaltinamasis studijavo I. Kantą. (Paaiškinimas: J. Keliuotis esą studijavo vokiečių klasikinę filosofiją, o tai buvo traktuojama kaip nusikaltamas „antimarksistinis idealizmas.“) Prokuroras rusas šūktelėjo: „O, pravilno!“ (Paaiškinimas: „O, teisingai“, turint galvoje „nusikaltamą veiklą.“) Kai Keliuotis bandė pasakyti, kad jo diplominis darbas buvo skirtas Kanto filosofijos kritikai, niekas jo neklausė.

Be to, Keliuotis proceso metu turėjo 40 laipsnių temperatūros. Formaliai sergančio negalima teisti.

Nuvežė iš proceso tiesiai į ligoninę, kur rentgeno gydytoja buvo prokuroro žmona.

3) Keli gana spalvingi pasakojimai apie metus, praleistus Sibire, prie Uralo.

Su politiniais kaliniais sėdėdamas nedirbo. Treningu buvo apsirengęs, o ne kalinio uniforma (?!), žalia beretė ir su šlipsu. Naujas lagerio viršininkas norėjo tai pakeisti (buvo visiškai alkoholikas, o Keliuotis juokais paprašė 1 litro degtinės, kai šis bežaidžiantiems domino liepė stipriau mušti fiškas. Suprato kaip įžeidimą.)

Prie n. lagerio valdžios Keliuotčiui buvo liepiama keisti uniformą. Sakė – ne! Šlipsą nešiojo, kad kojos nenušaltų, o skrybėlę – kad pečiai. O karcerio, kurio gavo 30 d., sakėsi

nebijąs, nes mirti šioje situacijoje jam atrodo geriau nei 100 metų kalėjimo.

Išsiuntė į chuliganų lagerį. Bet tie chuliganai tik butaforiniai – surinkti darbams už menkus nusižengimus.

Iš ten atsidūrė toli Šiaurėj, prie kažin kokios upės. Davė jam saugoti maisto sandėlį. Net šautuvą turėjo. Draugavo su vaikais. Ir kaliniais-chuliganais (jau tikrais, kurie buvo už upės ir retsykais atsikeldavo valtele, kurią pats Keliuotis buvo priverstas jiems duoti).

Ten būnant ir atėjo kvietimas į Solikamską, į bylos peržiūrėjimą.

4) Su Ilja Erenburgu susipažino Paryžiuje. Kai anas skaitė Socialinių mokslų institute paskaitą apie rusų literatūrą (rusiškai skaitė); po paskaitos Keliuotis prisistatė kaip besimokąs rusų kalbos. Nuėjo tuomet su Erenburgu į kavinę. (Paaiškinimas: Ilja Erenburgas išgyveno tris labai skirtingus kūrybos laikotarpius ir visada sugebėdavo tapti reikšminga figūra. Karo metais jo atsišaukimas „Užmušk vokiečių!“ labai tiko stalinizmui ir buvo platinamas tarp raudonarmiečių. Po Stalino mirties jo apysaka „Atlydys“ davė vardą visai liberalizmo epochai; ta epocha pasibaigė 1968 metais, kai Kremliaus tankai sutraiškė Čekoslovakijos pavasarį.)

Taip, iš lagerio ir nusiuntė jis Erenburgui trumpą laiškėlį. Tasai iškart sureagavo. Susisieikė su Lietuva, su Paleckiu. Paleckis sakėsi palaikysiąs Erenburgą, jeigu šis ko nors ims. Bylą visasąjunginis generalinis prokuroras (Paaiškinimas: visasąjunginis – tai pagrindinis TSRS imperijos prokuroras) liepė perduoti Pabaltijo kariniam teismui. Numetė 10 metų! Keliuotis sako: „Juokiausi – ką man tai reiškė?“

I. Erenburgui parašė pakartotinai. <...> Šis atsakė Keliuotčiui – taip pat laišku. Ir štai atėjo byla su Aukščiausiojo teismo išvažiuojamąja sesija. Beveik vien kariškiai buvo teisėjai ir t. t. Labai draugiškai su

Keliuočiu pasikalbėjo. Pasijuokė iš jo šposų (kai šis paprašė premijos už Stalino kritiką 15 metų anksčiau negu tai padarė Chruščiovas).

Tuos keturiskart po 25 metus atmetė. Stebėjosi, kaip apskritai buvo galima šitai sugalvoti. (Paaiškinimas: J. Keliuotis man pasakojo, kad jį teisė už baisiausius „nusikaltimus prieš viską“, t. y. už: buržuazinį nacionalizmą, kosmopolitizmą, antisovietizmą ir fašizmą. Už kiekvieną „nusikaltimą“ skyrė po 25 metus, summa summarum – 100 metų.)

Grįžo su kolegom namo. Maskvoje užėjo padėkoti Erenburgui 1956 m.

5) Vilniuje <...> totalinis persekiojimas prasidėjo jau stotyje.

Gyveno pas Vienožinskį, po to pas kalvį, pas Čepanauską Lenktojoje gatvėje. (Paaiškinimas: Čepanauskas buvo kūno kultūros mokytojas, dirbęs 7-oje vidurinėje mokykloje, regis, prisidurdavo prie atlyginimo nuomodamas kambarius savo privačiame name, Lenktojoje gatvėje 61; tas namas stovėjo už trijų namų nuo mano būsimo uošvio namo).

<...>

7) Vėliau tarė, jog kažkada buvo pas jį A. Šliogeris, rodė savo disertaciją apie V. Solovjovą. Ir Mureika – tas sakėsi rašysiąs apie Lietuvos estetiką. (Paaiškinimas: A. Šliogeris disertaciją gynėsi 1973 metais.)

8) Vėl ėjo kalba apie rašytojų ignoravimo procesą jo atžvilgiu. Apie E. Matuzevičiaus neaiškių laiškų rašinėjimą – žadėjimą ateiti ir vis atidėliojimą. „Gal nori, kad po mano mirties tuos laiškus įtrauktų į jo archyvą?“

Pasipiktino apie girtus Romualdą Granauską, A. A. Jonyną ir Gediminą Astrauską, sykį užgriuvusius į jo butą.

9) Ignas Šeinius pirmasis ėmėsi impresionizmo lietuvių literatūroje. *À la Hamsunas.*

<...>

12) Keliuotis lankėsi Paryžiaus „Rotondoje“.

Juozas Keliuotis su Elvyra Varašiūte-Jasaitiene prie namo Kaune, Žemuogių gatvėje, kur J. Keliuotis gyveno 1930 m., grįžęs iš Paryžiaus. Nuotr. Arvydo Juozaičio.

Pagaliau 1982-iejį. Antakalnio atsiskyrėliui – 80 metų.

Respublikinis laikraštis Nr. 1 „Tiesa“ pranešė apie jubiliejų, paskelbė eilėraščių pluoštelį ir nedidelį prierasą šalia jų. Taip, taip – Keliuotis pradėjo kurpti eiles!

Labiau liaudiškos „Vakarinės naujienos“ paskelbė daugiau. Buvo publikuotas portretinis Petro Rauduvės lino raizyns, kuriame J. Keliuotis pavaizduotas iš profilio knygų lentynų fone. Straipsnis pavadintas „Kai galva ieškojo tiesos“. Parodęs man publikaciją ir durdamas į ją

pirštu, jis gaižiai nusijuokė: „Kokie niekšai! Pavadinimui pasirinko mano dienoraščio įrašą, o kur pats dienoraštis? Guli konfiskuotas saugume!“

Supratimo neturėjau, kur kas guli, kokiuose archyvuose. KGB rūmuose? Ar kurios nors didelės bibliotekos specialiajame fonde? Jis buvo įsitikinęs, kad didžioji dalis jo rankraščių yra Mokslų akademijos bibliotekos specialiajame fonde. „Tik pagalvokite, – krenkštė, šluostydamišis traiškanotas akis. – Koks absurdas: „Naujosios Romuvos“ leidėjo neprileidžia prie „Naujosios Romuvos“ archyvo!“

Ir vis dėlto jubiliejus suteikė jam džiaugsmo. Labiausiai jį pradžiuginė „Literatūra ir menas“, per tris numerius paskelbęs atsiminimus apie mylimiausią jo tapytoją Vladą Eidukevičių.

Daugiau? Ne, daugiau buvo tik tyla.

– Kiti leidiniai mano paslaugų atsisakė, – nusikrenkštė išmintingai sumirksėdamas pelėdos akimis.

Jubiliejus paminėtas ne rugsėjo 4 dieną, kaip įrašyta dokumentuose, o rugpjūčio 22 dieną. Draugai, prieteliai ir gerbėjai į butą virš „Kregždutės“ ėjo visą dieną, bet tikresnė draugija rinkosi po pietų. Aš su žmona užtrukau ilgiau, mačiau daugiau. Žinoma, buvo Vildžiūnai, Šilgaliai. Prie legendinio žemo stalo pagaliau pamačiau ir Juozą Miltinį su Vaclovu Blėdžiu, teatrologą Antaną Vengrį su žmona, taip pat literatūrologą Vytautą Kubilių. Atėjo ir skulptorius Mindaugas Navakas, atnešęs dovanų bronzinę „Keliuočio galvą“ – prasižiojusį oratorių.

Aš buvau pagerbtas, nors daugumai kultūros šulų galėjau atrodyti esąs tik užklydėlis.

– Štai šis vyras nuveš mane į Kauną, – kelis kartus paskelbė jubiliatas, rodydamas į mane.

Mudu jau buvome sutarę važiuoti į jo Kauną, į jo dinamizmo Eldoradą.

Išaušo rugsėjo 9 diena ir aš įvairavau į Antakalnio kiemą.

Dangus buvo giedras, krūtinėje kunkuliavo viltis, kad diena įsikirs į mane ir liks visam gyvenimui. Taip ir nutiko.

Išvažiuodami iš Vilniaus užsukome į Žvėryną, po to į Lenktąją gatvę, kur rikiavosi pagal prieškarinio Kauno projektus statyti mūriukai. Jis bemat pažino gatvę, kurioje rado būstą 1956 metais grįžęs iš Sibiro. Man užėmė kvapą – tai buvo dar vienas ženklas! Už keturių namų nuo jo laikino būsto (pas Čepanauską) stovėjo mano uošvio namas, kuriame atsiradau 1978 metais.

Jis pakilo į antrą aukštą ir nušvito: „Čia visai kaip Kaune!“ Apžvelgė mano darbo kambarį, įžengė į svetainę, iš svetainės į balkoną-terasą. Ir visur linkčiojo savo berete kaip karūna: „Taip, taip – čia Romuvos klubą reikia kurti!“ Nusileidęs į kiemą, atsisėdo ant suolo, patogaus ir plataus, su lekalo sėdyne, ir vėl pakartojo: „Čia mes rengsime diskusijas!“

Po šešerių metų, 1988 vasarą, Lenktoji gatvė 69 taps ne tik diskusijų, bet ir veiklos klubu. Po šešerių metų mano gyvenamasis būstas, atokus Žvėryno namas, atliko tikrą istorinį vaidmenį – tapo „Sąjūdžio žinių“ redakcija ir viso Sąjūdžio revoliucijos židiniu.

Pakeliui į Kauną mano brangusis draugas paprašė sustoti Kaišiadoryse. „Neatsimenu, kada juose buvau“, – tarė ir to pakako, kad išsukčiau iš autostrados. Palengva apėjo bažnyčią, atsisėdo šalia gatvės ant suolo, ramiai užsirūkė. Ir kaip jam buvo įprasta, ironiškai pasišaipė:

– Sunkvežimiai kaip grabai, mašinos kaip tarakonai. Kodėl taip viskas pilka? Jokios įvairovės, baisi monotonija. Važiuojam.

Kaune automobilį palikome netoli Karo muziejaus bokšto ir pro buvusį panteoną praėjome sulėtinę žingsnį. Nepamenu, kad jis būtų nors ką pasakęs, esą „čia buvusi Amžinoji ugnis, Basanavičiaus biustas“. Nieko.

Visą tą dieną buvau prilipęs prie Keliuočio kaip jo šešėlis. Ak, tas valandų unikalumas! Tas palaimingas jausmas, kad nieko panašaus gyvenime daugiau nepatirsiu! Ir tas beviltiškas bandymas matyti viską, susekti visus jo žvilgsnius, kur tik jie nukryps!

Nepakartojamas Kauno Lietuvos žaibo smūgis. Pasiutęs, baisingas bejėgiškumas suvokiant, kad visi mano „įsijautimai“ ir bandymai įsivaizduoti, jog einu greta 1936, o gal 1938 metų žmogaus, einančio 1936 ar 1938 metų Kaunu, buvo tuščios meilės pastangos. Keliotis stukseno lazda į grindinį, o aš, kiek atsilikęs, dirščiojau į jo profilį ir mačiau tik erelio nosį, besiiriančią šiuolaikiniu Kaunu.

Bet Laisvės alėjoje kažką pajutau!

Pažvelgęs pro vidinę jo akinių pusę, pro stiklą dioptrijas, pamačiau ir namus, ir žmones, ir medžius gerokai atitolusius. Optinė apgaulė? Bet akimirksniu supratau, kad tai ir man labai geidžiamas „retro įspūdis“. Aš matau ne šių, o kažkokių kitų metų miestą!

Efektas buvo toks stulbinamas, kad man liko tik šūktelėti kaip Faustui: „Sustok, akimirka žavinga!“ Nė nepajutau, kaip ištariau:

– Profesoriau, ar neįjaučiate, kad eitumėte anų dienų Kaunu?

Jis nė nemirktelėjęs atkirto:

– Ne, neįjaučiu.

– O aš lyg... jaučiu...

– Jūs fantazuojate.

Jis ėjo kaip miesto šeiminkas, palengva, kaukšėdamas lazdos galu į šaligatvį, ėjo nematydamas manęs, prielipos. Po valandėlės ištarė:

– Kaunas tikrai pagražėjo... Taip... Ar mes greitai prieisime „Konradą“?

Jis ištarė ne „Tulpę“, bet „Konradą“!

Po kelių minučių mes priėjome „Tulpę / Konradą“. Buvo pats priešpietis, mus pasitiko jaunutis metrdo-telis ir jau žiojosi kažką sakyti, bet Keliuotis nušvito ir ištarė:

– Matau staliuką ana ten, šalia lango. Tai mano vieta!

Tai buvo dar viena tos dienos sėkmė – vieta „Konrade“, kur jis sėdėdavo.

Kai įsitaisėme, jis vėl ištarė tuo pačiu pakiliu tonu:

– Dabar mes verti pietų, nes ką tik išleidome naują „Romuvos“ numerį.

Jis dairėsi. Dūrė į salės gilumą, kur spindėte spindėjo fontanėlio puslankis. Paminėjo kažkokius čia vykusius šokius, apie kuriuos neturėjau nė menkiausio supratimo. Paminėjo menką Krėvės figūrą, kaip šis sukdavosi su damomis.

– Bet tai būdavo vakarais. O pietums susitikdavome čia, kalbėdavomės, diskutuodavome... Čia gyvenimas virė, kunkuliavo. Čia buvo dinamizmo šaltinis.

Pasisukęs į langą, tęsė:

– Įsivaizduokime, štai alėja atžygiuoja protestuojantys studentai. Juos policininkai pasitinka pasiruošę vandens žarnas. Ir paleidžia vandens srovę... Na kaip? – jis sukikeno krenkšdamas. – Jums sunku įsivaizduoti?

– Policija – vandenį? Prieš studentus? – išsižiojau. – Kaune?

– Ir Kaune! Policija turi būti policija. Net mūsų, atsiprašant, Paryžiuje policija elgėsi kaip tikrajame Paryžiuje.

Jis būtų baigęs pasakoti apie studentų susirėmimus su policija, matyt, koku kalambūru apie permirkusias mergeles, bet prieš kelneris. Keliuotis nušvito ir paprašė kiaušininės su dvigubu įdaru, kaip tikrame „Konrade“. Jaunuolis pradėjo purtyti galvą nesuprasdamas užsakymo. Viskas baigėsi tuo, kad užsakėme omletą su kumpiu ir kavos.

– Tamsuma, – palydėjo Keliuotis vaikina, kai tas užsirašė „omletas su kumpiu“.

Aš sėdėjau kaip ant adatų. Tas keistas „niekad daugiau taip nebus“ jausmas kankino mane. Mintys neli-po viena prie kitos, nesiklijavo vaizdai, kuriuos mačiau priešais save. Nesvarumo būsenai! „Galai žino, kas vyksta... Ką jis kalba? Kaune policija vaikė studentus lediniu vandeniu?.. Ne, nebuvo čia Paryžiaus ir jokių studentų, nebuvo ir tokių protestų, nieko nebuvo“, – galvojau ir gnybau sau į šlaunį. Iliuzija, viskas iliuzija.

Tą valandą, praleistą „Tulpėje“, Keliuotis skrido nelyginant „Konrade“. Mačiau ne tik jį, bet ir jo mylimą Eidukevičių, skrendantį virš Kauno savuose peizažuose. „Romuvos“ redaktorius plasnojo aplink Krėvę ir Sruogą (tą juokingą ir keistai rimtą porą), aplink profesorių Čėsnį (tą prelatą profesorių ir geradarį), apie Smetonienę (tą kortuotoją ir Smetonos tvarkytoją). Prisiminė ir aktorę Oną Kurmytę, kurios portretą paskelbė ant „Romuvos“ viršelio, o kai sulaukė pavydo scenos iš kitos aktorės („kodėl būtent Kurmytė?!“), su ironija atkirto: „Ponia, nepakanka būti žinomo vyro žmona, kad patektum ant *Romuvos* viršelio“ (taikė tą frazę Teofilijai Vaičiūnienei).

Ir nebegaliu pasakyti jam, ar man pasivaideno Herbačiausko magiškas šypsnyš, jo užlaužtas ant šono skry-

bėlės kraštas, jo šūksnis „Šarman!“; – ir Miruolių karalijos ambasadorius sukaukšėjo visai šalia mūsų kulnėmis. Prisiminė net varganą rašytoją Joną Marcinkevičių, amžinai alkaną ir nesispraususį, nuolat išgėrusį ir gaudavusį vietoj honoraro „Naujosios Romuvos“ vonią. Leptelėjo kelis žodžius apie Vaižgantą su Vincu Mykolaičiu-Putinu kaip antipodus. Ir vėl apie Vladą Eidukevičių, kurį bedalį, dažnai nakvojantį ant „Romuvos“ sofos, pavaišindavo „Konrade“ pietumis. „Niekad nežinodavau, kur jis Europoje blaškosi vasaromis. Sakydavo, kad už nakvynę ir pietus apsimokėdavo savo paveikslais. Amžinas ubagas. Į Kauną grįždavo tik peržiemoti.“ Pagaliau nepamiršo ir Venclovos su Korsaku, laksčiusių į Sovietų ambasadą. „Visi tie trečiafrontininkai ten lakstė.“ O, ir apie Binkį! „Jis visus mus apgavo savo talentu.“ Ir kažkodėl prabilo net apie suvalkietiškai gudrų Justiną Marcinkevičių – tik apie jį vieną iš gyvųjų.

Taip toji valanda ir pralėkė – pasakiški pietūs, pasakiškasis amžinas redaktorius kaip koks maestro įliejo į mane kaip į taurę amžinybės vandens. Kauno simfonija skambėjo manyje kaip filharmonijos salėje.

O tada pasigirdo radijo diktoriaus balsas, prabilo radijo taškas: „Gedimino aikštės bokšto laikrodžiai.“

– Vidurdienis, – sunkiai atsidusau supratęs, kad rojaus valanda baigėsi.

Keliuotis nušvito:

– Tai tau! Signalas iš Vilniaus! Šio signalo mes laukėme dvidešimt metų! Aš – „Konrade“, bokštas – Vilniuje. Mes kartu! Pagaliau svajonės pildosi.

Prasižiojęs, būdinga sau maniera, linkčiojo atsiliėpdamas į kiekvieną radijo taško dūžį – keturis sausius ir trumpus, dvylika garsesnių ir sodrių. Ir atsiduso:

– Nejaugi dabar aš gyvenu Vilniuje? Negali būti!

Juozas Keliuotis Kaune, Laisvės Alėjoje, prie buvusios „Naujosios Romuvos“ redakcijos, 1982 m. rugsėjo 9 d. Nuotr. Arvydo Juozaičio

Tą akimirką aš galėjau išbučiuoti net komunistinę Kauno valdžią vien už tai, kad 1982 metų rudeniui ji išsaugojo 80-mečiui Juozui Keliuočiui „Konradą / Tulpę“.

„Konradas / Tulpė“ mirė-krito laisvai Lietuvai grįžus, po 1990 metų.

Papietavę laimės saloje, palengva nukulniavome Laisvę į vakarų pusę, tolyn nuo Soboro, link „Naujosios Romuvos“ redakcijos, paskutiniosios, svarbiausios Keliuočio būstinės, buvusios pačiame Laisvės

centre. „Naujoji Romuva“ iš trečio karto gavo patalpas Katalikų veikimo centre, tiesiai priešais „Metropolį“. Nuo 1932 metų Juozas Keliuotis dirbo ir gyveno toje laimingiausioje pasaulyje vietoje, labai patogioje redakcijos darbui. Išgyveno mažojo Paryžiaus epochą ir visą savo aukso amžių, iki 1940 metų pradžios, kai išsikėlė į Vilnių.

– Čia... – tyliai ištare jis, palietęs beretę laisva nuo lazdos ranka, lyg pagarbą atiduotų. Mudu stovėjome priešais Modelių namus, Laisvės alėjos gigantą. – Matote, kas čia pasidarė.

– Dabar čia Kauno moterų rojus... mados, – ištariau jausdamas ašarą gomuryje. – O buvo garsioji „Romuvos“ vonia?

Pro akinių stiklus blykstelėjo du lašai, pelėdos žvilgsnis blaškėsi tai į kairę, tai į dešinę.

– Redakcija buvo kieme, jos vis vien nematytume, – ištare po pauzės.

Paprašė nupaveiksluoti jį „ant slenkščio“. Rugsėjo saulė plieskė lyg vasarą, o mes stovėjome madų pasaulio šešėlyje. Jis markstėsi, vis pakišdamas pirštus po akiniais.

Palengva perėjome į kitą Laisvės pusę, prie kito epochos liudininko „Metropolio“. Štai kas liko nepalietas – stovėjo iščiustytas, geltonai rusvas lyg kiaušinio trynys. Keliuotis paprašė nufotografuojamas ir ten.

– Už šių sienų prabėgo daug gyvenimo, – ištare, ir man pasirodė, kad jau be skausmo. Skausmą jis užgesino prie „Naujosios Romuvos“ / Modelių namų sienos.

Mūsų piligrimystė į Kauną turėjo baigtis ne kur kitur, o Žaliakalnio saloje, kurioje gimė „Naujosios Romuvos“ sumanymas. To herojus pareikalavo iš anksto.

Nuvairavau automobilį iš Doneičio gatvės į kairę, kur serpantinų smagiai pakilome į Parodos kalną.

– Niekas čia nepasikeitė, – dūrė jis suspaustais pirštais į šoninį langą, rodydamas slenkančius pro šalį retus namus, įsispaudusius į kalno šlaitą kaip dantys senio burnoje. – Štai, „Neolituanų“ namai! Pamanyk, kokie buvę, tokie ir stovi. Vaižgantas juos šventino.

Pasukome į kairę ir dar kartą į kairę. Ėmėme pamažu slinkti palei aikštę, virstančią milžiniška statybų aikštele. Kas joje numatyta statyti? Supratimo neturėjau. Šimtamečiai ažuolai rėmė dangų. „Ir gerai“, – tyliai ištare Keliuotis.

Kad nors būčiau tada nujautęs, kokie nuotykiškai manęs laukia toje vietoje, būsimoje bibliotekoje, rašant šią „Kauno saulę“.

Dar vienas ryžtingas vairo pasukimas į dešinę ir mes atsidūrėme tarsi kišenėje, dar vienas posūkis ir štai ji, Žemuogių gatvelė.

– Oho! – išsižiojo Keliuotis, parodęs ranka į medinį namą. – Nepasikeitęs? Lyg po Paryžiaus – niekas!

Įvairavome tiesiai pro plačiai pravirus vartus ir atsidūrėme šešelyje, prigludę prie medinės dviejų aukštų namo sienos.

Kieme stoviniavo močiutė marga skarele. Lyg tyčia, lyg laukdama mūsų. Keliuotis, sunkiai išsiropšęs iš automobilio, pasimarkstė ir sustingo:

– Na jau... Tai tu, Jasaitiene? Elvyra?

Sudžiūvusi moteriškė ištiesė į jį rankas.

– Juozas?! Stebuklas! Iš kur dabar?

– Manai, vėl iš Paryžiaus? Ne, ne, ir net ne iš Sibiro!

Jiedu apsikabino. Keliuotis sukrenkštė, ėmė graibytis kišenėse cigarečių. Po akiniais blykstelėjo ašara. Štai čia, grįžęs iš Paryžiaus 1929 metais jis apsistojo Žemuogių gatvelėje pas dailininką Steponą Varašių. Bet kartu ir pas publicistą Jasaitį, kuris vedė Varašiaus seserį. Ir štai priešais jį – Elvyra Varašiūtė, tapusi Jasaitiene. Tame pačiame kieme, į kurį jis įžengė prieš 53 metus. Pasiusti galima!

– Tai ar tikrai ne iš Paryžiaus, Juozuk? – nusišypsojo susiraukusi senučiukė.

– Kiti dabar paryžiai, Jasaitien! – Keliuotis šiaip taip užsitraukė dūmą ir markstėsi nuo jo aitrumo. – Gyvenimas sumalė.

– Ir tai vis dar rūkai, kodėl nemetei?

– Sibiras neleido, – vėl sukrenkštė.

– Matai kaip. Gyvenimas prabėgo, o įprotis liko, – šypso jaunystė iš po senatvės raukšlių. O akys, matyt, tos pačios.

To buvò jau per daug. Jausmų banga bloškė ir mane kažin kur iš to kiemo. Tarsi girdėjau, ką jie kalba, tarsi negirdėjau. Tarsi girdėjau, kad Keliuotį Sibiro lageriuose saugojo tik jo beretė ir liežuvis. Su berete eidavo net į pirtį, kur paaiškindavo *nadzyrateliui*: „Beretė šildo man kojas.“ O liežuvis saugodavo jį nuo recidyvistų peilio, nes mokėdavo regzti tokias istorijas, kad šie jį saugojo ir nuo administracijos, ir nuo savų recidyvistų, ir net nuo sunkiųjų darbų – esą jis galėdavęs neiti nė į darbus, kad tik būtų pasiruošęs pasakoti naujų istorijų, kai kaliniai grįš.

– Matai, Jasaitiene, kiek metų nesimatėme!

Šeiminkė švelniai šypsojosi, raukšlės ant jos skruostų susisuko į du graikinius riešutus. Pagaliau, lyg pavargusi susiveržė pasmakrėje skarelę ir liepė jos palaukti. Grįžo su raktų ryšulėliu. Pavadino mudu paskui save per kiemą prie mūrinio flygelio ir atrakino nedideles siauras duris. „Lauksiu jūsų čia“, – teištare. Keliuotis pastovėjo susimąstęs ir tik po geros pauzės peržengė slenkstį. Palengva, stenėdamas ir krenkšdamas pakilo siaurais, labai stačiais laiptais į antrą aukštą.

– Anuomet užlėkdavau jais kaip erelis, – ištarė sunkiai dūsuodamas, kai sustojome netaisyklingos formos kambarėlyje. – Gal aš sapnuoju? Čia viskas sava!

Jis klestelėjo į kėdę prie vienintelio lango, šalia durų į balkonėlį.

– Gal aš tikrai sapnuoju? – blykstelėjo sudrėkusios akys po stiklais. – Išvykau iš Vilniaus, o atvykau iš Paryžiaus?

Jis užsirūkė. Dabar jau savo buvusioje pasakoje. Ką jis čia sapnuodavo prieš penkias dešimtis metų?

Kaip tampa amžinuoju redaktoriu? Čia įsikūręs jau buvo gavęs redaguoti „Ryto“ dienraštį, galėjo užsimokėti už būstą. O toliau? Miegodamas pamatė, kaip įgyvendina naują svajonę? Vienintelę ir nepakartojamą „Naująją Romuvą“?

Aitrus bulgariškas tabakas smilko, rijo pelėsiu pritvinkusio kambarėlio orą, Keliuotis tylėjo ir tarsi kažko laukė. Manęs nebematė. Jeigu yra žmogaus pokalbiai su amžinybe, tą valandėlę aš tokį pokalbį girdėjau.

Surūkęs dar vieną cigaretę, sunkiai pakilo ir atsisveikino su amžinybe. Šeiminkė mūsų laukė prie flygelio durų ir pakvietė į namus.

Erdvioje svetainėje Keliuočio laukė dar vienas sukrėtimas. Aš visai nieko nesuapratu, o jis, dairydamasis drėgnu vaikišku šypsniu, pagaliau sustingo ir pelėdos akys už stiklą išsipūtė. Įsistebeilijo į didelį, aliejiniiais dažais tapytą portretą.

– Tai kas čia dabar? – ištarė jis atkišęs lūpas, lyg ištroškęs. – Kas čia nutapyta?

– Juozuk, neatmeni? – sukikeno moteriškutė. – Steponas tada, kai atvykai, nupiešė mūsų mamą. Neatmeni?

– Tikrai? Na ir ką? – dėbtelėjo į šeiminkę. – Bet juk čia tu, Jasaitiene.

„Kas per velniava, kuris kurį vedžioja už nosies?“ – sudejavau aš tylomis.

– Manai, Juozuk, tai aš? O anuomet tu matei mudviejų su Stepuku mamą. Sako, mudvi dabar labai panašios. Ar ne?

– Kad tave kur galas, Jasaitiene! Tai portrete – ne tu?

– Ne, motutė. Matai, Juozuk, ką laikas daro su žmogum. Stepukas šiuo paveikslu laiką aplenkė.

Geraširdė senučiukė portrete ir senučiukė, stovinti šalia mudviejų, buvo panašios viena į kitą kaip du vandens lašai. Matyt, visi mes

tampame panašūs į savuosius, kai ateina laikas? – pagalvojau, bet neištariau.

Poezija. Sakoma, kad ji yra sielos stenograma. Arba žodžiais užrašyta kardiograma. Rašydamas poeziją sukonzentruoji mintis. Į senatvę poezija padeda aiškiau matyti.

Taigi ir Juozas Keliuotis į senatvę ėmė kurti eiles. Kartais eilėmis kaip kokiomis maldos tezėmis pasikalbėdavo ir su savo jausmais, atsiminimais. Man regėjosi, jis ne meną kūrė, o aforizmus.

1981 metų balandžio 31 dieną jis paženklinò 18-os ketureilių ciklu. Eilėraščiai buvo išspausdinti mašinėle ir vieną egzempliorių įteikė man. „Dovanų“, – ištarė sausai. Tai buvo ketureiliai apie aštuoniolika Lietuvos personų, visas jas pažinojo. Ketureiliai buvo nutepti lyg dviem potėpiais: „grožiu“ ir „poezijos žodžiu“.

*Vydūnui grožis –
Darni visata.
Poezijos žodis –
Žydingi tauta.*

*Herbačiauskui grožis –
Perkūno audra.
Poezijos žodis –
Gyvybės aušra.*

Ir taip toliau. Savitos kultūrinės, psichologinės charakteristikos.

Išsyk po 1983 metų Juozinių namuose jį ištiko smūgis – insultas ar kažkas panašaus.

Lankiau jį Subačiaus gatvėje, buvusioje Misionierių bažnyčioje, jau kadais paverstoje ligonine. Gulėjo jis šešiavietėje palatoje, kuri buvo įrengta ne po buvusio vienuolyno skliautais, o naujame priestate. Pirmą kartą pamatęs mane blavios

sąmonės nušvito ir ryžtingu rankos mostu nusimetęs nuo savęs antklodę ištarė:

– Pagaliau. Tai gerai. Tuoj pat lauk iš šito kagėbistų lizdo! Kur mano drabužiai? Atneškite!

– Negaliu, – nutirpau. – Jums reikia gulėti.

– Ne, ne, jūs nedelsiant turite išvežti mane iš čia! Lauk iš šito kagėbistų lizdo.

Aš vėl papurčiau galvą ir užmečiau ant jo antklodę. Tą valandėlę, regis, praradau jo pasitikėjimą. Pažadėjęs jam cigarečių ir vandens, išėjau į kiemą.

Toje Misionierių ligoninėje aš, penkiolikmetis paauglys, gulėjau po skliautais ir Valstybės teatro baritono Antano Sudeikos sūnus pašalino man polipus. Ir čia pat, regis, už kampo, ilgame kaip traukinys koridoriuje vos prieš keletą metų savo dienas baigė mano brangiausia močiutė Monika. O dabar – ir paskutinė Keliuočio stotis?

Ką galėjau galvoti tą 1983 metų kovo 20 dieną, stovėdamas po dviem pasakiškai grakščiais Misionierių bokštais? Grįžau į palatą.

Gretutinėje pereinamoje palatoje gulėjo sudžiūvęs menkas žmogutis. Pamatęs mane ir išgirdęs, kaip aš seselei ištariau „Keliuotis“, jis sujudo, šiaip taip pakilo iš lovos ir sunkiai nuslinko paskui mane į Keliuočio palatą. Visas nušvitęs ištarė pro pamėlusias lūpas: „A, tai ir Keliuotis čia?“ Naktį tas žmogutis pradėjo baisingai kriokti ir mirė. Paryčiais į jo palatą įvažiavo skarda kaustytas gultas. Sanitaras buvo tik vienas, padėjau dar šiltą kūną perkelti iš lovos ant skardos. Ir tada išgirdau: „Dabar, prašau, ten nustumkite. Morgas kiemo viduryje.“ Taip aš išstūmiau iš gyvenimo dar vieną „Naujosios Romuvos“ skaitytoją. Nejučiau jokio siaubo, jokio skausmo, tik buką susitaikymą su likimu. Ir jau buvau pasiruošęs atsisveikinti

su pačiu „Naujosios Romuvos“ pasaulio kūrėju.

Prieš atsisveikinant su mano herojumi Keliuočiu ir jo pasauliu, reikėtų kelių štrichų iš ateities, iš XXI amžiaus, kai rašomi šie žodžiai.

Į 2022 metus atsivijo anuomet nežinota Antakalnio gatvės Nr. 39 namo gyvenimo istorija.

Pasirodo, tos pačios laiptinės penktame aukšte gyveno mano giminaitė, tėvo pusseserė Elena L. Ji su dukra Mirgaile turėjo dviejų kambarių butą langais ne į kiemą, o į judriąją Antakalnio gatvę. Buvo muzikos mokytoja. Jos kaimynystė su apačioje gyvenančiu Juozu Keliuočiu užtruko daugiau nei dešimtmetį, o laimingų sutapimų dėka virto net artima draugyste.

Keliuotis pakildavo į penktą aukštą pas Eleną, o ši nusileisdavo pas jį į antrą. Kartais jis pietaudavo pas Alytę, kaip ją vadindavo, kartais vakarodavo. Elena augino paauglę dukrą, kuri buvo ir labai žavi, ir judri, mėgo šokti pati sau ir, Keliuočio paprašyta, o mamai įjungus patefoną, pašokdavo neįmantrių kompozicijų. Itin mėgo šokti klausydama Sviatoslavo Richterio atliekamo Ferenco Listo koncerto fortepijonui.

Elena neretai apipirkdavo Keliuotį. Kai jiedu išeidavo į gatvę kartu, Keliuotis mėgdavo paimti Eleną už alkūnės ir ištardavo: „Dabar aš jaučiuosi kaip Paryžiuje.“

Nusileidusi į antrą aukštą kavos puodeliui, Elena neretai rasdavo pas Keliuotį svečių. Sutikdavo ten Vildžiūnus, skulptorių Kuzmą su žmona, taip pat Teofiliją Vaičiūnienę, kuri darė nemenką įspūdį jautriai muzikos mokytojai savo suknelėmis ir papuošalais.

Elenos L. ir Keliuočio draugystė tapo patikimu redaktoriaus ramybės užtėkiu. Puiki muzikos pedagogė,

smuikininkė, visą gyvenimą dėsčiusi vaikams meistriškumą Naujosios Vilnios muzikos mokykloje, ji rado labai įdomų pokalbininką. Elenos L. tėvas 1944 metais buvo pasitraukęs į Vakarų, gyveno Čikagoje. Kai Maskvos santykiai su Vašingtonu pasiekė stabilios konfrontacijos būseną, JAV lietuviai ėmė lankyti Tėvynę, o Lietuvos lietuviams prasivėrė plyšys sienoje ir jie gavo šiokių tokių šansų viešėti pas artimiausius gimines Amerikoje. Taip 1976 metais Elytė L. ir išvyko paviešėti pas tėtį Čikagoje. Išvykdama išsivežė į Užatlantę daug Keliuočio sveikinimų jo seniems Kauno draugams ir pažįstamiems. Sveikinimą gavęs Bernardas Brazdžionis nutarė sušelpiti jaunystės draugą ir įprašė viešnią parvežti jam pinigų. Pagal TSRS imperijos įstatymus už nelegalų valiutos „gabenimą per sieną“ grėsiė įkalinimas, bet Elena L. surizikavo. Dolerių ryšulėlis Antakalnio kaimynui gerokai praskaidrino dienas.

Po šio drąsaus moters žingsnio Keliuotis ėmė besąlygiškai ja pasitikėti, pradėjo jai rodyti savo rankraščius ir dienoraščius. „Paslėpk, kai reikės pasiimsiu“, – pasakydavo, palikdamas savo turtą penktame aukšte.

Ties ta pasakojimo vieta nebevertdamas paklausiau:

– Ir ką palikdavo? Baudžiamojo kodekso vertą nusikaltimo turinį? Antitarybinius raštus? Galima buvo gauti kalėjimo, Alyte! Liudas Dambrauskas už atsiminimus apie lagerį net 1984 metais buvo nuteistas.

Bet moteris ramiai pasakojo toliau.

Atnešdavo pasaugoti savo raštų guldamas į ligoninę, išvykdamas į Palangą, į provinciją. Elenai buvo leista skaityti viską, ką ji apsiimdavo saugoti. „Daugiausia tai buvo prisiminimai, kartais eilėraščiai“, – pasakė šypsodamasi.

1986 metais Čikagos fondas lietuviškai kultūrai ugdyti „Į Laisvę“ išleido Juozo Keliuočio memuarų knygą „Dangus nusidažo raudonai: pirmosios tremties memuarai. Laisvę praradus“. Nepaprastai svarbus, neįkainojamas buvo Elenos L., fėjos iš penktojo aukšto, įnašas šios knygos pasirodymo istorijoje.

Štai ir paaiškėjo! Kai knyga buvo išleista ir pasiekė Lietuvą, vis pagalvodavau, kad jis buvo geras konspiratorius. Mudviem bendraujant nė

Juozas Keliuotis, 1982 m. rugsėjo 2 d.
Nuotr. Onos Pajedaitės

žodžiu apie memuarus, rengiamus Amerikai, neužsiminė! Nors, tiesą pasakius, o kodėl būtų turėjęs užsiminti?

– Keliuotis toli gražu nebuvo paliktas vienatvei, – ramiu ir tyliu balsu reziūmavo tolimoji mano gimnaitė. – Tau gal bus įdomu žinoti, kad jis ne kartą ir ne du kartus užsiminė, kad jį lanko jaunas filosofas. Matyt, tave turėjo galvoje.³

Viena pastaba *post scriptum*: Elena. L ir jos dukra Mirgailė buvo tos dvi Aurelijos Akstinienės bičiulės, kurias ji pasisodindavo į automobilį greta Juozo Keliuočio ir šis smagus ketvertas pagražindavo savo gyvenimą išskylomis po Vilniaus apylinkes.

1981–1983 metais lankiau Teofiliją Vaičiūniene, pas kurią Keliuotis retkarčiais būdavo pakviečiamas pietų. Garbioji aktorė man papasakodavo apie jo apsilankymus ir kaskart pabaigdavo maždaug tokiu refrenu: „Jis gyvena prisikrovęs į galvą įvairiausių persekiojimo istorijų. Man net baisu klausytis! Kaip maniakas!“

Pasakojimų būdavo fantastiškiausių, įspūdingiausių. Keliuočiui ir „Kregždutės“ durininkas buvo tikras KGB agentas, nes jo kartais neįleisdavo be eilės, ir kiemo vaikėzai tikri KGB agentai, nes užstojo jam kelią į laiptinę, ir kiemsargė, ir kaimynė, ir pardavėja – aplink buvo vieni „saugumo agentai“. Net kiemo akmuo, nurištas į šaligatvio vidurį, ir tas buvo KGB įrankis.

Visa tai būdavo keista girdėti, juokinga, o dažnai ir liūdna klausytis. Tai šurpindavo Vaičiūniene, jos akys reikšdavo toli gražu ne užuojautą.

Bet ne vien šešėliai klaidžiojo aplink Juozą Keliuotį.

Fotografė Ona Pajedaitė nepraleisdavo didžiųjų žmonių ir datų. Ji paveikslavo ne tik visus įžymiuosius, oficialiai pripažintus, bet ir oficialiai nutylimus. Juozo Keliuočio negalėjo neįžinti. Man itin brangi nuotrauka, padaryta jo bute. Centre sėdi jis, Antakalnio atsiskyrėlis, o greta – Antanas Poška, legendinis indologas, vertėjas, Rytų tyrinėtojas. Tas pats, kuris 1929 metais kartu su Matu Šalčiumi sėdo ant motociklų ir iš Kauno išrūko į pietus. Netrukus M. Šalčius draugą paliko ir tolesnę savo kelionę aprašė knygoje „Svečiuose pas 40 tautų“. Paliktasis A. Poška, sirgęs, bet išlikęs gyvas, kalintas ir badavęs, savo tikslą – Indiją – pasiekė. Jo likimas ir atradimai paskelbti daugiatomiame rinkinyje „Nuo Baltijos iki Bengalijos“. Grįžęs į Lietuvą 1937 metais Antanas

tarpukaryje Lietuvai – nė žodžio. „Naujoji Romuva“ paminėta tik kaip darbas, bet ne misija, ne žygdarbis. Rašytojų sąjungos vardu kalbą pasakė, ko reikėjo tikėtis, seniai nuo LRS Keliuotį kuravęs Eugenijus Matuzevičius. Šis aukščiausias oficialus valdžios kalbėtojas velionio gyvenimą pavadino „dažnai donkichišku“. Kažkas kalbant Matuzevičiui kone šūktelėjo: „Ne, Juozai, tu nebuvai Don Kichotas.“

Stovėjome su Romualdu Ozolu greta vienas kito. „Labai valdiška, nieko doro“, – suniurnėjo Ozolas. Buvo nyki, žvarbi kova diena. Šalia praviros kapo duobės gyvas atrodė tik Valentino Antanavičiaus apie 1965 metus tapytas Juozo Keliuočio portretas, nukabintas nuo sienos Antakalnyje.

Keistai makabriškai nuskambėjo Teofilijos Vaičiūnienės žodžiai: „Iki greito pasimatymo, mielas Juozai.“ Juozas Miltinis, stovėjęs šalia kapo duobės, netarė nė žodžio, kas atrodė šiurpiai keista. Iš kapinių nemenka kelių šimtų žmonių minia ir skirstėsi kaip minia, nesižvalgydama, prislėgta.

Juozas Miltinis prabilo per gedulingus pietus. Daug kas jo kalbos laukė, aš taip pat. Bet ir vėl teko nusivilti: apie savo draugą, kitados atvėrusį jam kelią į Paryžių, nepasakė nė žodžio. Žiūrėdamas į lubas ir pjaustydamas savo kalbą kaip malakas, tris kartus pakartojo kažkokią mantrą apie „kosminę energiją“.

Skulptorius Vladas Vildžiūnas velionio brolio Alfonso prašymu sutiko sukurti antkapinį paminklą. Pasitenkinta nedideliu, plokščiu, prie žemės prigludusiu „nukryžiatvoto“ akmens simboliu. Pats kapas apklotas tašytomis Vilniaus miesto grindinio trinkelėmis.

Per laidotuves prabilusią Teofiliją Vaičiūniene, palinkėjusią „greito susitikimo“ su velioniu, laidojome tik 1995 metų rugsėjį. Ji atgulė

Antakalnio kapinėse, greta sūnaus Arno. Jos didis vyras, Kaune sukūręs jai „renomé“ ir prabangų gyvenimą, Vilniaus atkovojo himno autorius ir Valstybės teatro dramaturgas Petras Vaičiūnas liko gulėti Rasose vienas. Bet laimė, kad Vilnuje.

Taip gulė Vilniuje Kauno Lietuvos kūrėjai. Gulė ir laisvės, ir nelaisvės sąlygomis.

Prasidėjo amžinybė. „Naujoji Romuva“ galutinai išslydo iš jos kūrėjo rankų. Praslinkus kelioms dienoms po laidotuvių, su Vladu Vildžiūnu aplankėme ištuštėjusį butą. Pirma, ką pamačiau – juodavo dėmė. Tai buvusi Juozapo Albino Herbačiausko nuotraukos-paveikslo vieta. Mefistofelio šypsnyks buvo dingęs. Mus pasitiko Alfonsas Keliuotis, iš anksto sukvietęs būrelį artimųjų brolio draugų pasitarti. Vildžiūnas nufotografavo jo ranka rašytą trumpą autobiografiją, kuri gulėjo ant ištuštėjusio stalo kaip testamentas. Brolis paprašė manęs ir literatūrologo Sauliaus Žuko padaryti viso rašytinio Juozo Keliuočio palikimo aprašą. Dvelktelėjo atsakomybė, džiaugsmas. Darbą pradėjome po trijų savaitių.

Iš „Saragosos rankraščio“:
1983 04 21

Su S. Žuku inventorizuojame J. Keliuočio rankraščius. Iš šalies žiūrint – tai grynas chuliganizmas (valdininko akimis). Tačiau išeities nėra, kol tie valdininkai patys prisikas iki jų... (Paaiškinimas: daugtaškis labai dažnai reiškia KGB. Į dienoraštį retai kada įrašydavau šią abreviatūrą.)

Radome A. Vienuolio laišką Keliuočiui į lagerį. 1955 m. rašo apie saugumo organų sufabrikuotus Vienuolio parodymus prieš Keliuotį. Nors jie, beje, neturėjo įtakos bausmės dydžiui. Viskas buvo „iš anksto numatyta“.

Radome keletą seniai parašytų pjesių, keletą neskelbtų straipsnių. Tą bibliografinį darbą mes darėme skubėdami, tarsi bijodami, kad jį atliks kiti, tai yra KGB.

Paskutinį kartą Keliuočio bute darbamoms gegužės pradžioje. Įdomesnių užrašų, išskyrus pasikartojančias kopijas, neradome. Bet aptikome šį tą daugiau – vidinį tarpusavio nesutarimą dėl principų, net požiūrio į gyvenimą. Mudu su Sauliumi Žuku, pasirodo, buvome gerokai skirtingi. Dėl okupacinio Lietuvos statuso ginčo būti negalėjo, vyravo pamatinis sutarimas, sutvirtintas tyla, tačiau dėl veiksmų „vardan tos Lietuvos“ akivaizdžiai nesutarėme. Žukas buvo grynas „akademistas“, rezervuotai, net su pašaipa vertinęs visą kultūrinę lietuvių filosofų veiklą, kurie darbavosi jau gerą dešimtmetį. Broniaus Genzelio, Broniaus Kuzmicko, juo labiau Romualdo Ozolo leidybinė veikla leidžiant lietuvišką filosofinę literatūrą atrodė jam „neprofesionali“, filosofijos profanacija. „Problemos“, leidžiamos nuo 1967 metų, „Filosofinė biblioteka“, leidžiama nuo 1977 metų, jam ne kažin ką reikė. Aš gi buvau to „neprofesionalumo“ pusėje.

Tą paskutinę gegužės dieną mudu susikirtome dėl „Literatūroje ir mene“ paskelbto Romualdo Ozolo straipsnio. Tai buvo labai neįprastas rašinys, sukėlęs gyvą (ypač tarp rašytojų) susijudimą – „Pasaulis yra čia“. Pats pavadinimas buvo tarsi iššūkis sveikam protui, bet egzistencinė filosofija švietė jame kaip ant delno. Savaitraščio puslapiuose prasidėjo diskusija, nenurimusi keletą metų. Straipsnis keista forma skatino lietuviškąjį patriotizmą – patriotizmą neneigiant tarybų valdžios. Paties R. Ozolo biografijoje toks patriotizmas ėjo raudona gija. Paradoksų buvo kupinas gyvenimas, o jo įvardijimas – dar didesnis paradoksas. Aš mačiau milžinišką straipsnio reikšmę. Su Juozu Keliuočiu jį buvau kiek aptaręs – bet ką ten daug

aptarsi?! Tuo metu Sauliui Žukui ir straipsnis, ir jo autorius nekėlė jokios pagarbos, jis vertino sukeltą audrą kaip audrą stiklinėje.

<...>

1983 05 06

S. Žukui baisiai nepatiko tas straipsnis. Kodėl? Tą ir bandžiau išsiaiškinti...

Jis yra ne tik pozityvistas, ką jam įrodinėjau pokalbyje, bet „+“ pozityvistas, prisiekęs ir teoretizuojantis. <...> Jis Ozolo straipsnyje reikalauja nuoseklumo dėl paties nuoseklumo. Dėl to jis teisus, straipsnis tėra tezės. Bet tą ir yra neįprastas straipsnis, tai veiklos programa. Ne logika esminga.

Ozolas – tai veikla, Žukas<...> teoretizuojantis subjektas.

<...> Ozolo straipsnis, ko gero, pirmas „naujos programos šūkis“ per 40 metų. Ir niekas nė nesiruošia to suvokti.

Dėkui Dievui, kad Keliuotis dar jo sulaukė.

„Inventorizavimo“ darbas Juozo Keliuočio celėje buvo baigtas. Ką radome, tą surašėme ir palikome broliui Alfonsui. Tiesa, neradome nė vieno 12 puslapių dydžio sąsiuvinio, kur pasirašydavo Keliuočio svečiai. Kiek supratau, pasirašydavo visi, kas dažniau lankydavosi (pavardė ir vardas, gyvenamoji vieta, darbo vieta). Buvau tikras, kad sąsiuviniai keliauja tiesiai į KGB. „Ir tegul keliauja“, – pagalvojau, manau, ne aš vienas. Tegul mato,

kas Keliuotį gerbia, tegul žino, kaip jis gerbiamas. Asmeniškai aš jokių pasirašymo sąsiuvinyje pasekmių nepatyrčiau. Laikas, tiesą sakant, jau buvo „vegetariškas“. Ir pagaliau pagalvodavau, kad į sąsiuvinius pasirašyti Keliuotis prašo iš inercijos, vykdydamas kažkokią jau seniai pasenusią instrukciją.

Post Scriptum.

2008 metais „Kultūros barų“ aštuntame numeryje Romualdas Ozolas paskelbė nedidelę publikaciją „Kultūros pokyčiai: nuo vienmačio į daugiamatį mąstymą“. Tai buvo jo apmąstymai, tarsi pratęsimas, tarsi aiškinant garsiojo savo 1983 metų straipsnio „Pasaulis yra čia“ pasekmes. Žvilgsnis į savo ir Lietuvos kelią, praėjus 25 metams. Nieko ypatinga, tik dar kartą pabrėžiamas anuomet karštai (ypač pokalbiuose) aptartas pavojus – augantis lietuvių kosmopolitizmas. R. Ozolas taikėsi ne tik į komunizmo ideologiją, bet ir į naują lietuvišką amoralumą – galvojimą, kad Lietuva „yra kažkur“, kur galima pabėgti ir saugiai gyventi „mylint Lietuvą iš tolo“. Pokalbiuose su manimi, su Arvydu Šliogeriu jis smerkė šiuo keliu nuėjusį Tomą Venclovą. Čia, matyt, reikia prisiminti, kas paskatino Romualdą parašyti šį straipsnį. Tai buvo T. Venclovos knyga „Pasaulis ir Lietuva“. Ji papiktino vien savo pavadinimu, nekalbant jau, kad „amžinu sotumu alsuojantis Tomukas“ savaime nekėlė didelių simpatijų. Tad „Pasaulis yra čia“ – antonimas. Pokalbiuose Ozolas

ne kartą pabrėždavo, kad turi būti atvirksčiai – „Lietuva ir pasaulis“.

Ir štai kas dabar svarbu. Tame nedideliame 2008 metų „Kultūros barų“ straipsnyje, minėdamas savo tezes, R. Ozolas pabrėžia: Juozas Keliuotis perskaitė 1983-ųjų „Pasaulis yra čia“ straipsnį. Spėjo. Ir pasakė: tai įtikinama Lietuvos gyvenimo analizė.

Tuštumos nėra – ją užpildo žmogus. Užpildo net nuolaužomis.

Kūrybą skatina žmogaus viltys, o viltis įgyvendina valia ir protas.

Mums buvo lemta gyventi paskutiniuojų TSRS imperijos laikotarpiu. Mes puikiai supratome, kad Tėvynė – tai misija, kurios neįmanoma atsakyti. Juozas Keliuotis, jo bendraamžių plejada, liudiję gyvą, 1918–1940 metais kurtą ir sukurtą Lietuvą, įkvėpė mus. Supratome svarbiausia: kultūros gyvybė gali būti tęsiama net teroro sąlygomis, kultūra įveikia mirtį. Ir įtikėjome, ir ėmėme veikti. Supratome šį veikimą kaip misiją, įtikėjome, kad misija įgyvendinama.

Pirmiausia mes įveikėme ideologiją, po to įveikėme politiką, o galiausiai įveikėme ir pačią imperiją.

Šios sėkmės nebūtų buvę, jeigu nebūtų buvę Kauno Lietuvos ir ją sukūrusių, lietuvybės misiją vykdyusių žmonių.

Įsisiučiant kosmopolitizmui ir įvairaus plauko „izmams“, Lietuva liks Lietuvoje, kol joje švies Kauno saulė.

2020–2023 metai

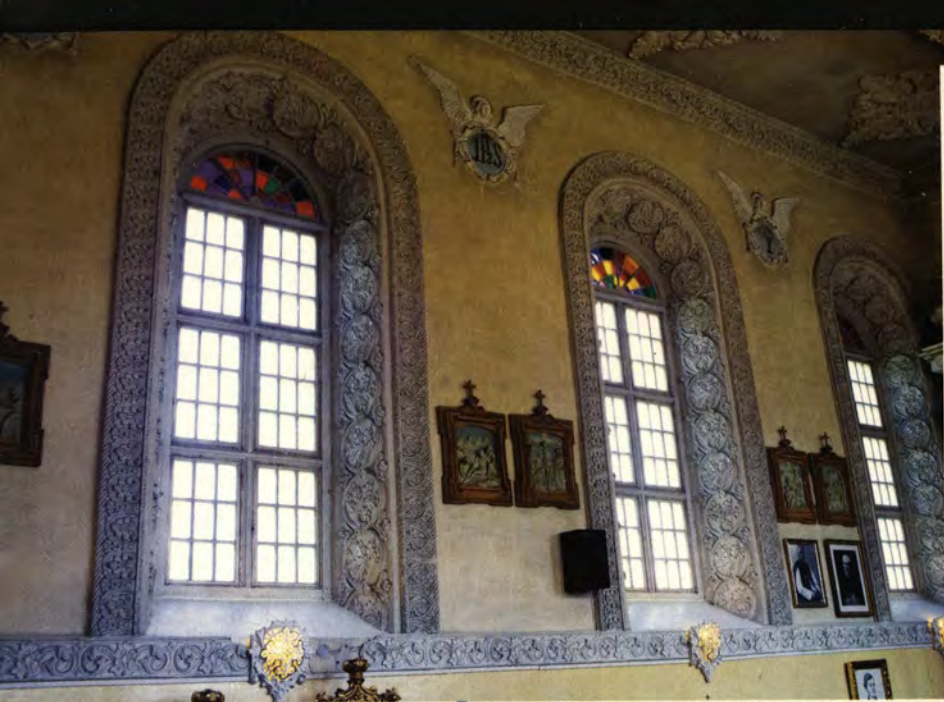
Nuorodos

¹ Keliuotis, J. (2001, perspausdinta). Arivizmas. *Naujoji Romuva*, 1 (534).

² Juozaitis, A. Asmeninis archyvas. A. Matiukienės laiškas (2023 m. kovo 20 d.).

³ Juozaitis, A. Asmeninis archyvas. Pokalbis su Elena L. (2022 m. spalio 15 d.).

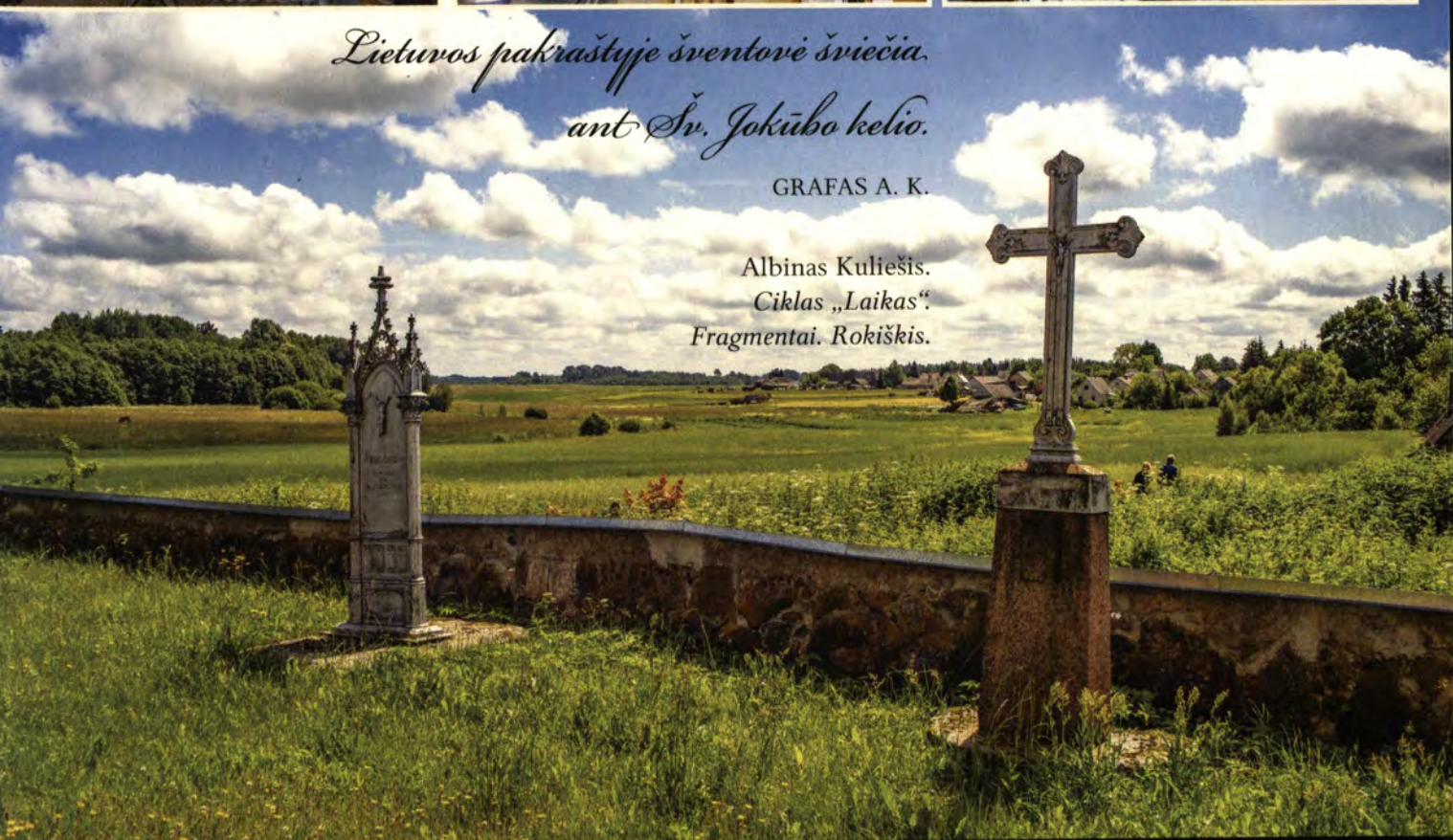
10,90 Euro.

*Lietuvos pakraštijoje šventovė šviečia,
ant Šv. Jokūbo kelio.*

GRAFAS A. K.

Albinas Kuliešis.
Ciklas „Laikas“:
Fragmentai. Rokiškis.

10,90 Cas

008(474.5)
K Pr-95

